

Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат университети
Осиё Маданияти ва тараққиёт институти

Жўлибой ЭЛТАЗАРОВ
КИМ Ин Тэ

ЖАНУБИЙ КОРЕЯ: **Ўтмиш ва бугун**

*Олий ўқув юртларининг
корейс филологияси йўналиши
талабалари учун ўқув қўлланмаси*

Тўлдирилган ва тузатилган 2-нашри

Самарқанд – 2002

Жўлибой ЭЛТАЗАРОВ, КИМ Ин Тэ.

«ЖАНУБИЙ КОРЕЯ: ўтмиш ва бугун». Ўқув қўлланмаси.

Самарқанд, 2002 й., 128 б.

Ушбу қўлланмада Ўзбекистоннинг энг яқин иқтисодий ҳамда сиёсий ҳамкорларидан бири — Корея Республикаси, унинг тарихи, бугунги куни ҳамда қардош корейс халқининг бой моддий ва маънавий маданияти хусусида кенг маълумотлар берилади. Асар Корея тарихи ва маданияти билан шугулланувчи талаба ва тадқиқотчилар ҳамда ушбу мавзуга қизиқувчи барча китобхонларга мўлжалланган.

Масъул муҳаррир:

тарих фанлари доктори, проф.Ш.ПИРИМҚУЛОВ

Такризчилар:

тарих фанлари номзоди Ш. ҒАФҒОРОВ

Г. С. ЦОЙ

© Осиё Маданияти ва тараққиёт институти, 2002 й.
Ўзбекистон Республикасида нашр этилган.

МУНДАРИЖА

КИРИШ.....	7
1-БОБ. «ОЛТОЙ НАЗАРИЯСИ» ЁКИ ЎЗБЕК ВА КОРЕЙСЛАРНИНГ ЭТНИК ЯҚИНЛИГИ ҲАҚИДА	11
1. Дунёга очилиш	11
2. «Чин» ва «чинлик» номи остида	13
3. Олтой тиллар оиласи	16
2-БОБ. КОРЕЯ ТАРИХИНИНГ БОШЛАНГИЧИ.....	21
1. Мамлакатнинг номланиши	21
2. Географик ўзига хосликлар	21
3. Тупрок	22
4. Иқлим	23
5. Энг қадимги давр.....	24
6. Қадимги Чўсон	25
7. Чўсондан бошқа эски корейс давлатлари	27
3-БОБ. УЧ ҚИРОЛЛИК (САМГУК) ДАВРИ	29
1. Когурё ва Бэкченинг ривожланиши	29
2. Шилланинг ривожланиши	31
3. Уч қиролликнинг бирлаштирилиши	32
4. Самгук даврида корейс жамияти	35
5. Буддизм ва конфуцийлик динининг тарқалиши.....	37
6. Уч қироллик даврида санъат ва маданият	38
4-БОБ. БИРЛАШГАН ШИЛЛА ҚИРОЛЛИГИ	40
1. Сиёсий тизим	40
2. Иқтисодиёт.....	40
3. Динлар ва маданият.....	41
4. Шилланинг ҳалокати	43
5-БОБ. ҚАДИМГИ КОРЁ ДАВЛАТИ	44
1. Мамлакатнинг Корё қўли остида бирлаштирилиши	44
2. Корёнинг сиёсий тизими ва жамияттаги табақалар.....	44

3. Шимолдаги қўшниларга қарши кураш	46
4. Корёда дин, фан ва маданият	48
6-БОБ. ЧҶСОН ДАВЛАТИ	51
1. Ибтидо	51
2. Сиёсий тизим ва жамият	51
3. Мамлакатнинг иқтисодиёти	53
4. Динлар, таълим, маданият ва санъат	54
5. Имжин уруши	57
6. Чўсоннинг 16-асрдан кейинги тараққиёти	57
7. Чўсоннинг ҳалокати ва Япон экспансияси	59
7-БОБ. МУСТАМЛАКАЧИЛИК ВА УНГА ҚАРШИ КУРАШ ЙИЛЛАРИ (1910-1945)	65
1. Бошқаришнинг ҳарбий-полиция режими	65
2. Мамлакат бойликларини талон-тарож қилиш	66
3. Миллий зулм ва ассимиляция сиёсати	68
4. Озодликнинг нотекис йўли	73
8-БОБ. КОРЕЯ УРУШИ	77
1. Уруш олдидаги вазият	78
2. Урушнинг бошланиши	79
3. Урушнинг бориши	80
4. Ўт очишни тўхтатиш (оташкес)	83
5. Урушнинг аянчли яқунлари	85
9-БОБ. ЮКСАЛИШ ЙИЛЛАРИДА	87
1. Сиёсий ривожланиш	87
2. Иқтисодий тараққиёт	96
3. Ижтимоий – маданий тараққиёт	107
РАСМЛАР	113
10-БОБ. КОРЕЯ-ЎЗБЕКИСТОН АЛОҚАЛАРИ	121
1. Ҳамкорлик ришталари	121
2. Савдо - иқтисодий алоқалар	124
3. Маданий ва таълим соҳасидаги алоқалар	125
СҶНГСҶЗ	127

ҶУС

“한국역사책의 과거와 오늘” 부제의 한국에 관한 역사책이 우즈베키스탄에서는 처음으로 우즈베키어로 발간되게 된 것을 진심으로 기쁘게 생각하며 김인태 교수님과 Joliboi Eltazarov 교수님의 노고에 대해 감사의 말씀을 드립니다.

한국과 우즈베키스탄은 과거부터 언어와 문화면에서 가까운 민족이었으며, 이러한 과거의 유대감이 오늘날의 긴밀한 양국 관계 발전에 초석이 되고 있다고 믿습니다.

모쪼록 금번 발간되는 한국 역사책을 통해 우즈베키스탄 국민들이 한국을 보다 깊고 정확하게 이해하는 계기가 되기를 기대합니다.

한국 역사책이 우즈베키어로 발간된 것을 축하드리며, 금번 책자 발간에 많은 도움을 주신 사마르칸트 외국어대학측에도 깊은 감사를 드립니다.

김성환

김성환
주우즈베키스탄 대한민국 대사

Сўз боши

- Қардош Ўзбекистонда бизнинг мамлакатимиз тарихи ва маданияти ҳақида ўзбек тилида биринчи марта «Жанубий Корея: ўтмиш ва бугун» номли китобнинг нашр этилиши муносабати билан ўзбек китобхонларини қизғин табриклайман. Шунингдек, корейс халқи, унинг тарихи ва маданиятига эҳтиром рамзи сифатида дунё юзини кўрган ушбу асарнинг муаллифлари проф. Ж. Элтазаров ва Ким Ин Тэларга ўзимнинг самимий миннатдорчилигимни билдираман.

Ўзбеклар ва корейслар тили, маданияти ва анъаналари жуда яқин бўлган халқлардир. Миллатларимиз ўртасидаги қадимдан мавжуд бўлган алоқалар ҳозирда юксак суръатлар билан ривожланаётган Ўзбек-Корейс ҳамкорлигининг тамалларида туради. Китобда бу гоё жуда ёрқин ифодалаб берилган.

«Жанубий Корея: ўтмиш ва бугун» китоби ўзбек китобхонларида Корея ва корейслар ҳақида тўлақонли тасаввурлар шаклланишига ёрдам беришига ишонаман. У халқларимиз ўртасидаги дўстлик ва ҳамкорлик алоқаларини янада мустаҳкамлашга муносиб ҳисса бўлиб қўшилади.

Сиз азизларни китобнинг чоп этилиши билан такрор қутлаган ҳолда унинг нашр этилишида яқиндан кўмаклашган Самарқанд Давлат университети ва Самарқанд чет тиллар институти раҳбариятига миннатдорчилик билдираман.

 Ким Сунг Хван,
Корея Республикасининг Ўзбекистондаги элчиси.

КИРИШ

Бирорта чет мамлакат ҳақида китоб ёзиш учун, табиийки, бу ўлканинг тарихи, маданияти ва халқнинг руҳиятини яхши билиш керак, дейишади. Қўлингиздаги китобни ёзиш давомида фақатгина булар кифоя эмаслигини англадим: энг асосийси – китобнинг мавзуси бўлган шу мамлакатни ва асарингиз қаҳрамони бўлган шу миллатни севишингиз лозим экан.

Кореяда ўтказганим давр мобайнида бугун дунёнинг энг ривожланган мамлакатларидан бири бўлган бу ўлка ва она юртимиз Ўзбекистоннинг ўтмишида, халқларимизнинг миллий психологиясида, урф-одатларимизда ва тилларимизда умумийлик ҳамда ўхшашликлар ниҳоятда кўплигини кўрдим ва ҳис этдим. Кореянинг шаҳар ва қишлоқларини кезганимда, бу ердаги турли инсонлар: ишчилар ва хизматчилар, талабалар ва нафақахўрлар, олимлар ва сиёсатчилар, қишлоқликлар ва экстремодерн шаҳарларда яшовчилар билан суҳбатлашганимда, ўлканинг ижтимоий ва кундалик ҳаётини бир чет эллик сифатида қузатганимда шундай бир хулосага келдим: чумолидай меҳнаткаш ва ҳар қандай шахсий ёки умуммиллий мақсадларга фақат тинимсиз, аниқ мақсадга йўналтирилган меҳнат натижасида эришиши мумкинлигига чуқур ишонган бу халқни севмаслик мумкин эмас. Ана шу ишонч ва меҳнатсеварлик билан корейслар давримизнинг энг хайратланарли мўъжизасини – «Корея иқтисодий мўъжизаси»ни яратдилар.

Кореяни «тонгги шаффофликлар мамлакати» деб номланишида мажозий маъно бор: киргокларини икки мовий денгиз ювиб турган, куни шивалаб ёққан майин ёмгир ва илик тропик эпкинларсиз ўтмайдиغان бу ўлка ўзининг жаннатмакон водий, ўрмон ва тоғлари билан ушбу ташбеҳга жуда муносибдир. Кореянинг шаҳар ва қишлоқларида доимо соришта, ювилгандай топ-тоза ва ораста гўшаларни кўрганимда юқоридаги мажознинг нақадар тўғри танланганлигига имон келтирдим. Ҳа, Корея ҳақиқатан ҳам нахорий орасалик, тозалик ва гўзаллик мамлакати. Зеро, тонгни, тонг тароватини, тонг инсонларга улашувчи ризқ ва эзгуликни ҳис этишда мислсиз буюк романтик шеърят меросхўри бўлган биз, ўзбекларга етадигани бўлмаса керак. Ана шу гўзаллик ва тароват мени қўлимга қалам олишга ундагани рост...

Ватанимизнинг мустақиллигини энг биринчилардан бўлиб тан олган, Ўзбекистоннинг буюк истиқболига Сиз ва биз каби ишонган Корея ва корейслар ўлкамиз иқтисодига кўп миллиардлик инвестициялар ётқиздилар. Куни кеча кетмон ушлашнигина уддалаган ўзбек йигитлари бугун Кореядан хунар ўрганиб келиб, жаҳон бичимларига мос келувчи автомобиллар ясамоқдалар, корейлик дўстларимиз порлоқ келажакимизни яратишда халқимиз билан камарбастадирлар. Бу яхшилик ва саховатпешаликка баҳоли қудрат шукрона билдириш учун бу китобни ёзишга жазм этдим, десам бўлар...

Китобда тарихдаги корейс давлатлари – Шилла, Корё, Чўсон билан Туркистоннинг (*керакли ўринларда ўлкамизнинг ушбу тарихий номини қўлладим – Муалл.*), яқин ўтмишдаги Корея билан бугунги Ўзбекистоннинг такрор ва такрор қиёсланишидан, ўзбеклар ва корейсларнинг бот-бот чоғиштирилишидан ҳурматли китобхоннинг ҳечам ажабланмаслигини истар эдим. Бу тарихий аналогиялар ва ўхшаш хусусиятларни китобни мутолаа қилиш давомида ўзингиз ҳам ҳис этасиз, деган умиддаман.

Корея ҳақида ёзиш учун қўлига қалам олган ҳар бир тадқиқотчи олдида ҳеч ҳам четлаб ўтиб бўлмайдиган мавзулар бор: булар Кореянинг бўлиниши, ҳозирги пайтда икки корейс давлатининг мавжудлиги ҳамда корейс бирлиги масалаларидир. Қўлингиздаги китобда Кореянинг ўтмиши ва маданияти ҳақида сўз юритилган ўринларда бутун Корея назарда тутилади. 1950-53 йиллардаги Корея урушидан кейинги 90-йиллар охиригача бўлган тарихни ёритишда эса фақат Жанубий Корея билан чегараланилган. Муаллифнинг Шимолий Корея воқелиги билан таниш эмаслиги бу хусусда фикр юритишни қийинлаштиради. Шу сабабли Шимолий Кореядаги аҳвол хусусида фақат мавзу талаб қилган ўринлардагина қисқача ёзилди. Табиийки, биз юқоридаги мавзуларнинг барчасини ҳам четлаб ўтмадик. Баъзи ўринларда Шимолий ва Жанубий Корея ўртасидаги муносабатлар, корейс бирлиги муаммоси хусусида фикрлар ва маълумотлар баён қилинган.

Китобда Кореядаги географик номлар, кишиларнинг исм ва фамилияларини ёзишда мен, шу пайтгача бўлиб келганидек, уларнинг русча шакллари айланиб олмайди, балки бу сўзларнинг корейсча талаффузига асосланиб ҳамда уларни ўзбекчага мослаштириб ёздим. Шу сабабли ҳурматли ўқувчи бу борада ушбу китоб ва бошқа манбалар орасида баъзан ҳар хилликка дуч келса, ажабланмаслигини сўрайман. Мустақиллик йўлидан дадил бораётган эканмиз, тилимизни ҳам бошқа тилларнинг ўринсиз таъсиридан асрашимиз керак, деб ўйлайман. Сўнг сўз ўлароқ, асли касби филолог бўлган каминани ўлкашуносликка оид шу китобни ёзишга руҳлантирган, уни нашрга тайёрлаш чоғида ўзларининг маслаҳатлари билан кўмаклашган профессорлар Чэ Хан У (Chea Han Woo) ва Ким Хё Чжонга (Kim Hyo Joung), шунингдек, мамлакатимизнинг Сеулдаги элчихонаси ҳамда корейс Осиё Маданият ва Тараққиёт Институтининг Тошкент ваколатхонаси ходимларига ўзимнинг самимий миннатдорчилигимни билдираман.

Ўзбекистонда қатор йиллардан бери яшаб, ўзбек-корейс маданий ҳамкорлиги тараққиётига арзирли ҳисса қўшган, мазкур асарнинг қоғозга туширилиши ва дунё юзини кўришида ўз ёрдами аямаган ҳамда қатор бобларни ёзишда бевосита иштирок этган дўстим КИМ Ин Тэнинг каминага ҳаммуаллифлик қилиш ҳақиқага ҳақли сазовор эканлигини ҳам таъкидлаб ўтаман.

Муаллиф,

Пусан-Самарқанд. 2000 йил, март.

1-боб. «ОЛТОЙ НАЗАРИЯСИ» ЁКИ ЎЗБЕК ВА КОРЕЙСЛАРНИНГ ЭТНИК ЯҚИНЛИГИ ҲАҚИДА

1. Дунёга очилиш

Ўзбекистоннинг истиқлолга эришиши ва мустақиллик йилларида Президентимиз ва ҳукуратимиз томонидан олиб борилаётган оқилона ички ва ташқи сиёсат, ўзбек жамиятида кетаётган жадал замонвий саноатлашиш жараёнлари туфайли биз узоқ ва яқин хориж ўлкаларидан ўзимизнинг азалий қардошларимизни топдик ва улар билан ҳақиқий дўстона муносабатлар ўрнатдик. Булардан бири Корея Республикасидир.

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Евросиё материгининг қоқ ўртасидан жой олган, Ватанимиз Марказий Осиё минтақасининг ҳам энг марказидадир. Жанубий Корея эса Осиё қитъасининг шарқий чеккасида, Корея яриморалининг кунчиқарида жойлашган. Мамлакатларимиз орасидаги масофа 6 минг километрдан зиёд, бу масофани замонвий ҳаво кемаларида олти ярим соатда, поездда эса ҳозирда амалдаги йўл – Қозоғистон, Россиянинг узоқ шарқ вилоятлари ва Хитой орқали, маршрутли қатнов бўлганда, 10-12 кунда босиб ўтиш мумкин.

Милоддан кейинги узоқ ва яқин тарихимизда Корея билан алоқалар ҳақида бирор аниқ маълумот учрамайди. Ушбу сатрлар муаллифи воқиф бўлган маълумотларга кўра, корейслар деган этник гуруҳ билан ўзбеклар 1937 йилдан сўнг, яъни Сталин режими собиқ СССРнинг Узоқ Шарқдаги вилоятларидан (жумладан, Хабаровск вилояти ва Приморье ўлкаларидан) 250 мингдан зиёд корейсларни Ўрта Осиё ва Қозоғистонга мажбурий кўчиргандан кейин юзма-юз келдилар. Ўшанда бу аҳолининг 50-60 минг нафари Ўзбекистонга, республиканинг Тошкент, Самарқанд, Хоразм вилоятларига ва Фарғона водийсига

жойлаштирилган эди. Эндиликда бу корейсларнинг 250 мингга яқин авлодлари – мустақил Ўзбекистоннинг тенг ҳуқуқли фуқаролари сифатида жумҳуриятимизда истиқомат қилмоқдалар. Ундан илгариги даврларда эса, корейслар ҳақидаги тасаввур, аксар дунёда бўлгани каби, бизда ҳам жуда оз эди.

«Дунёнинг Корея билан танишуви,- деб ёзади америкалик тадқиқотчи Эндри Наум (Andrew Nahm),- 1950 йилда Корея урушининг оловланиши билан бошланди. Бундан кейинги даврда ушбу иқтисодий қолоқ ўлканинг қисқа муддатда дунёнинг саноатлашган давлатлари қаторига чиқиши Корея маданияти ва тарихий-ижтимоий меросига бўлган қизиқишни ҳам кучайтирди». Ҳақиқатан ҳам шундай. Иккинчи жаҳон урушидан кейинги йилларда жаҳонда шаклланган икки геополитик қутб – Америка Қўшма Штатлари ҳомийлигидаги озод дунё ва собиқ Совет Иттифоқи қўли остидаги «социалистик лагерь» орасидаги дастлабки ўзига хос «куч синашиш»нинг бошланғичи бўлган ушбу уруш туфайли дунёнинг диққати беш-олти йил узлуксиз Корея яримороли ва ундаги жараёнларга қаратилди. Бу китобни ёзишга ҳозирлик кўриш учун юртимиз кутубхоналаридаги 50-йиллар газеталарини ўқиганимда совет мафкурачилари нуқтаи назаридан туриб ёзилган кўплаб мақолаларга дуч келдим. Уларда озодлик уруши олиб борган Жанубий Корея ватанпарварларига «Америка малайлари», «дунё капитализмининг ўйинчоғи» каби мафкуравий ёрликлар ёпиштирилса, советпараст шимолликлар Корея яриморолида «халқ ҳокимиятини ўрнатиш учун курашаётган қахрамонлар» тарзида таърифланади.

Совет матбуотида яна 1983 йилда рус ҳарбийлари тарафидан корейс фуқаро самолётининг уриб туширилиши, 1988 йилда Сеулда ўтказилган Олимпиада ўйинлари ва Корея эришган йирик иқтисодий муваффақиятлар муносабати билан яна бу мамлакат хусусида мақолалар пайдо бўлганини қайд қилиш керак. Кишиларимиз, албатта, бу янгилклардан баҳраманд бўлишган.

2. «Чин» ва «чинлик» номи остида

Қадимда ота-боболаримиз Туркистоннинг шарқини, Тиёншон (Тангритоғ)дан нариги тарафни Чин (Хитой) деб тасаввур қилардилар, табиийки, Осиёнинг бу қисмида яшовчи барча бодомқовок халқларни чинлик (чинли) деб аташ ва англаш анъанаси мавжуд эди. Бу ҳол аجدодларимиздаги жўғрофий билимларнинг камлиги ёки туркистонликларнинг дунёқараши торлиги билан изоҳланиши мумкин эмас. Бизнинг буюк ота-боболаримизнинг илму фанда эришган муваффақиятлари дунёда тан олинган. Бу ўринда эса ташқи кўриниши, маданияти, дини ва анъаналари фарқли бўлган нотаниш халқларни «типиклаштириб таърифлаш»дек миллатлараро (байналмилал) ҳодиса билан юзма-юз келиб турибмиз. Жумладан, Европада ўрта асрларда бутун мусулмонларни «турклар» ёки «араблар» деб аташарди, чунки европали ўрта тоифадаги одам турк ва араблардан бошқа мусулмонларни билмасди, худди шундай оқ ирқ вакилларига Шарқда одатда «инглиз» ёки «рус» деб қарашарди, чунки даставвал осиеликлар ана шу оқ ирққа мансуб икки миллат билан кўп тарафлама алоқага киришдилар. Оталаримизнинг бодомқовок осиеликларнинг барчасини «чинли» (хитойлик) деб номлагани сабабини ҳам ана шу ўрта асрлардаги анъана билан изоҳлаш мумкин. Чунки, эски замонларда Туркистоннинг шарқдаги энг кўп ва ҳар тарафлама алоқага киришган мамлакати Чин (Хитой) эди. Бу ҳол ҳатто адабиётда ҳам ўз аксини топган. Масалан, Алишер Навоий лирик ижодида ҳам, дostonларида ҳам тез-тез Чин мавзусига мурожаат қилади. Унинг ёрни кўрганда чин наққоши чизган деворий расм каби қотиб қолган ошиқнинг ҳолатини ифодаловчи газалини эсга олайлик. Ёки «Ҳамса»га мурожаат қилайлик: «Фарҳод ва Ширин» дostonида Фарҳоднинг отаси Ҳоқон давлати худудининг бир қисми Мочин (Шарқий Туркистон) бўлса, қолган қисми Чин (Хитой) эди. «Садди Искандарий» дostonида эса Искандар бошчилигидаги халқнинг яъжуж-маъжужларга қарши узундан-узоқ ва баланд девор қурганлиги баён этилади. Яъжуж-Маъжуж

сюжети араб адабиёти унсури бўлишига қарамай, Навоий қаламга олган Искандар девори бундан 2500 йил илгари туркий халқларнинг қадимги аجدодларидан ҳимояланиш учун қурилган Хитой девори (Садди Чин)га улуг шоир томонидан қилинган бир ишора эди.

Демак, корейсларнинг ҳам «чинли»лар тоифасига киргизилганлиги тасодифий эмас, бу ҳолат, ҳозирги сиёсий иборалар билан айтганда, ўрта асрлардаги сиёсий маданиятнинг таъсири остида юз берган. Аммо расман қайд этилмаган бўлса-да, узоқ тарихий давр мобайнида халқларимизнинг ўзаро алоқаларга киришгани ҳам ҳам ҳақиқатдан узоқ эмас. Масалан, Буюк Ипак Йўли гуллаб-яшнаган ўрта асрларда (айтайлик, 15-16 юзйилликларда) самарқандлик ёки тошкентлик кўркмас ва ўстомон савдогарлардан бири Хитойдан ошиб Кореяга етиб боргандир, нафис корейс ипак матолари ва нозик корейс чинчиларини юртига олиб келиб, бозорларда мактаб-мактаб сотгандир. Афсуски, халқларимиз вакилларининг бевосита алоқасидан дарак берувчи маълумотларни тарих биз учун асраб қўймаган¹.

Аммо, нима бўлганда ҳам, бугунги кунда ўзбеклар (ва бошқа туркий халқлар)нинг корейслар билан этник жиҳатдан қардош халқлар эканлиги фанда исботланган. Бу хусусда қисқача тўхталайлик.

XIX асрнинг биринчи ярмида қиёсий-тарихий тилшуносликнинг ривожланиши туфайли илгарилари ўхшашлиги ёки умумий илдишларга эгаллиги сезилган тилларни тил оилаларига гуруҳлаш имкони вужудга келди. Илгор фан ва технологияга эга бўлган, хийла бойиган европаликлар ўша даврда ўзларининг

1 Пусан Чет эл тадқиқотлари университети Ўрта Осиё тадқиқотлари бўлими профессори У Дук Чен (Woo Duck Chen) Самарқанддаги Афросиёб деворий расмларида тасвирланган маҳаллий ҳукмдор тарафидан қабул қилинаётган элчиларнинг бириси корейс элчиси эканини айтган эди, корейс муаллифлари бу хусусда ёзишган экан. Агар бу мулоҳаза ҳаққоний бўлса, 6-7 асрларда Корея ва Туркистондаги қадимги давлатлар орасида дипломатик алоқалар мавжудлиги ўртага чиқади. Бизнинг фанимизда бу хусусдаги маълумотлар негандир учрамайди. Шу сабабли бу мавзунинг батафсил изоҳлаб ўтирмадик – *Муаллиф*.

тиллари ва қадимги аждодларининг келиб чиқиши билан қизиқдилар. Тарихга «компаративистлар» номи билан кирган қиёсий-тарихий тилшунослик вакиллари (жумладан, немис олимларидан В.Хумболд (V.Humboldt), Ф.Бопп (F.Ворре) ва бошқ.) бу ижтимоий буюртмани жуда ўринлатиб бажардилар. Мазкур китъа ҳамда европаликларга алоқадорлиги бир қарашда афсонадек туюлган ҳинд (санскрит) ва форс тилларининг Европа тиллари билан қариндошлигининг исботлаб берилиши ва санаб ўтилган тилларнинг барчаси қадимги Ҳинд-Европа бобо тилидан ўсиб чиққанлиги фактининг кенг оммаланиши туфайли тилшунослик фани таркибида махсус соҳавий фанлар – лингвистик типология ва лингвистик генеалогия фанлари вужудга келди. Табиийки, дунёдаги бошқа тилларни ҳам тасниф қилиш, «оилаларга бўлиш» авж олди. XIX асрнинг охирида Сибирь ва Узоқ Шимолдан Болқонларгача чўзилган ҳудудлардаги туркий халқларнинг тили «Туркий тиллар оиласи» деб тасниф этилди. Туркий тиллар ўртасидаги ўхшашликларнинг яққол кўриниб туриши туфайли бу фикрга эътироз туғилмади. Ўтган асрнинг 20-йилларида эса рус олими Е.Д.Поливанов туркий тиллар билан корейс ва япон тилларининг қариндош эканлиги гоёсини кўтариб чиқди ва бунга кўра бу тил оиласининг «Олтой тиллар оиласи» деб номланиши зарурлигини ҳам ўқирди. «Туркий, япон ва корейс тилларидаги параллеллар (мосликлар)» деб номланган туркум мақолаларида муаллиф ўз гоёсини бу тиллардаги фонетик, грамматик ва лексик мосликларни таҳлил қилиб бериш билан исботлаган эди. Фанда ҳар бир янгилик шубҳа билан қарши олинishi маълум «Олтой назарияси»ни ҳам шундай тақдир кутиб турганди. Поливанов ва унинг издошларининг гоёлари олдинида жиддий қабул қилинмади, лекин Европанинг обрўли олимлари – Рамстедт, Бётлинг, Поппе ва кейинчалик собиқ СССРдаги Москва ва Петербург туркология мактаблари йирик вакиллари бу гоёни қўллаб-қувватлаши туфайли «Олтой тиллар оиласи» ва бу тил оиласининг мавжудлигини асослайдиган «Олтой назарияси» тилшунослик фанидан ҳам муқим ўрин олди. Ҳатто,

бўтун дунёдаги олтойшуносликка оид тадқиқотларни мувофиқлаштириб турувчи халқаро ташкилот – PIAC (Permanent International Altaistic Conference – Миллатлараро доимий олтойшунослик конференцияси - МДОК) тузилди. Бу ташкилот ҳар йили ўзининг йиллик мажлисларини ўтказиб туради. МДОКнинг собиқ Иттифокда ўтказилган ягона симпозиуми Ўзбекистон Фанлар Академияси ҳимояти остида 1986 йилда Тошкентда ташкил этилган эди.

3. Олтой тиллар оиласи

Энди бевосита «Олтой назарияси» ёки ўзбеклар ва корейсларнинг қариндошлиги масаласига ўтайлик.

Бугунги кунда жаҳонда 2000 дан ортиқ жонли тиллар бор ва уларни ўзаро яқинлиги, ўхшашлиги ва грамматик қурилишидаги мосликларига қараб тилшунос-олимлар тил оилаларига ажратадилар. Улардан бири Олтой тиллар оиласидир. Мазкур тил оиласининг бешта тармоғи бор: туркий тиллар гуруҳи, мўғул тиллари гуруҳи, тунгус-манчжур тиллари гуруҳи, корейс тили ва япон тили (I-чизмага қаранг). Бу тиллар орасидаги туркий, мўғул ва тунгус-манчжур тил гуруҳларининг қариндошлиги факти ҳеч қандай эътироз туғдирмайди: мазкур тилларнинг лўғат таркиби ва сўзларнинг тузилишидаги, жумла қурилишидаги ўхшашликлар, бу тилларда сўзлашувчи халқларнинг тарихий-генетик алоқаларининг ўтмишда қайд этилганлиги ва улар яшовчи ўлкаларнинг қўшни минтақалар эканлиги туфайли бу гоё энг синчков кузатувчиларда ҳам шубҳа уйғотмайди.

Туркий тиллар ва корейс-япон тиллари ёки туркий тиллар ва тунгус-манчжур тиллари орасидаги яқинлик у қадар яққол ифода этмагани учун Олтой назариясининг муҳолифлари ҳамда корейс-япон тилларининг нафақат юқорида сўз юритилган тиллар билан, балки Евросиё материғи билан алоқаси йўқлиғи ҳақидаги "аксилоттой назарияси" (бу назарияга кўра корейс ва япон тиллари Полинезия тиллари оиласи билан яқинмиш) тарафдорлари ҳам етарли.

Чизмадан кўриниб турибдики, тилларимиз Олтой тиллари оиласининг икки фарзанди ҳисобланади, яъни бир отадан тарқаган амакилар каби. Аммо, яна тақрорлайманки, тилларимизда бир қарашда ўхшашлик кўзга ташланмайди; бу ёлгончи таассуротдир, чунки, масалан ҳинд тили билан немис тили орасида ҳам ташқи ўхшашлик бир қарашда йўқ каби

туюлади, лекин ўтган асрдаёқ бу икки тил орасидаги умумий сўзлар аниқланган эди ва, умуман, фанда биринчи таассурот камдан-кам ҳолларда тўғри хулосага олиб келади. Аслида туркий тиллар, жумладан, ўзбек тили ва корейс тили орасидаги ўхшашлик ва мосликлар кўпдир. Қиёсий-тарихий тилшуносликдаги энг маъқул ва ишончли усул – сўзларнинг тузилиши (шакли) ва мазмунидаги мосликларга тўхталайлик.

Рус олтойшуноси Л.Г.Герценбергнинг (Санкт-Петербург) гувоҳлик беришича, Олтой тиллар оиласига кирувчи тиллар ўртасидаги муштарак сўзлар миқдори 2000 га яқиндир. Бошқа бир тадқиқотчи С.А.Старостин эса ўзининг «Олтой тилларининг генеологик муштараклиги» деб номланган қизиқарли илмий ишида фаразий Олтой бобо тили, қадимги туркий тил, қадимги мўғул, қадимги япон ва ўрта асрлардаги эски корейс тилларидаги лексик айниятлар (ўхшаш шакл ва мазмунга эга сўзлар) хусусида ишонарли маълумотлар ва далиллар келтиради. 2-қизмада биз улардан баъзиларини ҳозирги ўзбекча, туркча, корейсча ва япончадаги шакллари билан келтирамиз (кейинги бетга қаранг, латинча транскрипция).

Олтой назариясининг чинлигига ва туркий тиллар ҳамда корейс-япон тиллари орасидаги генетик яқинлик мавжудлиги ҳақида дастлабки таассуротлар олиш учун ушбу маълумотлар кифоя қилар, деб ўйлайман¹.

Бундан ташқари ушбу тиллардаги товушлар тарқиб ва миқдор жиҳатидан жуда яқин. Жумладан, кўпчилик туркий тилларда, масалан, турк, ўзбек (айниқса, тилимизнинг қипчоқ ва ўғуз шеваларида), қозоқ, уйғур тилларида унлиларнинг сони корейс ва япон тилларидаги каби 8-9 та. Бу муштарак унлилар қуйидагилар (латинча транскрипция): а, е, о, ө, ў, и, і.

¹ Кези келганда шунини айтиб ўтайки, корейс турколог-олими проф. Чэ Хан У (Chea Han Woo) менга 450 дан зиёд корейсча-туркийча лексик параллеллар рўйхатини ҳозирлаганини айтиб ўтган эди. Афсуски, бу рўйхатни келтириш имкони бўлмади.

Корейс ва япон тилларидаги ундош товушлар эски туркий тилдаги (8-9 асрлар) каби 16 донадир. Туркистон, Хуросон, Волгабўйи ва Кичик Осиёдаги туркий тилларга форс ва араб тилларидан кирган в, х, ф товушлари бу тилларда йўқ. Ушбу сатрлар муаллифи камина Корейяда яшаган давримда корейсча жумла қурилиши ва корейсларнинг гапириш тарзи (манераси)га эътибор берган эдим ва бир қанча ўхшашликларни кузатган эдим. Масалан, корейсчада ҳам жумла асосан содда гап шаклида – асл ўзбекча жумла тузиш ҳам шундай (фақат содда гап шаклида – халқона ибораси: «кесиб-кесиб гапириш»). Гап бўлақларининг тартиби ҳам айнан: олдин эга, ўрталикда иккинчи даражали бўлақлар ва охирида кесим. Эгаси туширилган шахси маълум гаплар кўп қўлланади. Бу ҳам ушбу тиллардаги уйғунликдан бир далолат эмасми?¹

2-қизма

Сўзнинг маъноси	Ўзбекча	Туркча	Корейсча	Японча
Сарик	sariq	sari	siari	siwa
кўкрак	ko'krak (шевёларда: ko'kay)	gogus	ko'ka'jang	kaka-ra
Қобик	qobiq	kabuk	kaphir	kapa
Ким (сўроқ олмаши)	kim	kim	ka (сўроқ юкламаси)	ка (сўроқ юкламаси)
кел	kel (шевёларда ke, ka)	gel	ka	ka
Қулоқ	quloq	kulak	kuri	ki-k
Қурт	qurt	kurt	kurk	-

¹ Корейядаги ўзбек ишчилари билан шу мавзуда сўзлашганимда айни ўхшаш томонлар туфайли улар, айтишлик, бангладешлик ёки вьетнамлик ишчиларга нисбатан тезроқ корейсчани ўрганиб олаётганликларини айтдилар (3-4 ойда). Баъзи ўлкалардан келган ишчилар, масалан, пакистонликлар корейсчани ҳатто ўргана олмадан ватанларига қайтиб кетишаркан.

Албатта, тилларимиздаги фарқлар ҳам етарли, айнан шу фарқлар туфайли уларнинг қариндошлиги узоқ вақт тан олинмади. Бу фарқларнинг ўзига хос тарихий ва лингвистик сабаблари бор. Жумладан, С.А.Старостиннинг фикрича, фаразий Олтой бобо тилининг турк-мўғул, тунгус-манчжур ва корейс-япон тиллари тармоғига ажралиши бундан 5-6 минг йиллар илгари юз берган, демак тилларимиз ўртасидаги фарқлар юзага келиши ҳам ўша даврдан бошланади. Хронологик жиҳатдан бу катта муддат эмас, аммо тилларнинг тараққиёти нуқтаи назаридан бу жуда узоқ даврдир. Биз, ўзбеклар, ҳозир ўтган асрнинг ўнинчи йилларида она тилимизда ёзилган жадидларнинг газета ва журналларини ўқиб, тушунишда қийналамиз. 5-6 минг йил эса... Дарвоқе, венгер тилшуноси Лигетининг (Ligety) бу хусусида қизиқ назарияси бор: қардош тиллар ўртасидаги фарқ, агар табиий ёки ижтимоий катаклизмлар (масалан, инқилоб ёки истило; zilзила ёки тўфон) бўлмаса, ҳар минг йил ичида 30 фоизга етади. Шундан ўзингиз хулоса қилаверинг. Олтой тиллари тармоқларга ажраланидан сўнги минг йилликларда Туркистонда ҳам, Корея яриморотида ҳам табиий ва айниқса, ижтимоий катаклизмлар етарли миқдорда бўлдики, бу хусусда китобнинг келгуси бобларида ўрни билан ҳикоя қиламиз.

2-боб. КОРЕЯ ТАРИХИНИНГ БОШЛАНГИЧИ

1. Мамлакатнинг номланиши

Корея дунёнинг энг қадимий ўлкаларидан биридир. Мамлакатнинг европача “Корея” (Korea) номи яриморолда 936 йилдан 1392 йилгача ҳукм сурган Корё қироллиги номидан олинган. Ўлканинг яна бир эски номи Чўсондир, бу сўз юқорида эслатганимиз каби “тонгги шаффофликлар ўлкаси” маъносини беради. Чўсон – 1392 йилдан 1912 йилгача давлат тепасида бўлган Ёи сулоласи ҳукмронлиги даврида мамлакатнинг бу сулола томонидан муомаллага киритилган расмий номи эди. (Ўи хонадонининг топонимик, яъни жойларга ном бериш қобилиятининг юксак даражада эканлигини ҳурматли ўқувчи тақдир этар, деган умиддамиз). Бу гўзал ном япон истилоси билан тарихга кечди. Мамлакатнинг ҳозирги корейсча номи Тэхан Мингук (қисқа шакли – Хангук) – Корея Республикаси 1948 йил 18 августда бу давлатнинг тузилганлиги эълон этилиши билан расмий муомаллага кирди ва Корея яримороли жанубидаги озод ва тараққий қилган диёрнинг лугавий симболи сифатида амалдадир.

Дарвоқе, икки оғиз ўзбекчадаги “корейс” сўзи ҳақида. Бу шакл русчадаги “кореец” сўзининг бузилган кўринишидир. Агар ўзбек тилида мамлакатта оидлик тушунчаси (-лик) кўшимчаси билан ясалишини ҳисобга олсак, унда ҳозирги корейс сўзини “корейлик” ёки “корелик” шаклида ёзиш ва ўқишга тўғри келади, аммо китобда аънавий шаклдан (“корейс”) фойдаланилди.

2. Географик ўзига хосликлар

Евроосиё материгидан Япон тизма оролларига қараб чўзилган Корея яриморолининг узунлиги 1000 километрга яқин, эни эса энг тор ерда 216 км, энг кенг ерда 240 километрдир. Яриморол 33 ва 43-параллеллар ва 124 ва 131-меридианлар орасида жойлашгандир. 221,6 минг квадрат километр майдонга эга яриморол Ўзбекистоннинг Бухоро ва Навоий вилоятлари майдонидан бироз катта ва Англиядан бироз кичик.

Корея яримороли материк тарафдан (шимолдан) Хитойнинг Манчжурия қисмидаги Яли ва Түмен дарёлари билан чегараланади. Бошқа томонлардан у ўзига хос "сув тўсиғи" – шарқ тарафдан Япон денгизи (корейслар "Шарқий денгиз" дейишади), ғарбдан Сарик денгиз (корейслар Ғарбий денгиз дейишади) ва жанубда Корея бўғози билан ўралган. Жанубий Корея денгизда ва қуруқликда уч давлат – Корея Халқ Демократик Республикаси (Шимолий Корея), Хитой халқ республикаси ва Япония билан чегарадошдир.

Корея яриморолида яшовчи корейсларнинг умумий нуфуси 70 млнга яқиндир. Бу нуфуснинг 45 млни Жанубий Кореяда, 25 млни КХДРда истикомат қилади.

Корея яриморолидаги ўтмишдаги ва ҳозирги корейс давлатлари ўз юртларининг ана шундай жўғрофий ҳолати учун узоқ ва яқин тарих давомида хилма-хил маданий ва сиёсий таъсирларга дуч келдилар, турли буюқ давлатлар учун рақобат майдонига айландилар ва бу ҳолат ўлканинг янги тарихи – айниқса, 19 ва 20-асрдаги тарихида чуқур из қолдирди.

3. Тупрок

Корея бир тоғли-тошли ўлкадир. Корея яримороли ҳудудининг 66 фоизи тоғу тошлардан иборатдир. Тоғлар ўнчалик баланд эмас, улар қуюқ ўрмон билан қопланган. Тоғлардан сон-саноксиз дарёлар ва сойлар бошланади, бу сойлар бўйидаги кичик водийлар ҳам ўрмон ёки экин даласидир. Ҳамма ёқ яшиллик. Шоирнинг "кўм-кўк, кўм-кўк, кўм-кўк..." деган таърифи айнан Корея далалари ва тоғлари учун аталгандек туюлади. Шунинг учун ҳам корейсларнинг ўз ўлкалари учун қўлловчи "Гумсу ганган", яъни "ипак мато устидаги нақшлар каби дарё ва тоғлар" ташбеҳи жуда ўринли айтилганини ҳам ҳис қиласиз.

Корея яриморолидаги энг йирик Чжангбек тизма тоғлари Манчжуриядан бошланиб, ҳозирги Шимолий Кореянинг катта қисмини эгаллаган. Бу тоғ тизмасининг энг юқори чўққиси Пекту тоғидадир (Оқбош чўққиси, 2750 м). Пекту тоғи яриморолни чегаралаб турувчи Яли ва Түмен дарёлари бошланадиган ердир

Чжонгбек тизма тоғларининг жанубида, яриморол шимолий қисмининг анчагина қоплаган тўртта тоғлар тизмаси ўрин олган. Бу тўрт тоғ тизмаларини бирлаштирган Кема ва Пучжонг платолари Кореянинг қарийб бутун ҳудудини ташкил этади.

Яриморолнинг умуртқасини ташкил этувчи Тебек тизма тоғлари Пучжонг платосининг жанубидан бошланиб, шарқий соҳилга параллель ҳолда бутун яриморол бўйлаб ястанган. Бу тизма тоғ таркибида Кимсанг (энг баланд ери – Олмос чўққиси, 1686 м), Сўрак (1708 м) ва Тебек (1555 м) тоғи каби ҳушманзара тоғлар ўрин олган. Бу тизмалардан ғарб томонга қараб яна бир қанча тоғлар занжир каби уланган. Буларнинг энг йириги энг баланд нуқтаси Чжири (1096 м) чўққиси бўлган Чжобек тизмаларидир.

Корея яриморолининг Шимолий-Шарқий минтақасидаги денгиз қирғоқлари бир текисдир. Ғарбий ва жанубий қирғоқлар эса саноксиз кўрфазлар ва бурунларга (чиқиқларга) эга ва эгри-бугридир. Яриморолнинг тир атрофида 3400та катта-кичик ороллар мавжуд, уларнинг аксарияти ғарбий ва жанубий қирғоқлар атрофидадир. Кореянинг энг катта ороли Чжежудо унинг жануби шарқида (материкдан 160 км узоқликда) жойлашган. Бу оролда сўнгган вулқондан пайдо бўлган Ҳалла тоғи мавжуд (энг юксак ери 1952 м). Жанубий ғарб тарафда эса майдони жиҳатидан кейинги ўринларда турувчи Чжин ва Ван, ғарбий қирғоқларнинг ўрта қисмида эса Чжангхва ва Ёнгчжонг ороллари жойлашгандир.

Корея яриморолидаги энг йирик дарёлар қуйидагилардир: шимолдаги Яли, Чжонгчон ва Дебонг дарёлари, яриморолнинг ўрта қисмидаги Имъжин ва Ҳан дарёлари ва жануби ғарбдаги Кум дарёлари Сарик денгизга қуйилади, жанубдаги Накдонг ва Сомъжин дарёлари Япон денгизига ва Корея бўғозига қуйиладилар.

Корея тупроқларининг тоғ ва ўрмондан холи 22 фоизидагина деҳқончилик қилиш мумкин. Бундай ерлар дарё бўйларидаги катта-кичик воҳалар сифатида шимолда Чжонгчон ва Дебонг дарёлари; яриморолнинг ўрта қисмида Имъжин, Ҳан ва Кум дарёлари; жанубда Накдонг ва Сомъжин дарёлари соҳилларидан жой олган.

4. Иқлим

Кореянинг иқлими юмшоқ ва серёгиндир. Бошқа тропик ўлкалардан фаркли равишда йилнинг тўрт фасли бу диёрда мавжуд ва улар бирин – кетин алмашадилар. Кўклам март ойининг бошларида жанубдан эсанг илиқ шамол билан бошланиб, июнь ойининг ўрталаригача давом этади. Кўкламда ёмғирли ва ҳаво очиқ бўлган кунлар нисбати тенг, аммо июнь ўрталарида бошланувчи ёз фасли ҳақида бундай дейиш қийин. Кореянинг ёзи иссиқ, ёмғирли ва ҳавонинг намлиги жуда юқори бўлиши билан характерланади ва у сентябрнинг ўрталаригача чўзилади. Ёзда иссиқ жанубда 40 даража, шимолда 30 даражага чиқиши мумкин.

Куз мавсуми сентябрь ойининг ўрталарида бошланиб, ноябрь охиригача давом этади. Кузда ҳаво анча салқин бўлади ва ёгингарчилик ҳам камаяди. Қиш фасли эса декабрь ойи ўрталарида бошланиб, февралнинг охиригача чўзилади. Қиш айтарли совуқ эмас: масалан, пойтахт Сеулда январь ойининг ўртача ҳарорати -3 даража, пойтахтдан кейинги иккинчи ва энг жанубда жойлашган катта шаҳар – Пусанда эса $+1$ даражадир. Корея яриморонининг шимолида қор анча мунча ёғса–да, жанубда у умуман ёғмайди.

Корея яриморони уч тарафидан денгизлар билан ўралгани ва Тинч ҳамда Ҳинд океонидаги илиқ оқимларнинг таъсир доираси остида бўлгани учун у ернинг иқлими жуда юмшоқдир. Бу иқлим субтропик ва тропик мевалар (лимон, апельсин, хурмо...) ва ҳатто пахта етиштиришга ҳам имкон беришини кўриш мумкин, Кореянинг жануби–ғарбида пахта ҳам экилади.

Корея яриморонининг шимолида йиллик ёгин миқдори ўртача 600 мм, жанубда эса 1500 мм атрофида. Агар Ўзбекистондаги ўртача йиллик ёгин миқдори 250 мм атрофида эканлигини ҳисобга олсак, Корея ва Ватанимиз иқлими орасидаги фарқни яхши англаб олиш мумкин.

5. Энг қадимги давр

Корейс халқининг аجدодлари тарих тонготаридан бошлаб Узоқ Шарқ ва Жанубий–Шарқий Осиёнинг кенгликларида – Корея яриморони, Пархэй соҳили бўйларида ва Маньчжурияда яшаб келган ва бу минтақанинг ижтимоий ҳамда маданий тараққиётида муҳим роль ўйнаган.

Ҳозирги Корея худудида қадимги тош даври маданияти бундан тахминан 600 минг йил илгари шакллана бошлаган. Конгчжу вилоятидаги Сокужанг қишлоғи, Унка вилоятидаги Кулпо қишлоғи, Ёнчон вилоятидаги Чжонгунг қишлоғида олиб борилган археологик тадқиқотлар шуни кўрсатадики, палеолит даври кишилари горларда яшаганлар, тошлардан, хайвонларнинг суяклари ва шохларидан турли меҳнат қуроллари ясаганлар, овчилик, балиқчилик, термачилик билан шуғулланганлар.

Янги тош (неолит) даври маданияти бундан қарийб 8 минг йил илгари вужудга кела бошлаган. Бу давр маданиятига оид топилмалар денгиз соҳиллари ва йирик дарёлар бўйларидан кўпгаб топилган. Неолит даври одамлари силлиқланган тош қуроллари ва тишсимон гулли сопол идишлардан фойдалана бошлаган эдилар. Мазкур даврнинг бошида одамлар ососан балиқ ва гўшт билан озикландилар, кейинчалик эса энг примитив деҳқончилик турлари билан шуғуллана бошладилар. Улар уруғ–уруғ бўлиб яшашарди ва бу уруғлар уруғ–қабилачилик тузумининг асоси бўлиб хизмат қилган.

Эрамикгача бўлган даврнинг 10–асрига келиб Манчжуриядаги Ляо дарёси бўйларида бронза даври маданияти шаклланиши бошланди. Кейинчалик у ҳозирги Корея худудларига кенг ёйилди. Бу давр маданиятининг энг яққол намунаси топилмалар орасида кенг учрайдиган «пипа» деган пичоқдир.

Бронза даври кишилари Кореяда тепаликлар атрофида яшаб, содда деҳқончилик билан шуғулланганлар, ўша даврда шולי (гуруч) етиштириш ҳам бошланган. Бу давр одамлари тошлардан мазор қилиш ва уч дона текис тошдан «гоиндол» деб аталувчи мазортош (ёдгорлик) ҳамда тош тобутлар («сокваньмё») ясашни ўрганиб олган эдилар. Бу даврга келиб қабилла оқсоқолларининг ҳокимияти кучаяди. Шундай қилиб, патриархал жамиятдаги уруғ–қабилла бирлашмалари вужудга келди.

6. Қадимги Чўсон

Аввало ҳурматли китобхондан «Чўсон» атамасини Кореянинг қадимги тарихи учун қўллаганимиз учун ажабланмаслигини сўраймиз. Ҳақиқатан ҳам корейс этносининг ўз тарихида қурган энг биринчи давлати – Чўсондир. Тарихда давлатларнинг ёки этносларнинг номлар қайта – қайта, такрор ишлатилиши мумкин. Бизда, бу ҳолни масалан, Хоразм мисолида кўриш мумкин. Юртимиз сарҳадларида вужудга келган энг қадимги давлатлардан бирининг номи Хоразм эди, яна 1919 – 1924 йилларда ҳукм сурган давлатнинг номи ҳам Хоразм (Халқ Республикаси) эди. Корея ҳудудидаги илк давлатнинг номи бўлган гўзал маъноли бу сўзни (яъни, «Чўсон» ни) Ёи хонадони 1392 йилда яна расмий муомалага киргизган эди.

Илк корейс давлати Чўсон бронза даври маданияти базасида шаклланган, бу тарихий воқеа эрамиздан олдинги 2333 йилда рўй берган эди. Қадимги корейс йилномаларидан «Самгук - юс»да ёзилишича, бу давлатнинг биринчи ҳукмдори Тангун Ван Гом самовий подшо – Хван Ун Гван ҳамда инсон қиёфасига ўтган айиқ-аёл никоҳидан туғилган эди. Дарвоқе, илк миллий давлатларнинг келиб чиқиши хусусидаги бу хилдаги афсонлар туркий халқларда ҳам учрайди: масалан, Буюк Турк Ҳоқонлигини қурган туркийлар ўз давлатларининг қурувчиси – Шанюй Модэни инсон ва бўрининг фарзанди деб тасаввур қилардилар. Бу, менимча, аждодларимизнинг қадимги тотемистик эътиқодлари билан боғлиқ бўлса керак.

Чўсон давлатини тарихчилар ягона ҳукмдорга эга бўлган қабилалар иттифоқи эди, деб ҳисоблайдилар. Бу давлат дастлаб Ёнен минтақаси атрофидагина таъсир доирасига эга эди, кейинчалик у Узоқ Шарқнинг энг кучли давлатларидан бирига айланди. Эрамизгача бўлган 4- асрда мазкур ўлка қадимги Хитойдаги Ён давлати билан чегарадош йирик мамлакат эди.

Эрамиздан олдинги 4-асрдан бошлаб Корея ҳудудида темирдан ясалган меҳнат қуроллари тарқала бошланган. Ўша вақтда Хитой «урушқоқ подшоликлар даври» ни бошдан кечираётганди, яъни Хитойда граждандар уруши бораётган эди.

Бу замонларнинг урушлари 1, 2, 5 йил ичида тугамас эди, юз йиллаб ва ундан ортиқ даврда давом этарди. Бундан ташқари, ҳар қандай фуқаролар уруши мантиқдан холидир, унинг қачон бошланиши ва тугашини тахмин қилиб бўлмайди. Хитойдаги бу бесаранжомлик Шандунг яриморотида ва ўлканинг шимолий-шарқида яшаган корейсларни қадимги Чўсоннинг ҳудудларига кўчиб келишга мажбур қилган. Бу кўчкнчилар темир қурооллардан фойдаланиши билардилар. Уларнинг раҳбари Виман 2-аср бошларида Чўсон подшосининг ишончига кириб олади, кейинчалик уни тахтдан ағдариб, мамлакатдан қувиб юборади. Ўзи «ван» унвони билан тахтга чиқади. Ван, ҳар ҳолда «подшо», «ҳукмдор» маъноларида қўлланилган. Виман қурган давлат Чўсон атрофидаги ҳудудларни ҳам бўйсундиради ва қудратини янада оширади. Аммо кўп ўтмай, эрамиздан олдинги 109 йилда ўлка урушлардан кейин ўзига келган Хитойдаги Хань салтанатининг босқинига учрайди. Қадимги Чўсонликлар хитойлик босқинчиларга бир йил қаттиқ қаршилик кўрсатадилар, аммо кучлар тенг эмас эди. Бундан 21 аср илгари ҳам Хитой дунёнинг энг нуфуси кўп давлати эди ва ниҳоят, Чўсоннинг энг муҳим қалъаларидан Вангом қалъаси ҳам таслим бўлгач, қадимги Чўсон давлати тарихнинг мулкига айланди. Корея мустамлакачилик каби энг қабиҳ ижтимоий ҳолат билан ўшанда биринчи марта тўқнаш келган эди.

7. Чўсондан бошқа эски корейс давлатлари

Қадимги Чўсоннинг ҳалокатидан сўнг унинг ҳар томонга тарқаб кетган ва хўжалиқда темир ишлатишни биладиган фуқаролари темир даври маданиятини бутун минтақага ёйдилар. Темирдан ясалган қуроолларни деҳқончиликда қўллаш ишлаб чиқариш кучларининг тез ривожланишига ва кўшинлар жанговарлигининг ошишига олиб келди. Шу аснода темир маданияти базасида бир қанча қадимги давлатлар вужудга келди. Пуё, Коғурё ва Самхан давлатлари шулар жумласидандир.

Шимолда, Маньчжуриядаги Сонхва (Сунгари) дарёси воҳасида Пуё ва Амноккан дарёсининг ўрта оқимида Коғурё давлатлари вужудга келди. Япон денгизи қирғоқларидаги Хамжинь

текислигида Окте, ундан жануброқда эса Доннё деган майда давлатчалар ҳам шаклланди, Окте ва Доннё Когурё давлатининг ҳукмронлиги остида эди. Шимолдаги давлатлар орасида нисбатан ўз мустақиллигини узоқ ушлаб турган давлат Пуё эди, аммо у ҳам кейинчалик Когурёнинг таркибига кирди.

Шуниси қизиқки, когурёликларда ҳам эски туркийларда бўлгани каби Кўк (осмон) тангрисига сифиниш аънанаси мавжуд эди, Кўк тангрисини «Ёнго» деб аташарди. Ой тақвимининг ўн иккинчи ойида Осмон тангрисига сифиниш маросимлари ўтказилар эди. Қадимги Когурёда йилнинг ўнинчи ойида улкан зиёфатлар ташкил қилиниб, ота-боболар руҳига қурбонликлар қилинар эди. (Худди шундай аънаналар қадимги туркийларда ҳам бор эди). Когурё давлатининг фуқаролари уста жангчи бўлиб, улар ўз фидокорлиги ва чидами билан ажралиб турар эдилар.

Корея яриморалининг бошқа бир қисмида, жанубда, Ханган дарёси бўйларида бир қанча майда давлатлар ичида бирмунча йирик Махан, Жинхан ва Пёнхан давлатлари ҳам ҳукм сурардилар. Бу давлатларда шоликорлик юқори даражада ривожланган эди. Мазкур деҳқончилик соҳасининг ўша даврдаги юксак тараққиётини бу давлатлар худудида қурилган сув омборлари, хусусан, Кимжедаги Пёккўлчжа ва Миряндаги Сусанчже ховузлири тимсолида кўриш мумкин. Бу сув омборларнинг бундан 2000 йил илгари қурилганини ҳам эътибордан қочирмайлик. Ҳар йили ой календарининг бешинчи ва ўнинчи ойларида бу хонликларда Кўк тангрисига қурбонлик қилиш кунлари (байрамлари) ўтказилар ва бунда одамлар кайфу сафо қилардилар.

Демак, тарихнинг энг қадимги даврларида – неолит ва бронза даврларида корейс қабилалари алоҳида этнос сифатида уюша бошлади ва ўзига хос этник хусусиятларига эга бўла бошлади. Бронза даврида корейсларнинг тарихдаги биринчи давлати шаклланди. Темир даврига келиб эса ўлкада кўплаб майда подшоликлар вужудга келди. Темир давридаги иқтисодий ва ижтимоий юксалиш эса мамлакатнинг кейинги тараққиётига йўл очди.

3-боб. УЧ ҚИРОЛЛИК (САМГУК) ДАВРИ

Милоддан олдинги 57 йилдан то эрамининг 936 йилигача давом этган қарийб минг йиллик давр Корея тарихида муҳим ўрин тутди. Бу даврда Корея худудларида ҳукм сурган уч қироллик (хонлик)да илк ўрта асрлар корейс маданиятнинг энг шоҳ асарлари яратилди. Аммо худди шу давр драматик воқеаларга ҳам бойдир, чунки ҳар қандай бўлинган халқнинг ажралмас воқелиги бўлган ўзаро ихтилофлар, нифоклар бу даврдаги корейс тарихида ўзининг нохуш изларини ҳам қолдиргандир.

Ҳозирги Манчжурия ва Корея яриморали худудларидаги қадимги кичик – кичик давлатлар милоддан олдинги даврнинг охирига келиб, аста-секин уч қиролликка бирлашдилар. Манчжурия худудлари ҳамда Корея яриморали шимолида Когурё давлати кучая борди. Ханган дарёси ҳавзасида ва Кёнчжу текислигида Бэкче ва Шилла давлатлари ҳам жадал ривожлана бошладилар. Когурё, Бэкче ва Шилла – бу давлатлар тарихга «Уч қироллик» номи билан киргандир.

Қадимги «Самгук - саги», яъни «Уч қироллик тарихи» китоби муаллифининг нақл қилишича, Когурё давлатининг қурувчиси подшо Чжумонг (Тонмёнсонг), Бекче давлатининг асосчиси подшо Ончжондир. Шилла қироллигининг тузувчиси эса подшо Пак Хёккоседир.

1. Когурё ва Бэкченинг ривожланиши

Уч қироллик орасида энг илгари шакллангани Когурё давлати эди. Қадимги Чўсоннинг ҳалокатидан сўнгра Когурё бир муддат яна Хитой бўёқини остида қолди. Аммо бу давлат боқинчилар билан бўлган қурашларда ўсиб ва мустақкамланиб борди.

Эрамининг 1-асри иккинчи ярмидан бошлаб, қирол Тхэчжоннинг ҳукмронлик йилларидан эътиборан Когурё қироллигининг қудрати оша борди, 4 – аср бошида, қирол Мичхон даврида эса мамлакатта Нангнанг ерлари (Корея

шимолидаги ерлар – муалл.) кўшиб олинди ва ўлка собиқ Чўсоннинг деярли барча ҳудудларини ўз назорати остига олди.

Бошқа бир томонда, яриморолнинг марказий қисмларида Чўсон емирилгандан сўнг бу ерларга келиб ўрнашган шимоллик қабилалар Ҳанган дарёси хавзасида ўз давлат тузилмаларини шакллантира бошладилар. Бу қабилалар эски Пуё ва Когурё давлатларининг собиқ фуқаролари эдилар ва айнан улар Бэкче давлатининг асосчилари бўлдилар. Ўз тарихининг бошлангичида Махан деган кичик бир давлат шаклида мавжуд бўлган Бэкче вақти соати келиб қудратли қиролликка айланди.

3–аср ўрталарида, қирол Кои даврида Бэкче давлати ўз таъсир доирасини Ҳанган дарёсининг бутун воҳаларига ёйди ва бу билан унинг қудрати янада ошди. 4–аср ўрталарида яна бир ташкилотчи қирол Кинчхогон даврида Бэкче ўз куч-қудратининг чўққисига кўтарилди. Кинчхогон жанубдаги Махан ерларини забт этди. Хонам вилояти (ҳозирги Чолладо) ни ўз давлатига кўшиб олди ҳамда Когурё қироллиги билан бўлган доимий талашларда ғолиб чиқиб, шимолдаги Хванхэ ерларини бошқариш ҳуқуқини қўлга киритди. Худди ана шу даврда ютуқлардан руҳланган Бэкче ҳукмрон доиралари Япония ва Хитой ерларини забт этиш учун ҳаракат қилиб кўрдилар. Жумладан, Бэкче кўшинлари Хитойнинг Шандунг ва Фарбий Ляо вилоятларига бостириб кирадилар.

4–аср ўрталарига келиб Когурё давлати Ен ва Бэкче давлатларининг ҳужумларидан жиддий зарар кўрди. 4–асрнинг иккинчи ярмида Когурё қироллигида буддизм давлат дини сифатида қабул қилинди, «Тэхак» номи билан мактаблар таъсис қилинди, қирол фармонларига кўра давлат ташкилотларининг иши қатъий тартибга солинди. Қироллар Квангетто ва Чансу даврида Когурё қироллиги ўз мулкларини кенгайтди ва ўз қудратининг чўққисига эришиб, Шимолий–Шарқий Осиёнинг таъсирли сиёсий кучига айланди. Квангетто ҳукмронлиги даврида Когурё Ляохэ шарқидаги Маньчжурия ҳудудларини босиб олди. Ҳанган дарёси шимолидаги ерларга эгаллик ҳуқуқини қўлга

киритиш ва у ерларни Шиллага бостириб киришга уринаётган кучлардан тозалаш учун мазкур ҳудудларга ҳам юришлар ташкил этилди. 5–асрда, қирол Чжансу ҳукмронлиги даврида Когурё давлати ўз пойтахтини Кукнэсон шаҳридан Пхеньянга кўчирди.

Бэкче давлати эса 5–асрда мамлакат жанубига Когурё кўшинлари бостириб кириши натижасида Ҳанган дарёси хавзаларидан жудо бўлди ва ўз пойтахтини Унчжин (Конгчжу)га кўчирди. 6–асрда қирол Сон даврида Бэкче ўзининг олдинги қудратидан жудо бўлди ва пойтахтини қайтадан Сабисон (Пуё)га кўчирди. Инкирознинг олдини олиш учун бу қирол бошқарувнинг «мунмул» деган тизимини жорий қилади ва баъзи ижобий силжишларга сазовор ҳам бўлади. Сон ташқи сиёсатни ҳам жонлантиришга уриниб кўради. У Жанубий Хитойдаги сулолалар билан фаол маданий алоқаларга киришади, Японияга буддизмнинг ёйилишига кўмаклашади. Бу даврда ўз кучларини учинчи томон – Когурёга қарши бирлаштирган Бэкче ва Шилла қиролликлари бу давлатга ҳужум қилишади ва Бэкче илгарилари ўзига қарашли бўлган Ҳанган дарёсининг қуйи оқимидаги ерларни қайтариб олади. Аммо кўп ўтмай бу ерлар яна Шилла ихтиёрига ўтади.

2. Шилланинг ривожланиши

Дастанб Кёнгчу ҳудудларида шаклланган Сароук деган қадимги давлат Шилла давлатининг шаклланишга асос бўлди. Эрамизнинг 1 асридан бошлаб, қирол Нэмул ҳукмронлиги даврида кўшни ҳудудларни кўшиб олиш ва тараққий қилиш эвазига Шилла кучли давлатга айланди ва 4–аср охирига келиб унинг Корея яриморолидаги сиёсий таъсири кучайди. Қирол Нэмулдан бошлаб Шилланинг тожу тахти сулолавий мулкка айланди, яъни ҳукмрон Ким хонадонидан отадан ўнгилга мерос бўлиб ўтадиган бўлди. Қиролнинг ҳурматини жойига қуйиш учун унга мурожаат қилиш ҳам муомалага киритилди: жуда чуқур ҳурмат маъноларини ифодаловчи «исагум» ва «марипкан» (улуғларнинг улуғи, подшоҳларнинг подшоҳи) сўзлари қирол исми

ва унвонига кўшиб айтиладиган бўлди. Мазкур даврда Шилла Когурё давлати қироли Кавнгхэтго кўмаги билан японларнинг ҳужумини қайтарди ва табиийки, бунга бадал ўларок, маълум бир муддат бу қудратли кўшнисининг сиёсий таъсири остига тушиб қолди, аммо кўп ўтмай, Бэкче қироллиги билан тузилган иттифокдан фойдаланиб, яна эски мақомига қайтди.

Яриморолнинг бошқа бир қисмида, Нактонган дарёсининг қуйи оқимида олти Кая кичик давлатининг конфедерацияси ҳам вужудга кела бошлади. Бу иттифокнинг марказий фигуралари Киман Кая, Кимхон Кая ва Тэа Кая давлатлари эдилар. Бу Кая Иттифоқининг қудрати айрим замонларда жуда кучайиб, Шиллага хавф солар даражага етар ва ҳатто улар Японияга таҳдид қилар эдилар. Аммо вақти замони келиб, Шилла уларнинг барчасини бирин – кетин ўзига бўйсундирди; тарихда унитар давлатлар ҳамиша конфедератив давлатлар устидан голиб чиққанлар, чунки урушлар (айниқса, муваффақиятсиз борганда) даврида иттифок аъзолари орасида ихтилофлар чиққан ва бу уларнинг тақдирини ҳам ҳал қилган.

Яриморолдаги уч қироллик ичида бирмунча секин ривожланган Шилланинг куч-қудрати 6–асрга келиб янада ошди. Қирол Чжичин бу давлатнинг номини Шилла деб ўзгартирди (унинг қадимда Сароук деб аталганлиги эсланг) ва қиролнинг унвонини «марипкан»дан «ван»га ўзгартирди, ван сўзининг маъноси айнан «қирол» англамидадир. Қирол Пропхинг ҳукмронлиги даврида Шиллада буддизм давлат дини сифатида расмийлашди ва бу хусусда бир қанча қонун ва фармонлар қабул қилинди. Қирол Чжинхинг даврида эса Шилла Хангай дарёси ҳавзасини босиб олди ва Хамкин текисликларига бостириб кирди.

3. Уч қиролликнинг бирлаштирилиши

6–аср охирида Шилла Ханган дарёси ҳавзасини босиб олганида унинг рақиблари – Бэкче ва Когурё ўз кучларини бирлаштириш ва Шиллага ҳужум қилиш ҳақида аҳдлашиб

олдилар. Яккаланиб қолган Шилла ёрдам сўраб Хитойга мурожаат қилди. Бу даврда Хитой навбатдаги ички урушлардан сўнгра ўзига келиб, Суй сулоласи тарафидан бирлаштирилган ва кучли ҳолда эди. Шилланинг ёрдам чақирувида бўлиши Суй ҳукмронларига яна бир жиҳатдан қўл келдики, бу ҳодисадан илгари ҳам бу давлат Когурё билан уруш ҳолатида эди. Хитойликлар тез-тез Когурё ҳудудларига босқин қилар ва ҳар гал халқ ва кўшиннинг мардонавор қаршилиги туфайли ҳужум даф этиларди. Бу гал эса Хитойнинг Корея тупроғида иттифоқчиси бор эди. Шунинг учун ёрдам сўраб қилинган мурожаат мамнуният билан қабул қилинди ва тез орада Суй сулоласи императори Ян Же кўмондонлигидаги 1.300.000 кишилик *(ракамга эътибор қилинг – кўшинга тадбиқ қилинганда бугун ҳам жуда катта миқдор- Муалл.)* Хитой кўшини Когурё ҳудудларига бостириб кирди. Когурё қироли Илчи Мун Док бу аснода жуда ғаройиб ҳарбий-сиёсий ҳийла ишлатди: у ўзини мағлубиятга учраган қилиб кўрсатди, 300.000 кишилик хитойликлар кўшинини алдаб тузоққа туширди ва Салсу (Чхончхон) дарёси бўйларида уларни тор – мор қилди. Эрамининг 612 йилида эришилган бу ажойиб ғалаба корейс тарихидаги унутилмас воқеалардандир.

Шу ўринда бир лирик чекиниш қилиб, она юртимиз Туркистон тарихидаги юқорида баён қилинган воқеаларга ўхшаш ҳолатларни ҳам эслаб кўрайлик. Юқорида тасвирланган воқеалардан роса ўн икки аср кейин Туркистонда ҳам уч хонлик ҳукмрон эди ва мазкур давлатлар Россиянинг босқинига дуч келдилар. Тарих гўё такрорлангандек: Кўқон хони ва Бухоро хони, Бухоро хони ва Хива хони ўртасидаги майда-чўйда масалалардаги келишмовчилик туфайли ҳар учала хонлик бирин-кетин маҳв этилди. Бирор хонлик бошқасининг мудофааси учун бир қимирлаб ҳам қўймагани, ўшанда. Рус армияси Кўқон хонлиги устига юрганида Бухоро хони Кўқон хонлигининг Ўратела туманини босиб олишни ўзига эп кўрганди, ҳатто. Бу қиёслашдан чиқадиган хулоса шу: ҳар қандай халқ учун миллий бирлик

хамиша ҳаёт-мамонт масаласи бўлиб келган, ўртадаги ихтилофларни бартараф қилишни эпламаган, бирлашолмаган халқлар бунинг аламини кўп тартадилар. Бугунги Ўрта Осиё давлатлари олдида ҳам шу масала кўндаланг бўлиб турибди...

Суй сулоласидан сўнгра Хитойда ҳокимият тепасига келган Тан сулоласи бирмунча вақт Когурё билан яхши муносабатларда бўлди, аммо император Тайцзун ҳукмронлиги йилларида (645 йил) жуда катта қўшин билан яна Когурёга бостириб кирди. Когурё қироли Ен Кэсомун қўшин ҳамда халқни босқинчиларга қарши бирлаштирди, 60 кунлик шиддатли жанглардан сўнгра босқинчилар мамлакатдан қувиб чиқарилди. Ўлка учун гоё қийин пайтларда бирлашиш ва ғалабага эришиш корейс халқининг характерли миллий ўзига хосликларидан бирига айланиб бормоқда эди.

Шилланинг Хитой билан иттифоқи Тан империяси ҳукмронлиги йилларида ҳам давом этди. Когурё ва Бэкче давлатларига қарши тузилган бу иттифокдан куч олган Шилла давлати ҳукмдорлари Бэкчега ҳужум қиладилар. Қирол Кебакнинг қўшинлари матонат билан жанг қилсалар-да, Ким Ю Син кўмондонлигидаги кўпсонли Шилла қўшинларидан мағлубиятга учрайдилар ва 660 йилда Бэкче мустақил давлат мақомидан маҳрум бўлади, унинг ҳудудлари Шилланинг таркибий қисмига айланади.

Шилла-Тан иттифоқи Когурё давлатига ҳам хавф сола бошлайди. Қирол Ен Кэсомуннинг вафотидан сўнг Когурёнинг ҳукмрон доиралари ичида бўлиниш келиб чиқади. Бу вазиятдан фойдаланган Шилла ва Хитой қўшинлари Когурё ҳудудларига бостириб кирадилар, когурёликлар бир йил давомида мардонавор курашадилар, аммо Пхеньян таслим бўлиши билан Когурёнинг тарихи ҳам охирига етди, Шилла унинг ерлари устидан ҳам ўз назоратини ўрнатди.

Умумий душманнинг махв этилишидан сўнгра ҳамиша ғолиблар ўртасида ихтилофлар чиқади, Шилла ва Тан империяси орасида забт этилган ҳудудлар масаласида чиққан

келишмовчилик Шилланинг мустақиллиги масаласига келиб тақалганида, яъни Тан давлати Шиллани ҳам истило қилмоқчи бўлганида Шилла Бэкче ва Когурёнинг қолган – қутган кучларини бирлаштириб, Тан империясига қарши ўн йил тинимсиз кураш олиб борди. Мечосонг қалъаси ёнида Хитойнинг қуруқликдаги қўшинларини, Кимган дарёсининг денгизга қуйилиш ерида харбий-денгиз флотини тор-мор қилган Шилла, бу ғалабалар эвазига Корейанинг танҳо ҳукмронига айланди. Шундай қилиб, 676 йилда Шилла уч қиролликни бирлаштиришни уддалади ва Корея тарихида янги даврни бошлаб берди. Қайд этиш керакки, Корейанинг Шилла қўли остида бирлашуви унинг барча ҳудудларига ёйилмаган эди. Жумладан, Шилланинг чегаралари Тэдонган дарёси хавзаси жануби ва Вонсан қўлтиги билан чекланарди. Бундан қатъий назар, мамлакатнинг бирлаштирилиши корейс давлатчилигининг тараққиёти, миллий маданият ва миллий менталитетнинг унификацияси жиҳатидан бекиёс аҳамиятга эгадир.

4. Самгук даврида корейс жамияти

Уч қиролликнинг ҳар бирисидagi жамиятларда табақалар ўртасидagi ҳуқуқий, мулкий ва бошқа ижтимоий фарқлар жуда катта эди. Бу табақалар қуйидагилар эди: аслзодалар ва қирол саройи аъёнлари, оддий халқ ва янада қуйи табақалар. Аслзода ва қирол саройи аъёнлари давлат ва иқтисодиётни бошқариш ҳамда маданият ва санъат билан шугулланардилар. Бу табақа анчагина имтиёзларга соҳиб эдилар. Оддий халқ, бу табақанинг аксарияти деҳқонлар эди, кишлок хўжалигининг турли соҳалари билан шугулланар, давлат хазинасини солиқлар билан тўлдираар эдилар ва қиролликнинг бошқа мажбуриятларини ўтар эдилар. Энг қуйи табақага қуллар ва крепостнойлар кирар эдилар.

Ҳукмрон табақага асосан қирол ва қироличанинг оғайни-қариношлари кирар эдлар. Қадимги Когурёда қироллик тахти Керубалик Ко хонадонига, Бэкчеда Пуё хонадонига оид эди. Шиллада эса бу «тангрининг инояти» вақти – замони билан

Пак, Сок ва Ким хонадонлари вакиллари ўртасида алмашар эди. Аммо қирол Нэмулнинг ҳукмронлик йилларидан бошлаб қироллик ваколати бошқа хонадон вакилларига берилмади.

Шиллада одамларнинг ижтимоий мақомини белгиловчи «колтум» номли қатъий бир тизим мавжуд эди. Бу тизимга кўра қирол аъёнлари «сонгол» («муқаддас оқсуяклар») ва «чжингол» («ҳақиқий оқсуяклар»)ларга ва сўнгра булардан кейинги 6, 5, 4-категорияларга бўлинган эди. Олтинчи категорияга киритилган асводаларнинг аксарияти, асосан, фан ва дин (илоҳиёт) билан шуғулланардилар, яъни бугунги кун тили билан айтганда – зиёлилар тоифаси ҳисобланардилар. Бундан ташқари, Шиллада «хвобек» деган бошқа бир тизим ҳам амалда эди. Бу тизимга кўра асводалар доиралари вакиллари энг муҳим давлат муаммоларини муҳокама қилиш учун тўпланиб мажлис қилишар ва бу мажлислар қарорлари фақат бир овоздан қабул қилингандагина қонуний ҳисобланарди. Шиллада ёшларнинг «хваранг» деган ташкилоти ҳам мавжуд эди, бу тузилма болалар ва ўсмирларнинг ақлий ва жисмоний тайёргарлиги масалалари билан шуғулланарди.

Когурёда амалдорларнинг «тэдэро» деб аталган 10 тоифали мансабномаси, Бэкчеда эса «жапенга» деб аталувчи 16 тоифали мансаблар рўйхати бор эди. Кўринадики, қадимги Корея яриморлидаги ҳар учала давлат мавжуд тузум ва жамиятнинг талабларидан келиб чиқиб ўз ижтимоий тузилмаларини шакллантирганлар ва уларни такомиллаштирганлар.

Уч қироллик даврида аҳолининг аксари қисми деҳқончилик билан шуғулланган. Бэкче ва Шиллада шолининг кўп экилиши туфайли ирригацион тизимларнинг кенг тармоғи вужудга келтирилганди. Когурёда эса, у қадар сувни талаб этмайдиган донли экинлар ва сули экиларди, бу ўлканинг фуқаролари балиқчилик ва чорвачилик, савдо-сотиқ ва ҳунармандчилик билан ҳам шуғулланардилар.

Уч қироллик даврида судхўрлик жуда авж олганди, фоизлар важидан қарзларга ботган оддий одамлар қулга айланардилар. Одамларни бундай аҳволга тушиб қолишдан асраш учун

Когурёда давлатнинг «жиндебол» деб аталган заҳира омборларидан муҳтожларга дон-дун баҳорда қарзга берилар ва кузда ундириб олинарди.

5. Буддизм ва конфуцийлик динининг тарқалиши

а) Буддизм

Уч қироллик тараққиётнинг маълум бир босқичида халқни маънавий жиҳатдан жиқлаштириш учун янги дин ва дунёқарашга эҳтиёж туғилди. Ана шу эҳтиёж туфайли эрамининг 4-асрига келиб Уч қиролликка Хитойдан буддизм дини кириб кела бошлади. Маълумки, буддизм бунгача минг йилча муқаддам Ҳиндистонда вужудга келган ва Хитойда ҳам анча кенг ёйилган эди. Когурё қироллигида буддизм Сосурима ҳукмронлиги йилларида ёйила бошлаган. 372 йилда Хитойнинг қўшни Цзен Цзин вилоятидан келган буддист монах Когурёда будда монастри фаолиятини бошлаб берган эди. Бэкчеда буддавийлик динини ёйиш иши билан илк марта хинд монахи Маранантха шуғулланган. Шиллада эса бу вазифани жанубий Хитойдан келган ва кейинчалик қувғинга учраган Муххожа исмли монах бажарган. Мазкур қиролликда, айтиш керакки, буддизм анча кеч, 527 йилдагина расмий дин мақомини олган, бунда ислохотчи қирол Попхингэ ва монах Ичадоннинг хизматлари бор.

Уч қиролликда буддизм қироллар оиласи ва асводалар табақасининг ҳомийлиги ҳамда кўмаги туфайли кенг тарқалган. Буддизм корейс қиролликларида давлат дини мақомига эришгач, бу диннинг кенг халқ оммаси орасидаги тарафдорлари миқдори кескин ортган.

б) Конфуцийлик дини ва қиролликлар тарихининг яратилиши

Уч қиролликда ёзув сифатида ўтмишда хитой иероглифлари кенг қўлланган. Бунинг таъсирида корейс жамиятидаги ўқимишли кишилар орасида хитойча адабиётлар ва конфуцийлик динининг ёйилиши ҳам кузатилган. Иероглифларни ўқиш ҳамда англаш учун шиллалик олим Сол Чон томонидан тартиб берилган ва «иду» деб аталган фонетик белгилардан фойдаланилган.

Когурё бошкенти Пхеньянда конфуций дини асосларини ўргатувчи «тхехак» деган мактаб ташкил этилган. Бундан ташқари кўпгина вилоятларда «кенданг» деб аталган мактаблар ҳам очилган бўлиб, бу таълим масканларида ўсмирлар хитой иероглифларга ва ҳарбий санъат асосларига ўқитилар эди. Бэчче давлатида эса 5 нафар конфуцийчи олим талабаларни конфуцийлик дини матнларини ўқиш ва англашни ўргатар эди.

Хитойда эски Миср, Юнонистон ва Римда бўлгани каби қадим замонлардан бошлаб йилномалар доимо юритилган ва сулолаларнинг тарихи мунтазам ёзиб борилган эди, бугунги инсоният илк даврдаги тарихидан хабардор эканлиги учун ана шу ўлкаларнинг қадимги тарихчилари – монахлар, йилномачиларидан миннатдор бўлиши керак. Конфуцийлик ва иероглиф ёзуви билан бирга уч қиролликка тарихнавислик ҳам кириб келган, айти конфуцийлик кенг ёйилган бир пайтда уч давлатнинг қироллари ўз мамлакатларининг тарихини ёритиш тараддудига тушиб қолдилар Қирол Ёняннинг бошқаруви даврида тарихчи И Мун Жин юз томдан зиёд ҳужжатлар билан танишиб чиқиб, 5 томлик тарих китоби тайёрлаб берган. Бэчче давлатида қирол Кинчхогон даврида Ко Хин деган олим томонидан давлатнинг маъмурий тузилиши баён этиб берилган. Шиллада эса қирол Чинхин даврида Кэ Чил Бу деган олим бу давлатнинг тарихини ёзган. Аммо, афсуски, уч қиролликлар даврида яратилган мазкур тарих китобларининг бирортаси ҳам бизнинг кунларимизгача етиб келмаган.

6. Уч қироллик даврида санъат ва маданият

Уч қироллик даврида юқори табақа орасида нафис санъат турларининг ривожланиши билан бирга оддий халқ орасида анъанавий ҳунармандчилик ҳам ўсиб борди. Бунга ўша даврнинг санъати намуналарига қадимги мазорлар ва буддавийлик дини ҳайкаллари яққол мисол бўла олади. Когурё қироллигига оид санъат асарлари ва деворий расмлар маҳобати ва сертуйғулиги, Бэчче давлатига оид асарлар асир этувчи гўзаллиги ва

нафислиги, Шиллага оид асарлар эса ҳар тарафлама уйғунлиги ажралиб туради.

Когурё давлатининг энг қадимги ва машҳур мазорлари: Чжангунчон ёдгорлиги – Қўмондонлар қўргони, Муёнчон - раққослар ва овчилар қўргони, Санёнчон – Бир жуфт мазортош қўргони ва Кангсо тэмё – Буюк қўргонлардир. Чжангунчон мазорлигини қирол Квангетхонинг сўнги манзили ҳам дейдилар. Мазорлик етти сатҳдан иборат тош минорадан иборат. Муёнчон мазорлигида овчилар ва раққосларнинг, Санёнчонда эса рицарларнинг олишуви деворларга муҳрланган.

Бэччедаги қадимги қўйиндилар (мазорлар) меъморий ўлутворлик ва фреска (деворий расм) ларнинг гўзаллиги билан диққатга сазовордир. Қирол Муённинг мазори устига қурилган кўплаб қабр иншоотлари ва тошларга марҳумнинг ҳаёт йўли билан алоқадор ёзувлар санъаткорона усулда битилган. Шилланинг қадимий қўргонларидан олтин тожлар ва нафис заргарлик буюмлари топилган. Чонманчон қўргонида Шилла даврига хос бўлган ва учар от расми туширилган деворий расмлар бор. Уч қироллик давридан қолган обидалар ва санъат намуналари юксак меъморий, бадий маҳорат яратилганлиги тўғрисида ҳозирга қадар олимлар ва саёҳатчиларни ҳайратга солиб келмоқда.

Уч қиролликда маданият гуллаб-яшнаган даврларда бу маданият Японияга ҳам ўз таъсирини ўтказди ва мазкур ўлкада «Асика» маданиятининг вужудга келишига қўмаклашди.

4-боб. БИРЛАШГАН ШИЛЛА ҚИРОЛЛИГИ

1. Сиёсий тизим

Корея яримороти ва унинг атрофларидаги уч қиролликни бирлаштиришни уddалаган Шилла ҳукмдорлари ижтимоий барқарорликни сақлаш учун сиёсий-бошқарув тизимини ислоҳ қилишга бошладилар. Мамлакатни бирлаштириш охирига етгач, қирол Муёл ва унинг қариндошларининг ҳокимияти кучая борди ва, аксинча, аслзодаларнинг жамиятдаги маъқеи кучсизланди. Ана шу даврдан бошлаб сижунг деб аталган амалдорнинг ваколатлари аслзода табақаси вакилларнинг ҳокимиятидан кучли эди. Амалда Бош вазир вазифасини бажарган сижунг қирол фармонларини тайёрлаш, эълон қилиш ҳамда уларни ҳаётга жорий қилиш билан шуғулланади. Ижтимоий тараққиёт илгариланган сари турли расмий ҳукумат ташкилотлари ҳамда конфуцийлик таълими берувчи «кукхак» мактаблари ташкил этила борди.

Маҳаллий бошқарув тизими ҳам ислоҳ қилинди. Қирол Синмун даврида мамлакатда тўққизта вилоят («дю») ва бешта «кичик пойтахтлар» («согён») ташкил этилди. Ҳар бир вилоят туманларга («гун») ва туманлар музофотларга («хён») бўлинди. 5 кичик пойтахтларнинг ташкил этишда чуқур маъно бор эди. Ватанпарвар қирол фақат пойтахт эмас, балки вилоятлар ҳам кучли маданий, иқтисодий марказлар бўлишини истарди. Шилладаги маданиятнинг ривожидида айни шу қарорнинг аҳамияти катта бўлганини қайд этиб ўтиш керак.

Шиллада қўшин (армия)ни ислоҳ қилишга ҳам жиддий этибор берилди. Тўғридан-тўғри қиролнинг ўзига бўйсунадиган 9 нафар қўшинлар корпуси ташкил этилди ва 9 вилоятда мудоффа қальалари («жонг») ҳам қурилди.

2. Иқтисодиёт

Шилланинг иқтисодий ҳаётида аслзодалар табақаси ҳукмрон эди. Улар қўплаб деҳқончилик қилинадиган ерларнинг,

ороллар ва тоғлардаги ҳисобсиз яйловларнинг эгаси эдилар. Аслзодаларнинг кўп сонли хизматкорлари бўлар, уларнинг бойлиги кенг тарқалган судхўрлик туфайли кундан-кунга ошиб борарди. Бойликка кўмилган аслзодалар табақаси исрофгарчиликка зўр берилган ҳашаматли ҳаётга интилар, бунинг билан, табиийки, ўзларининг аънавий аслзодалиқ ва жанговарлик руҳини йўқота борарди.

Бошқа тарафдан деҳқонлар ва кишлоқларда яшовчи бошқа қуйи табақа вакиллари давлатга ва ўз хўжайинларига тўланадиган ўлпонларнинг кўплигидан оғир турмуш шароитларида яшар эдилар. Давлат ташкилотлари улар етиштирадиган ҳосилдан ўзлари оладиган улушларнинг камайиб кетмаслиги ёки деҳқонларнинг фирромлик қилишига йўл қўймаслик учун ҳамда ишлаб чиқариш кучлари ва имкониятлари устидан қаттиқ назорат ўрнатиш мақсадида ҳар уч йилда ер ўлчови, аҳоли рўйхати, кишиларнинг мол-ҳоли ва ўрмонларни ҳисобга олиш каби тадбирларни амалга оширар эдилар.

3. Динлар ва маданият

Бирлашган Шилла давлатида Будда дини алоҳида маъқега эга бўла бошлади. Мамлакатда бу диннинг тарқалиши унинг ичида турли оқимларнинг вужудга келиши билан бирга юз берди. Жумладан, «кё» оқимининг 8 тармоғи, «сэн» оқимининг 9 тармоғи вужудга келди. Буддизм дини кенг халқ оммаси орасида кенг тарғибот қилинди. Кё оқимининг 5 тармоғи Уч қиролликнинг бирлашиши йилларида Будда дини ғояларини ўрганиш ҳамда шарҳлаш марказлари сифатида шаклланди. Буддизмнинг Шиллада ижтимоий фикр ва маданиятнинг ривожланишида катта роль ўйнаган «хваомжонг», «жонгтожонг» ва «сэн-жонг» оқимлари ҳам мавжуд эди. Будда дини аслзодалар табақасининг хомийлигида ёйилди ва ривожланди.

Шилла тарихида муҳим роль ўйнаган динлардан бири конфуцийлик динидир. Қирол Синмун ҳукмронлиги даврида бу дин Кореяда шиддат билан ёйила бошлади. Қиролнинг

ташаббуси билан «гукхак» деб аталган таълим тизими вужудга келтирилди. Бу тизимнинг вазифаси юқори табақа вакилларига конфуцийлик дини асослари ва Хитой адабиётини ўргатиш эди. Тан сулоласи ҳукмронлиги остидаги қадимги Хитой билан кўп тарафлама алоқалар туфайли Шиллада конфуцийлик дини билан бирга Хитой маданиятининг таъсири ҳам кучайди.

Бирлашган Шилла қироллигида ксилографик усулда китоб босиш ҳам ривожланган эди. Ксилография усулида китоб босиш ўтмишда бизда мавжуд бўлган литография усулига ўхшаб кетади, яъни матн аввал тахтага ўйиб ёзилади ва унга бўёқ суркаб, қоғозга босилади. «Дарани» деб аталган ва Пулгуксдаги мазорликдан топилган Будда динига оид қадимги диний китоб (8-асрда босилган) дунёнинг энг қадимги ксилографик китоби ҳисобланади.

Бирлашган Шилланинг энг ноёб маданий ёдгорликларидан бири «Хянг» - халқ кўшиқлари адабиётидир. Қадимги Шиллада Хитой адабиёти аслзодалар табақаси ўртасида машҳур бўлган бўлса, хянг оддий халқнинг энг севган адабий мулки эди. Халқ кўшиқларининг муаллифлари асосан будда монахлари эдилар. Бизгача етиб келган энг машҳур кўшиқларнинг муаллифлари монахлар Вол Мён Са ва Чун Дам Садир. Жумладан, Мён Са «Тосолга» («Тосолдаги афсонавий жаннат»), «Жэмангмега» («Мархума синглим хотираси») каби, Дам Са «Анминга» («Халққа тинчлик керак»), «Чанки парангга» (Кипаран-гу мадҳияси) каби кўшиқларнинг муаллифларидир. Қиролича Чинсон ҳукмронлиги йилларида монах Дэгу Хва Сан хянглари тўплаб китоб ҳолига келтиргани ҳақида маълумотлар бор. Аммо бу китоб бизнинг кунларимизгача етиб келмаган.

Бирлашган Шилланинг санъати буддавийлик руҳида ва бу диннинг анъаналарига мос тарзда шаклланган эди. Уша даврда ибодатхоналарда ажойиб ҳайкаллар ҳамда тош мазорлар, куббалар бўлар ва улар юқсак санъаткорона маҳорат билан иншо этилар эди. 8-аср ўрталарида Ким Тэ Сенга деган меъморнинг лойиҳасига кўра қурилган машҳур Пулгуксдаги ва

Соккирамдаги ибодатхоналар Шилла даври будда санъатининг ажойиб намуналаридир. Хваэмс ибодатхонасидаги Соккатар ва Таботар куббалари уч сатҳли (каватли) бўлиб улар жуда нафис безатилган, куббанинг тўрт ёнидаги тўрт шер ҳайкали обидаларга алоҳида салобат бағишлайди.

Накқошлик санъатининг гўзал намуналари сифатида қирол Муёлнинг қабри устидаги тош ҳайкаллар ва ёзувли харсангни кўрсатиш мумкин. Бу обиданинг яна бир диққатга сазовор томони бор: марҳум (хон, қирол, қахрамон) ётган мазорнинг устига тошга ёзилган битиклар қолдириш анъанаси эски туркий халқларда ҳам бор эди. Бизгача етиб келган энг қадимги ёзма обидалар – Ўрхун-Энасой битиклари ҳам туркий халқларнинг буюк аждодлари – Билга (доно) хоқон, Кул тегин (шаҳзода) ва Билга Тўнюкук (вазир) каби тарихий шахсларнинг мазортошлари сифатида ўрнатилган (эрамининг 8-асри). Уларнинг мазорлари устида ҳам балбаллар – тош ҳайкаллар бор эди. Худди шу даврда мазортош ва ҳайкал тикиш анъанаси корейс қардошларимизда ҳам бор эканлиги бу одатнинг энг қадимги, муштарак анъаналаримиздан эканлигини кўрсатади.

4. Шилланинг ҳалокати

Шилла корейс бирлигини таъминлаган бир миллий давлат сифатида ўз тарихининг дастлабки юз йилида гуркираб ривожланди ва гуллаб-яшнади. 8-асрнинг иккинчи ярмидан эътиборан Шилла кучсизлана бошлади ва ўз тарихининг инкирозли босқичига қадам қўйди. Бундан кейинги 150 йил ичида Шиллада 20 қирол алмашди ва вазият кун сайин оғирлашиб борди. Қирол хонадони ва «чжингол» аслзодалар табақаси ўртасидаги қарама-қаршиликлар давлатни емирар эди. Бунга мос равишда жойларда маҳаллий зодагонларнинг ҳоқимияти кучайиб, марказий ҳукуматнинг таъсири озайиб борарди. 9-аср охирида, қиролича Чинсон ҳукмронлиги даврида Шиллада деҳқонлар қўзғолони бошланди ва бу ҳол Шилланинг ҳалокатини тезлаштирди.

5-боб. ҚАДИМГИ КОРЁ ДАВЛАТИ

1. Мамлакатнинг Корё қўли остида бирлаштирилиши

9-аср охирида Шиллада бошбошдоқлик ҳукм сурган даврда, бу давлатнинг худудида яна қайтадан Самгук давлатлари – Бэкче, Когурё ва Буюк Шилланинг меросхўри – Шилла давлатлари шаклланди. Энди бу давлатлар орасида асосчиси Куне бўлган Когурё алоҳида ахамият ва қудратга эга эди. 918 йилда Кунени ҳокимиятдан четлаштириб, унинг ўрнига тахтга ўтирган Ванкок (у тарихга қирол Тхэчжо номи билан кирган) мустақил Корё давлатининг тузилганини эълон қилди. Тхэчжо мамлакат пойтахти қилиб ўзининг туғилган шаҳри Сонгак (Кэсон)ни белгилади. У ўзи тузган давлат Когурёнинг меросхўри эканини таъкидлаш учун давлатига Когурёга уйқаш – Корё номини берди. Тхэчжо буюк давлатларнинг асосчиларига ҳос бўлган барча хусусиятларга эга уста сиёсатчи эди. У ҳукмронлигининг дастлабки йилларида халқнинг манфаатларини кўзловчи ислохотлар ўтказди, аслзодалар табақаси билан алоқаларини мустаҳкамлади. Тез орада у ўзининг мавқеини ҳамда Корёнинг сиёсий обрўсини мустаҳкамлашга эришди. Янги корейс давлатининг ўсиб бораётган куч-қудрати ва обрўси яриморолдаги бошқа давлатлар томонидан тан олина бошлади. Шилланинг сўнги қироли Кёнсун 935 йилда ўз халқи хоҳиш-иродасини ифода этиб, давлатининг Корё ҳукмронлиги остига ўтганини (Корё билан бирлашганини) эълон қилди. Буюк Шилланинг тарихи шундай тарзда ўз ниҳоясига етди. Орадан бир йил ўтиб, 936 йилда Корё Бэкчени маҳв этди ва бу билан Корея яриморолигида Шилладан кейинги 40 йиллик хаос охирига етди, ўлка Корё ҳукмронлиги остида қайта бирлаштирилди. Бу – тарихда Кореянинг иккинчи марта бирлаштирилиши эди.

2. Корёнинг сиёсий тизими ва жамиятдаги табақалар

Корё тарихининг илк даврларида жойлардаги аслзодалар табақасининг ҳокимиятга таъсири кучли бўлиб, марказий

ҳукуматнинг ваколатлари чекланган эди. Корёнинг уддабурон қиролларидан бири Кванчжон ўз ҳокимиятини кучайтириш учун зодагонларнинг ҳуқуқларини чекловчи фармонлар қабул қилди. Масалан, у қиролнинг она қариндошларига сиёсий фаолият шугулланиш ҳуқуқини берувчи қонунни («вечок»ни) бекор қилди, бунинг билан у қирол шахси атрофидагиларнинг, сиёсат билан шугуллана оладиганларнинг миқдорини кескин қисқартирди. У, шунингдек, бойларга эркин кишиларни қулга айлантириш, қулликдаги кишиларни озод қилиш ҳуқуқини берган қонунларни («ноби»ни) бекор қилди. Бу қиролнинг ташаббусига кўра давлат қурилмаларида ишлайдиган мансабдор шахсларни танлов ва имтиҳонлар асосида ишга қабул қиладиган ва уларга даражалар (тоифалар) бериш ҳақидаги қонун («гваго») қабул қилинди. Ўрта асрлар шароитида амалга оширилган бундай ақлли ислохотлар қандай меваларни берганини тасаввур қилиш қийин эмас: Кванчжон ислохотлари туфайли Корёда кучли давлат ҳокимияти ва соғлом ижтимоий муҳит яратилди ва бу мамлакатнинг кейинчалик гуллаб-яшнашига хизмат қилди.

Яна бир бошқа қирол – Сончжон даврида эса марказий ҳокимиятни янада кучайтириш учун вазирликларга ўхшаш давлат тузилмалари – «мунмул жедо»лар таъсис этилди. Бу тузилмалар сиёсий, иқтисодий ва маданий масалалар билан шугулланар эдилар. Сончжон конфуцийликни давлат дини деб эълон қилди. Сончжоннинг давлат қурилишидаги ислохотлари булар билан чекланиб қолмади, узоқни кўрувчи бу давлат арбоби мамлакатнинг марказий бошқарув ташкилотларини қуйидаги соҳаларга кўра ташкил этди: «нэса мунхасон» (кейинчалик бу ном жунсо мунхасон деб ўзгартирилган) – давлатнинг сиёсати асосларини ишлаб чиққан. «Сансосон жунчувон» деб номланган бошқа орган эса ижроия тузилмаси бўлиб, у 6 бўлимдан иборат эди: «И» - мансабдорларни назорат қилувчи ташкилот; «Пёнпён» - ҳарбий масалалар билан шугулланадиган муассаса; «Хо» - аҳоли сони ошишини назорат қилувчи орган; «Хён» - жинорий ишлар маҳкамаси; «Е» - маърака ва маросимлар билан шугулланувчи орган; «Кон» - хазина ишлари ва ҳунармандчилик

ишлари билан шугулланувчи идора. Сал диққат қилинса, Сончжоннинг режасига кўра вужудга келтирилган корейс давлатчилиги шакли ҳозирги конституцион монархия шаклидаги бошқарувга (масалан, Англия ёки Япониядаги) ўхшаб кетиши кўзга ташланди. Ҳокимият тепасида - қирол, «жунсо мунахсон» - парламент, «сансосон жунчувон» - вазирлар маҳкамаси шаклида қабул қилиниши мумкин. Сончжон ўз мамлакатини 12 вилоятга («мок») бўлди, бу вилоятларни қирол томонидан тайинланадиган волийлар (хокимлар) бошқарар эдилар.

Мамлакатнинг қуролли кучлари 2 марказий армия («гун»), 6 турли қўшин бирлашмалари («ви») ва вилоятларининг аскарий тузилмалари шаклида ташкил этилган эди. Ўлка қуролли кучларини Олий бош қўмондон («санжангун») бошқарар эди.

Корё жамиятида инсоннинг шажараси, авлод-аждоди алоҳида роль ўйнар эди. Аслзода сулолалар ва оилаларнинг вакиллари юксак ҳукумат курсилари ва унумдор ерларнинг катта-катта майдонларини қўлга киритишар эдилар. Корё жамиятида аҳоли асосан 4 табақага ажратилган эди: энг олий табақага қирол оиласи ва энг машҳур сулолалар; ўрта табақага ҳукуматнинг биринчи ва иккинчи даражали мансабдорлари; паст табақага оддий одамлар (савдогарлар, хунармандлар) ва деҳқонлар; энг қуйи табақага эса крепостной (боғли) деҳқонлар ва қуллар кирардилар. Биринчи ва иккинчи табақалар - ҳукмрон, кейингилари эса эзилган табақаларни ташкил этардилар.

12-аср бошларидан эътиборан жамиятда аслзодалар табақасининг таъсири озая бошлади. Мамлакат қуролли кучлари вакиллари аста-секин уларнинг беқиёс ваколатларини чеклай бошладилар. 1126 йилда мудофаа вазири Ли Жа Сём бошчилигидаги аскарлар ҳарбий тўнтариш қилишга уриндилар. Бундан кейин ҳам ҳарбийлар ва аслзодалар табақаси ўртасидаги зимдан рақобат давом этди ва жамиятда бекарорлик келтириб чиқарган шарт-шароитлардан бири бўлди.

3. Шимолдаги қўшнилarga қарши кураш

Корё давлатининг ҳаёти ва ташқи сиёсатида Корёя

яриморали шимолидаги халқлар – киданлар (қоракхитойлар), ёжинлар ва мўғуллар билан доимий равишда олиб борилган курашлар алоҳида ўрин тутди. Корё ўзининг куч - қудратининг чўққисига чиққанида унинг Шимолдаги қўшнилари ҳам этник юксалишларни бошдан кечираётганди. (Мисол учун бизга яхши таниш бўлган Мўғул империясининг вужудга келиши ва юксалишини эсга олайлик. 13-асрнинг биринчи ярмида мўғулларда ва Буюк Даштдаги (Дашти Кипчоқдаги) туркий халқларда этник юксалиш юз бериши туфайли уларнинг Ғарбга юриши Евроосиёнинг сиёсий кучлари мувозанати ва сиёсий харитасини тубдан ўзгартириб юборган эди). Шу туфайли Корё дастлаб киданлар, сўнгра ёжинлар ва энг охирида биз юқорида эслатиб ўтган Мўғул императорлиги билан узоқ вақт кураш олиб боришига тўғри келди. Қадимги Корё қироллари ва қўмондонлари сиёсат ҳамда ҳарбий маҳорат бобида ўз рақибларидан ҳечам қолишмагани ва, энг муҳими, корейс халқининг хурриятпарварлиги ва қаҳрамонона кураши туфайли Корё ҳар сафар ўз мустақиллигини сақлаб қола олди. Ўз душманларига қақшаткич зарбалар берди.

Корё хурриятига хавф солган шимоллик биринчи рақиб киданлардир. Улар корейс ерларига уч марта бостириб кирдилар. Икки дафъа ўзаро келишувга асосланган сулҳларга борилди. Учинчи марта қирол Хёнчжон ҳукмронлиги йилларида бостириб келган киданлар оғир мағлубиятга учрадилар. Кан Кам Чан бошчилигидаги корейс қўшинларининг «Квижу зафари» номи билан тарихга кирган бу ғалабаси 1019 йилда қўлга киритилган бўлиб, Квижу деган жой яқинида киданлар армиясининг бутунлай тор-тор этилиши билан характерланади.

12-асрда ёжинлар Корёя яриморали шимолидаги ерларда ўз ҳукмронлигини кучайтирдилар ва Корёнинг шимолий ҳудудларига хавф сола бошладилар. Лашкарбоши Юн Кван сараланган корейс қўшинлари билан ёжинлар устига бостириб бориб, уларни тор-мор қилади. Ёжинларнинг кейинчалик кучайган Ким давлати бор оз муддат Корё устидан ўз назоратини ҳам ўрнатади.

Корё ёжинлар билан курашиб ётганида Осиёнинг марказидаги даштларда жаҳоннинг янги фотиҳлари - Мўғулларнинг жанговар давлати кучайиб борди. 1217 йилда Хитойни махв этган мўғуллар дастлаб Корёга ўлпон тўлашни таклиф этиш билангина чекландилар. 1231 йилда, қирол Кочжон ҳукмронлиги даврида улар Корёга кенг қамровли хужум уюштирдилар. Мўғулларга қарши кураш қарийб 40 йил давом этди. Мўғуллар Корё устидан ўзларининг том маънодаги ҳукмронлигини ўрната олмадилар. Бир муддат «ссансон-чхонкванбу» деб аталган идора ёрдамида Корёни идора қилишга интилдилар, аммо Хитойдаги Минь сулоласининг тикланиши туфайли улар Хитой ва ундан шарқроқдаги ерларда ўз таъсирини йўқота бошладилар. 14-аср ўрталарида қирол Конмин мўғулларнинг идора тизимини бекор қилди ва эски давлат тизимини тўла тиклади. Тарихчи-олим Л.Н. Гумилёв қадимги корейсларнинг мўғулларга қарши курашининг жаҳоншумул аҳамияти - мислсиз куч-қудратига қарамай, Мўғул императорлигининг бу ўлкани тўла забт эта олмаганида ҳамда корейсларнинг мўғуллар билан озодлик урушига киришиб, пировард натижада ўз ҳурлигини сақлаб қолган санокли халқлардан бири эканлигида, деб кўрсатади.

4. Корёда дин, фан ва маданият

Қирол Кванчжон даврида давлат амалдорларини ишга қабул қилиш учун муомалага киритилган «гваго» имтиҳонлар тизими Корёда конфуцийлик дини ва Хитой адабиётининг тарқалишида муҳим ўрин эгаллади. Синовлардан ўтишни хоҳлаганлар давлат бошқарувига оид билимлар билан бир қаторда конфуцийлик ва хитой маданиятини ҳам билиши керак бўлган, шекилли. (Бу бир қарашда ҳозир бир қанча Шарқ мамлакатлари, жумладан, Кореянинг ўзида мавжуд бўлган кадр танлаш тизимига ўхшаб кетади. Фақат талаб қилинадиган малакалар ўзгарган, холос. Бизнинг кунларимизда бошқарувга оид билимлар ёнида инглизчани ва компьютерда ишлашни билиш талаблари ўрин олган). Қирол Сончжон томонидан қўллаб-қувватланган конфуцийлик дини учун алоҳида ўқув юртлари ҳам ташкил этилган, жумладан пойтахтда «Гукжакам» деган олий ўқув

юрти, вилоятларда «хянхак» номи билан юритилган ўрта мактаблар очилган. Корё давлати ташкил топган илк даврларда ўлкада машҳур конфуцийчи-олим Цой Чун (корейсча талаффузи - Чой Чжун) яшаган эди (984-1068 йиллар), замондошлари уни «хэтон конжа», яъни корейс Конфуцийси деб аташар эдилар. Чой Чжуннинг фаолияти ҳам мазкур диннинг кенг ёйилишида катта аҳамият касб этди. Чой Чжун 9 нафар конфуцийлик ўқув юртлари очган, уларнинг довури айрим-айрим давлат ташкил қилган «гукжакам» ва «хянхак»ларнинг шўхратини хиралаштираётган эди.

Корё давлатида ўлканинг анъанавий дини - буддавийлик ҳам яшаб, тараққий этиб келмоқда эди. Давлат ва асводаларнинг маълум бир қисми буддавийлик динининг хомийлари эдилар. Бу даврда ўлкада кўплаб будда ибодатхоналари қурилди. Машҳур Будда монахларига «ванса» (қирол руҳонийси), «гукса» (давлат руҳонийси) унвонлари берилди, давлат хизматчиларини танлайдиган «гваго» имтиҳонлари дастурига Будда динига оид мавзулар ҳам киритилди.

Корёда Буддавийликнинг ривожини ва кенг тарқалиши туфайли мазкур диннинг муқаддас китоби - Катта Будда сутралари («Тэжангён»)ни яна чоп этиш зарурати туғилди. «Тэжангён»нинг илтари тартиб берилган нусхаси мўғуллар босқини даврида ёниб кетган эди. Бизнинг кунларимизгача ўша даврдан машҳур Будда монахи Ичон тартиб берган Кичик сутралар («Сокжангён») ҳам етиб келмаган. Катта Будда сутраларининг ксилографик нашри Канхвадо оролида амалга ошириш учун жами 80 мингта тахта пластинкалар қўлланган. Умуман, Корёда «Тэжангён» уч марта нашр этилган. Бунга, таъкидлаш лозимки, эски Корёда матбаачиликнинг ўз даври учун юксак даражада тараққий этгани ёрдам берган. Бу мамлакатда 13 асрда ҳатто металл ҳарфлардан ҳам фойдаланилган - европада Иоганн Гутенберг китоб босиш дастохини кашф этишидан роса 200 йил олдин! 1234 йилда Корёда чоп этилган «Санжо тогим емун» («Эски ва янги одатлар ҳамда ўзини тутиш одоби») китоби металл ҳарфлар ёрдамида босилган эди.

Шилла давлати даврида бўлганидек, Корёда ҳам Будда маданияти гуллаб-яшнаган эди. Тош куббалар, Будданинг улуғвор хайкаллари, ибодатхоналар қўнғироқлари, Будда ҳаётини

таъсирловчи деворий расмлар – ўша даврнинг катта бадий қийматга эга асарларидир. Тош куббалар ичида 7 сатҳли Хёнхвас, саккиз бурчакли ва 9 сатҳли Волжонс ва 10 сатҳли Кёнчхос куббалари ўз мейморий ечимлари билан диққатга сазовордир.

Будда ҳайкаллари орасида Пусок ибодатхонасида ўрнатилган «Ўтирган ҳолдаги Амиабу» деб аталувчи ҳайкал диққатга сазовордир. Аммо, адолат юзасидан айтиш керакки, бадий-мейморий хусусиятлари жиҳатидан Корё даври Будда ҳайкаллари Шилла давридаги ҳайкалларга нисбатан бирмунча орқада.

Корё даврининг ибодатхоналар кўнгираклари орасида Ёнжус, Чхонхинс ва Тхансанс кўнгираклари энг чиройли ҳисобланади.

Корёдаги асводалар табақаси яратган санъат намуналари ичида нимяшил чинни идишлар алоҳида ўрин тутади. Корё даври нимяшил чиннисидан ясалган идишлар ва санъат обидалари нақшларининг нафислиги, рангларнинг софлиги, чиннига туширилган фигураларнинг мутаносиблиги билан ажралиб туради. Нимяшил чиннидан санъат асарлари яратиш 12-асрда жуда ривожланган эди.

Корё даврида бу ўлкага қадимги Хитой орқали Ислом дунёсининг фандаги эришган ютуқлари ҳам кириб кела бошлаган. Масалан, «Корея тарихи (чет эллардаги корейслар учун)» (Сеул, 1996, русча) китоби муаллифларининг таъкидлашича, астрономия ва математика фанининг Корёдаги тараққийси айни шу таъсир билан изоҳланади. Ислом дунёсида фаннинг, айниқса, аниқ фанларнинг ривожига бизнинг ота-боболаримиз – Туркистондан чиққан буюк олимлар катта ҳисса қўшишган, демак, олис тарихда ҳам корейслар ва ўзбеклар ўзаро билвосита маданий-илмий алоқаларга киришганлар.

Корё давлатининг илк даврида Шилла давридан қолган «хянг»лар халқнинг севимли кўшиклари эди, кейинчалик «согён пёлкок», «чхонсан пёлкок», «касири» деб аталган кўшиқ жанрлари кенг тарқалди. Корё адабиётида қироллар ва уларнинг ҳукмдорлик йиллари ҳақида ҳикоя қилувчи «гхегван» деган янги ҳикоя жанри пайдо бўлди ва ривожланди.

6-БОБ. ЧҲСОН ДАВЛАТИ

1. Ибтидо

Корё давлатининг ижтимоий ҳаётининг сўнги даврида (14-аср охирида) мазкур давлатдаги ҳарбий доиралар ва аслзодалар табақаси ўртасидаги қарама-қаршиликлар мамлакатни бошбошдоқлик ва миллий инқироз ёқасига келтириб қўйган эди. Мамлакатнинг соғлом кучлари янги давлатни вужудга келтириш йўлларини излай бошладилар. Ўлкада таъсир доираси кучли бўлган ҳарбийлар кўмондонлар гуруҳи кўшинлар ёрдамида аслзодалар табақасини ҳокимиятдан четлаштириб, давлатни ўз қўлларига олдилар. Халқнинг мададини олиш ва иқтисодий силжишларни кучайтириш учун улар зудлик билан ер ислоҳоти ўтказдилар. Шундан сўнг янгидан шаклланган аслзодалар табақасининг Тен То Жо, Тё Жун каби вакиллари Ли Сон Гёни қироллик тахтига ўтказдилар ва янги давлат тузилганини эълон қилдилар. Корея тарихида муҳим роль ўйнаган бу воқеа 1392 йилда рўй берган эди. Янги давлатга «Чўсон» деб ном бердилар. Бу ном мазкур янги давлатнинг энг қадимги Чўсон давлатига тарихий ворислигига ишора бор эди. Давлат бошидагилар пойтахтни Ханян (ҳозирги Сеул)га кўчирдилар.

Чўсоннинг ички ва ташқи сиёсатида асосий роль ўйнаган факторлар – конфуцийлик, қишлоқ хўжалигини ривожлантириш ва Минь сулоласи ҳукмрон бўлган Хитойга ёқадиган тарзда ташқи йўл тутиш эди, бу шарт-шароитлар ўлканинг тарихий тараққиёти ва ўша давр корейс жамиятининг ўзига хос хусусиятларининг шаклланишида узоқ давр ўз таъсирини сақлади.

2. Сиёсий тизим ва жамият

Чўсон давлати ташкил топган илк даврларда бошқарув давлатга хизмати сингган вазирлар кўлида эди. Улар давлатни қуришда ва янги қиролликнинг ташкил топишида кўрсатган хизматлари учун ҳукуматдан жой олган эдилар. Аммо, кўп ўтмай, давлат бошқарувидаги мазкур демократизмга чек қўйилди. Чўсон монархияга айлана бошлади. Айниқса, қирол Тхэчжон даврида

унинг ташаббуси билан давлат ташкилотлари ва мансабдорлари тизими вужудга келтирилди, жойлардаги феодалларнинг кўрлари (дружиналари)ни тарқатилди, бутун ҳокимият қирол кўлида тўпланишига эришилди. Бундан ташқари мазкур қирол диний ибодатхоналар ихтиёридаги ерлар миқдорини қисқартирди, бу эса эркин деҳқонлар синфининг, билвосита – давлат хазинасига солиқ тўлайдиганлар табақасининг миқдорини кескин оширди.

Чўсондаги олий бошқарув идораси қирол хузуридаги «Ижонбу» – Давлат Кенгаши эди. Давлат Кенгаши уч вазирдан иборат эди: кенгаш раиси, биринчи (ўнг кўл) вазир, иккинчи (сўл кўл) вазир. Улар қиролнинг иродасига кўра давлатнинг ички ва ташқи сиёсатининг асосий тамойилларини ишлаб чиқардилар ва ҳаётга тадбиқ этардилар. Ижонбуга ижроия ҳокимиятининг 6 муассасаси бўйсунар эди: амалдорлар (кадрлар), молия, тантаналар, ҳарбий, суд ишлари, қурилиш ва ҳунармандчилик ишлари муассасалари. Бундан ташқари қирол хузуридаги ахлоқ-маънавият ишлари идораси ва Фанлар академияси ҳам мавжуд эди. Мамлакат 8 вилоятга бўлинган ва уларни қирол тайинлайдиган волийлар бошқарар эдилар. Вилоятлар «бу», «мок», «гун», «хён» деб аталган бошқа кичик маъмурий тўзималарга бўлинган эдилар. Чўсонда умумий ҳарбий мажбурият ҳам жорий этилган бўлиб, 16 ёшга етган барча деҳқон эркак фарзандлари ҳарбий хизматга бориши ёки муқобил хизмат эвазига керакли маблағни тўлаши лозим эди.

Ҳарбий ишлар идораси 5 нафар қароргоҳдан бошқарилар ва уларнинг измида 5 та армия (гвардия) мавжуд эди. Ўлканинг чегара ҳудудларида қуруқликдаги қўшинлар ва ҳарбий-денгиз кучлари жойлаштирилган бўлиб, улар марказдан назорат қилиб туриларди.

Чўсон давлатида янбанлар (айнан таржимаси: «оқсуяклар») ҳукмрон синф мақомига ва жуда кўп имтиёзларга эга эдилар. Янбанлар доимо давлат хизматида бўлиб, мансаб пиллапояларидан «тваго» деб аталган давлат имтиҳонларини топшириб юқорилар эдилар. Янбанлар жамиятнинг энг ўқимишли (маълумотли) кишилари ҳам эдилар. Улар моддий ишлаб чиқариш билан шуғулланмас эдилар, ақлий меҳнат уларнинг чекига тушган вазифа эди.

3. Мамлакатнинг иқтисодиёти

Қишлоқ хўжалигини мамлакат иқтисодиётининг асоси деб билган Чўсон ҳукмдорлари деҳқончиликни ривожлантириш ва деҳқонларнинг турмуш фаровонлигини оширишга ҳаракат қилардилар. Ҳукумат бўш ётган ерларни ўзлаштириш, сугориш ва зах қочириш тизимларини ривожлантириш, деҳқончилик қуролларини такомиллаштириш, ипак қурти боқиш ва шойи матолар ишлаб чиқаришга кўмаклашадиган тадбирларни амалга оширар эди. Шу туфайли Чўсон тарихининг илк даврларида деҳқончиликнинг гуркираб ривожланиши: экин майдонларининг кенгайиши, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ҳажмининг кескин ошиши кузатилади. Табиийки, бу билан бирга давлат хазинасига тушадиган солиқлар миқдори ошган, корейс деҳқонларининг турмуш фаровонлиги ҳам юксалган.

Чўсонда деҳқончилик қишлоқ хўжалигига доир махсус қабул қилинган ва «гважон» деб аталувчи қонунлар мажмуаси ёрдамида бошқарилган. Бу ҳужжатга кўра, давлат амалдорлари ўз мансабларига мос равишда ер участкаси олганлар, бундан ташқари қирол саройи аъёнларининг ерлари ва деҳқонларнинг хусусий ерлари ҳақидаги қоидалар ҳам бу қонунда зикр этилган эди.

Чўсон даврида корейс деҳқонлари давлатга ер солиғи тўлар, бундан ташқари улардан ўлпон йигиб олинар ва вақти-вақти билан бегар ишларига (ишлаб бериш мажбурияти) жалб этиларди.

Чўсон тарихининг илк даврларида қишлоқ хўжалиги тараққиётига катта эътибор берилгани учун савдо-сотик ва ҳунармандчилик бирмунча кечикиб ривожлана бошлади. Дастлаб ўлканинг ички савдоси Сеул ва вилоятлар орасида шаклланди. Сеулда 6 та «Савдо уйи» («юкинчжон») очилди, улар мамлакат савдосини назорат қилардилар ва қирол саройига истемол учун неки керак бўлса, барчасини етказиб беришарди. Вилоятлар ва туманларда ҳам савдо аста-секин жонлана бошлади. 16-асрда жойларда ҳар беш кунда ёймабозорлар (ярмаркалар) ўтказиладиган бўлди, бу ярмаркаларда моллар ерга ёйиб ташланган ҳолда, чодирларда ёки савдогарларнинг елкасига (!) ўрнатилган пештахталарда сотилар эди.

Чўсондаги хунармандчилик давлатнинг назорати остида ривожланар эди, бу ҳол мазкур табақа вакилларининг асосан давлат буюртмаларига кўра иш бажарганлиги билан изоҳланади. Хунармандлар маҳаллий бошқарув идораларининг назоратида ишлар, жанг қуроллари, метал ҳарфлар, девон (канцелярия) буюмлари, чинни идишлар ясашарди. Чўсонда хунармандчиликнинг юксак тараққиёти давлатнинг хомийлиги ва назорати остида юз берди. Шунингдек, мамлакатда хусусий хунармандчилик ҳам мавжуд эди: хунармандчиликнинг бу тури деҳқон хўжалигига керакли асбоб-ускуналар ва ашёларни тайёрлаш билан чекланар ва шу сабабли бозор учун деярли мол чиқармас эди.

Чўсоннинг транспорт тизими бизда Амир Темур ва темурийлар давридаги каби ташкил этилган эди, яъни Туркистонда ўрта асрларда транспорт алоқаси учун карвонсаройлар, сардобалар ва «ём»лар (алоқа пункти) мавжуд бўлганидек, бу мамлакатда ҳам «ёки» деб аталган карвонсаройлар, «вон» деб аталган тунаш уйлари мавжуд эди, Ёкилар ҳар 30 чақиримда, вонлар эса йўли қийин ерларда қурилар эди.

4. Динлар, таълим, маданият ва санъат

Чўсон аввалбошданок конфуцийчи давлат сифатида ташкил топган эди. Мазкур давлатнинг тамал фалсафаси конфуцийча – кучли қирол ҳокимиятига асосланган эди. Ҳукмрон табақа вакиллари – янбанлар конфуцийлик таълимотини чуқур ўрганишар ва ўз фаолиятларини шунга кўра қуришар эди. «Гваго» имтиҳонларида ҳам конфуций таълимотидан хабардорлик катта аҳамиятга эга эди.

Давлат маъмурлари конфуцийлик динини ҳар томонлама қўллаб-қувватлашар ва унинг тарқалашига кўмаклашар эдилар. 16-асрда ҳукмрон доираларнинг ташаббуси билан конфуцийчи олимлар «Соннихак» гоёларини ишлаб чиқдилар, бу фалсафий гоёлар бундан кейинги даврда Чўсон давлатининг мафкуравий қуроли бўлиб хизмат қилди. «Соннихак»да ҳақиқатпарварлик, виждонлилик, фуқароларнинг қиролга содиқлиги, хотиннинг эрга содиқлиги, юксак маънавиятлилик гоёлари акс этган эди.

Ҳокимият тепасидаги конфуцийчи гуруҳлар ўлканинг қадимий дини – Буддавийликка бир ёқлама муносабатда бўлиб, уни халқ ҳаётидан суриб чиқаришга интилар эдилар. Аммо, Буддавийлик дини оддий одамлар орасида, аёллар ўртасида ва ўлканинг чекка ҳудудларида ўз таъсирини сақлаб қололди.

XVI аср Чўсоннинг ҳар тарафлама юксалган давридир. Бу даврда Чўсон ҳукмдорлари маориф ва маданиятнинг ривожига катта эътибор бердилар. Жумладан, қироллар Сэ Чжонг ва Сон Чжон илм-фаннинг ҳақиқий хомийлари бўлдилар. Уларнинг ҳукмдорлик йилларида Чўсон фанининг шоҳ асарлари яратилди. Жумладан, қирол Сэ Чжонг «Жипхёнчжон» деб аталган илмий жамият тузди ва унинг сафларига иқтидорли ёш олимларни жалб этди. Бу жамият аъзолари фақат илмий ишлар билан шуғулланар, уларнинг турмуши ва илмий фаолиятини моддий жиҳатдан таъминлаш қирол хазинаси зиммасида эди. Қирол Сон Чжон эса «Жипхёнчжон» аъналарини давом эттирди ва ривожлантирди. У «Хонмунвон» (Фанлар Академияси) ташкил этди ва олимларни ҳар жиҳатдан қўллаб-қувватлади. Ўша даврларда Кореяда, айниқса, тарих, география, агрономия, тиббиёт ва корейс тилшунослиги фанлари тараққиётида катта силжишларга эришилди. Бу академия ташкил этилган давр Самарқандда Улугбек академияси тузилган пайтга тўғри келади (15-сарнинг биринчи ярми). Туркистон ва Чўсон маданиятнинг олтин асри ҳам ўзаро уйғун саналардадир.

Чўсон даврида қўлга киритилган буюк маданий муваффақиятлардан бири «Хангил» корейс миллий ёзувининг яратилганидир. Қадимги корейслар Самгук давридан бери хитой иероглиф ёзувидан фойдаланиб келардилар, бу ёзув ҳар доим ҳам корейс тилининг ўзига хосликларига жавоб беравермас эди. Миллий ёзувнинг мавжуд эмаслиги саводхонликни чекланган миқдордаги кишиларнинг имтиёзи ҳолига келтириб қўйган эди. Қирол Сэ Чжонг олимлар жамоаси билан биргаликда ўқилиши ҳам, ёзилиши ҳам осон бўлган, муҳими, корейс тили табиатида мос келувчи ёзув яратишга уринди ва бунга эришди ҳам. 1446 йилда тарихдан «хангил» номи билан жой олган янги корейс

ёзуви муомаллага киритилди. Қирол миллий ёзувни кенг ёйиш учун бу ёзувда кўплаб китобларни чоп этиш (ксилография усулида) фармони бери. Янги ёзувда чоп этилган дастлабки китоблар «Ёнби очон га» («Осмонга учган аждар ҳақида кўшиқ») ва «Ворин чонган жигок» («Мингларча дарёда акс этган ой») китоблари эди. Хангил ёзуви жуда содда ва аниқ (хитой ёки япон ёзувига кўра), унда корейс тилининг барча товушлари ва фонологик хусусиятлари жуда яхши акс эттирилади. Бу ёзув кейинги асрларда эски корейс маданиятининг ривожланишига жуда катта ёрдам берди. Таъкидлаш керакки, Чўсон давлатида Шилла даврида эришилган китоб босиш (матбаачилик) санъати янада юксалди. Масалан, Корё давлати ўтмиши ва умумкорейс тарихига оид қатор китоблар чоп этилди. Улар қаторида «Корёса» («Корё тарихи»), «Тонгук тхонгам» («Корёя тарихининг умумий шарҳи») китоблари ҳам бор. Чўсон даврида қироллар ҳаёти ва фаолиятини акс эттирувчи йилномалар (хроникалар – «Силлок»)ни тузиш ва чоп этиш анъанаси шаклланди. Масалан, ўша даврда яратилган ҳамда Чўсондаги сулолалар ва қироллар ҳақида ҳикоя қилувчи «Чўсон ванчжа силлок» («Чўсон қироллари йилномаси») китоби бу қадимий мамлакат тарихини ўрганишда қимматли манбадир. Чўсонда география, агрономия, тиббиёт, техника фанларига оид китоблар ҳам кўплаб чоп этилганди.

Чўсон даврида корейс фани эришган энг йирик муваффақиятлардан бири ёмғирни ўлчайдиган қурилманинг кашф этилишидир (1442 йил). Қирол Сэ Чжонг даврида амалга оширилган бу кашфиёт Европадагидан роса 200 йил илгари майдонга келган эди.

Чўсонда сув соати ва қум соати кашф этилган эди. Чўсонликлар ўточар қурулларни (тўпни) билишар, ўрта бичимдаги ҳарбий кемаларни қуришни уддалашар эди. Умуман. Чўсон ўрта асрлар Шарқининг етарли даражада ривожлаган давлати бўлиб, бу даврнинг сўнги босқичида (ўрта асрлар охирида) бошқа Осиё давлатлари каби аста-секин ривожланишда орқада қола бошлади ва бу ҳол бутун Шарқнинг тақдирида чуқур акс этгани каби корейс тарихида ҳам ўз изини қолдирди.

5. Имжин уруши

16-аср сўнгида Чўсон навбатдаги инқирозлардан бирини бошидан кечира бошлади. Мамлакатдаги сиёсий барқарорсизликдан фойдаланган Япон ҳукумати икки ўлка алоқалари тарихида биринчи марта Корёяни босиб олишга уриниб кўрди: 1592 йилда 200 минг кишилик япон кўшинлари тўсатдан Чўсонга ҳужум қилди ва Имжин уруши бошланди. Гафлатда қолган корейс кўшинлари кетма-кет мағлубиятга учрадилар ва шимолга чекина бошладилар, ҳатто мамлакат пойтахти Сеул ҳам бой берилди. Фақат денгизда Ли Сун Син раҳбарлигидаги Чўсон флоти японларга қаттиқ зарба бера олди. Чўсонликларга душман эришган галабалар тушкунлик келтирмади, балки бутун халқда миллий ғурур ва шарафнинг уйғониши ҳамда миллатнинг оёққа туриб, ўз душманларига қарши урушга киришига олиб келди. Мамлакатнинг барча ерларида Ибёнг – Адолат армияси тузилиб, босқинчиларга зарба бериш бошланди. Чўсоннинг азалий иттифоқчиси -Хитой Минь салтанати кўшинлари ҳам ёрдамга етиб келди ва япон кўшинлари ваҳима ичида чекина бошладилар. Сўнгра бошланган яраш музокаралари 3 йил сурди ва бу вақтда нафас ростлаб олган японлар 1597 йилда яна Чўсонга ҳужум қилдилар. Аммо бу гал ҳам Ибёнг ва Минь-Чўсон қўшма армиясининг қаршилиги туфайли бу ҳужум японларга муваффақият келтирмади. Миллий бирлик ва халқнинг матонати туфайли Чўсон Имжин урушида галаба қозонди, аммо 7 йиллик бу уруш Чўсоннинг иқтисодиётига ва маданиятига катта салбий таъсир қилди. 100 мингдан зиёд корейслар Японияга ҳайдаб кетилган эди.

6. Чўсоннинг 16-асрдан кейинги тараққиёти

Жаҳон тарихида типик ўрта асрлар давлатлари гуллаб-яшнаган юзйилликларда ҳукм сурган ва бу даврлардаги давлатлардан фарқли ўлароқ узок вақт – 5 асрдан кўпроқ яшаган Чўсон икки марта юксалиш ва икки марта инқироз даврини бошдан кечиргандир. Чўсон давлати ҳаётининг биринчи қисми Имжин уруши билан ниҳояланади. Иккинчи қисм бундан

кейин – то ўлканинг 1912 йил ниҳояланган сиёсий тарихига қадар давом этади. Мамлакатнинг 16-асрдан кейинги тарихининг қайси ўзанда кечишида конфуцийчилик оқими, Хитой ва Ғарб (Европа) ўлкаларининг бевосита таъсири кўрилади. 16-асрда қирол ҳокимияти таянган эски конфуцийчилар (қисон сарю) ва янги конфуцийчилар (синдин сарю) ўртасида кураш авж олди. Бу мафқуравий ва тез-тез қуролли кураш тусини олган қарама-қаршилиқ Имжин урушидан кейин ҳам тўхтамади ва ҳатто, кучайди. Сиёсий гуруҳлараро узок давом этган қарама-қаршилиқ («пундан» сиёсати) жамиятда хилма-хил салбий ҳолатлар: порахўрлик, адолатсизликнинг ўрчишига ва, табиийки, Чўсон тараққиётининг сусайишига олиб келди. Аммо, қироллар Ёнчжо ва Чончжо даврида ўлкани ҳалокат чоҳига судраётган «пундан» сиёсатидан миллий яраш сиёсатига («тханпен» сиёсатига) ўтиш юз берди. Яраш аҳдномаларига бевосита қирол саройида ўтказилувчи музокаралар давомида эришилди эди. Пировард натижада муҳолиф томонлар орасида ҳукумат курсилари тенг бўлинди, конфуцийлик мактабларида ярашнинг сиёсий аҳамияти изоҳланиб ва тушунтириб берилди.

Қирол Ёнчжо 300 дан ортиқ конфуцийлик мактабини бекиттирди, чунки бу мактаблар пундан сиёсатининг ўчоқлари бўлганди. Унинг салафи Чончжо қирол ҳокимиятини мустаҳкамловчи ва парокандаликка барҳам берувчи бундай тадбирларни ўтказишда давом этди.

Чўсонда бу қироллар ҳукмронлиги даврида ўтказилган солиқ ислоҳоти, ер кадастри (ерни тупроқ таркиби, унумдорлиги ва ишлов берилиш даражасига қараб баҳолаш) ва одилонга ички сиёсат туфайли 18-асрга келиб Чўсон яна ўзининг эски қудратига қайтди. Мамлакатнинг иқтисодий қуввати ошди, савдо ривожланди, ҳунармандчилик ва тоғ-кон саноати тараққий этди; фанларнинг кенг тизими ривожлана бошлади, янги адабиёт ва санъат шаклланди, фан ва техника ривожланди. 18-аср корейс Уйғониш даври бўлиб тарихга киради. Аммо мазкур асрда қўлга киритилган ютуқлар кейинчалик ривожлантирилмади, ёпирилиб қириб келаётган Ғарб турмуш тарзи ва техникаси таъсиридан

чўчиган консерватор кайфиятдаги кейинги Чўсон ҳукмдорлари ўлкани, мақсадлари учун қулай географик ҳолатидан (уч тарафи денгиз ва фақат бир тарафдан иттифоқдош Хитой билан чегараланганлигидан) фойдаланиб «ёпиқ жамият»га айлантирдилар. Аммо замонанинг зайлидан бу тарзда қочиб қутилиб бўларми? Чўсон ҳукмдорларининг модернизация сиёсати ўрнига «ёпиқ эшиклар» сиёсатини танлаши ўлканинг сиёсий ҳалокатини аниқ қилиб қўйди, холос. Тўғри, Чўсон жамиятининг тараққийпарвар кучлари Ғарб ва Япон таҳликаси қаршисида ислоҳотлар ўтказиб, кучли замонавий давлат қуриш ягона тўғри йўл эканини англаб етган ва ҳукмрон доираларни шу мақсадларга чорлашарди. Аммо, уларнинг саъйи ҳаракатлари жиддий натижа бермади, ҳокимиятни қўлда тутган одамларнинг ва бошқа тесқаричи кучларнинг акс таъсири бу ҳаракатларни самарасиз ҳолга келтириб қўйди. Тарихнинг жилвасини қарангки, худди ўша даврларда (19-аср) жадал ислоҳотлар ўтказиш Туркистон ўлкаси халқлари олдида ҳам долзарб вазифа бўлиб турганди. Бизда ҳам ўлкадаги уч ўзбек хонликлари айнан Чўсондаги каби изоляция (чеккаланиш) сиёсатини танлашди. Ислоҳотлар ўрнига ихтилофлар, илму-фан ўрнига эскирган тушунчалар ҳукмрон бўлган Туркистон ўзининг илмий-техник устунлигидан усталик билан фойдаланган Русия империяси тарафидан тарихан жуда қисқа муддат – 25 йил ичида тамоман бўйсундирилди. Жуда қимматга тушган хато, тўғри эмасми? Чўсонни ҳам шу каби истиқбол кутиб турарди.

7. Чўсоннинг ҳалокати ва Япон экспансияси

17-асрдан кейин европаликларнинг Осиё қитъасига қизиқиши ортди ва улар аввал Ҳиндистонда, Ҳиндихитойда ва Сибирда мустаҳкамланиб олгач, аста-секин Узоқ Шарқда ва Жанубий-Шарқий Осиёда ҳам мустамаккачилик ва босқинчилик сиёсатини амалга ошира бошладилар. Материкда (қуруқликда) иштахаси чегара билмаган Русия империяси мустамаккачилари Амур дарёси бўйларига қадар келиб, бу ерда Хитой билан манфаатлари тўқнашгач, ҳозирги Приморье ўлкаси худудларида ўзларига қўним

топдилар. Денгизда эса Англия, Франция, Голландия кемалари янги бозорлар ва мустамлакалар қидириб изғишарди. 19-асрга қадар Буюк Британия Хитойни қисман ўз таъсирига олди, бу ўлкада «афюн урушлари» уюштирди. Хитойда католик миссионерлари ўз фаолиятларини олиб боришарди.

1627 йили илк марта Голландия кемаси Чўсон қирғоқларига келди. 1654 йилда Чжежудо оролига инглиз даргаси Хамель бошчилигидаги кема (30 та матроси билан) ташриф бурди. Аммо бу ташрифлар Чўсоннинг ижтимоий турмушига бирор-бир таъсир ўтказмади.

Чўсонга Фарб цивилизациясининг ўтказган дастлабки таъсири диний таъсир эди. Хитой билан доимо яхши муносабатларда бўлган Чўсонга бу ўлка орқали христиан дини ҳам ёйила бошлади. Дастлаб Чўсоннинг илмли кишиларидан бўлган Ли Бэк, Квон Ил Син, Ли Сун Хун христианлик билан танишгач, бу динни қабул қилишади. Улар христианлар жамоаси тузиб, 1784 йилда Сеулда черков очадилар. Аммо бошданок католик маҳзаби ҳукмрон доираларнинг ашаддий қаршичилигига дуч келади. Жумладан, ўша даврларда Чўсон тахтида ўтирган қироллар Чончжо ва унинг салафи Сунчжо даврида бутун мамлакатда католиклар сиқувга олинади ва католиклар погромлари уюштирилади.

Фарб дунёси Чўсон ҳукмдорларидан мамлакатнинг ички бозорини ташқи дунё учун очишни талаб қила бошлайдилар. Инглизлар 1816 ва 1832 йилларда икки марта Чўсонга кемалар жўнатиб, мамлакатни ўз савдогарлари учун очишни талаб этдилар, 1846 йилда Жануби-Шарқий Осиёдаги мустамлакачиликда уларнинг рақобатчиси бўлган Франция ҳам худди шундай талаб билан флот жўнатди. 1852 йилда Америка кемалари, ундан икки йил сўнгра Русия кемалари Чўсон қирғоқларига келди. Уларнинг ҳам нияти маълум эди. Инглиз ва француз миссионерлари ўз фаолиятларини кучайтирдилар. Аммо бу ҳаракатларнинг барчаси Чўсон ҳукмрон доираларининг «ёпиқ эшиклар» (чеккаланиш) сиёсати билан бартараф этилар эди. Аини ўша даврларда Чўсонда қироллар Сунчжо, Хончжон ва Чолчжон ҳукмронлиги йилларида мамлакатни бошқаришнинг «сэдо» деб аталган усули ўрнатилди. Бу замонда ҳокимият амалда қироличаларнинг

қариндошлари қўлида эди, мамлакатни 60 йил Андонлик Кимлар ва Пхенянлик Тёлар клани бошқарди ва улар ўз гуруҳи манфаатларинигина кўзлаган таловчилик сиёсати олиб бордилар. Натижада Чўсонда ижтимоий аҳвол янада ёмонлашди.

Фарб ўз таъсирини ёйишга кучли интилган 19-аср ўрталарида Чўсон жамиятида бу интилишга ва ўлканинг келажagini белгилашга нисбатан турлича муносабатда бўлган икки гуруҳ бор эди. Биринчи гуруҳ – «юсенг»лар (конфуцийчиликнинг бир окими номидан олинган) Чўсоннинг анъанавий маданиятини Фарб маданиятидан устун қўйиб, Фарбнинг ютуқларини олишни рад этар, корейс цивилизациясининг ютуқларини тинмасдан қўришни ва Корея ўз йўли билан тараққиётга давом этишини исташарди. Иккинчи гуруҳ (уларни шартли равишда «гарбпарастлар» дейиш мумкин) эса ислохотлар тарафдорлари бўлиб, улар Фарб цивилизацияси эришган ютуқлардан фойдаланган ҳолда Чўсонда замонавий ва ривожланган жамият барпо этишга интилишар эди. Бу икки оқим тарафдорлари ўртасидаги қарама-қаршилик 19-асрнинг сўнги чорагида жуда кескинлашди ва 1882 йилда ҳарбий исён ҳам бўлиб ўтди. 1884 йилда (Габсин йилида) эса давлат тўнтариши юз берди ва ислохотчи кучлар давлат бошқарувини қўлга киритиб, қирол Кочжонни ислохотлар йўлини тутишга мажбур этдилар. Аммо улар ислохотларни бошлар-бошламас тескаричи кучлар (юсенглар) ҳужумга ўтиб, уларни ҳокимиятдан четлаштирдилар. Шундай қилиб, Чўсонда ислохотлар ўтказиш учун қилинган ҳаракат муваффақиятсиз тугади. Юсенгларни Хитой тарафи, ислохотчиларни эса Япония тарафи қўллаб-қувватларди.

Шу ўринда Чўсоннинг яқин қўшниси – Япониядаги ислохотлар ва уларнинг муваффақияти ҳақида ҳам тўхталиб ўтиш зарур. Японлар ҳам илк ўрта асрларда «ёпиқ эшиклар» сиёсатини юргизган, ўлкага Фарб маданияти ва фан-техникасининг кириб келишини ман қилган эдилар. 1603 йилдан бошлаб Японияга Фарбликларнинг келиши ҳам тўхталиб қўйилган эди. Аммо, 19-асрнинг ўрталаридан эътиборан, айниқса 1867 йилдан бошлаб (бу йили Японияда Фарб руҳидаги ислохотлар ўтказиш дастури қабул қилинган эди) японлар Фарб илму-фани, техникасининг ютуқларини, Фарб иқтисодий моделларини шиддат билан

ўзлаштира бошладилар, тараққиётнинг «япон моделини» вужудга келтирдилар. 20-аср бошидаёқ Япония ўрта даражада ривожланган Европа давлатлари қаторида эди ва шу туфайли у 1905 йилги Рус-Япон урушида ғолиб чиқди, ва афсуски, бу ўлка сўнгра Осиёнинг ягона илғор давлати мақомини босқинчилик мақсадларида ҳам қўлга бошлади. Япониядаги ислохотларнинг муваффақияти сири нимада? Кўпгина тадқиқотчиларнинг фикрича, бунинг сири - японлар ислохотларнинг энг бошида қабул қилган ширда, яъни «Ғарб фан-техникаси, цивилизацияси ютуқларига – ҳа, дини ва маданиятига – йўқ» жумласидадир. Бошқача айтганда, японлар илғор дунё эришган ютуқларни ўз миллати ва жамияти аънаналари билан уйғунлаштира олдилар, асрий миллий қадриятларини сақлаб қолган ҳолда, юксак тараққиётга эришдилар. Худди ўша даврда Ғарбдан шаблон тарзида нусха кўчириб тараққиётга эришмоқчи бўлган бошқа бир Осиё давлати - Усмонли (турк) салтанатида ислохотчилар – танзимотчилар, маршрутиятчилар ва «ёш турклар»нинг ҳатти-ҳаракатлари худди Чўсондаги каби муваффақиятсизликка учради, Европага тақдидан қуролли кучлар, маориф ва давлат тизимида ўтказилган энгил-елли ислохотлар умид қилинган натижани бермади ва Биринчи жаҳон урушидаги мағлубиятдан сўнг бу салтанат тарқаб кетди. Турк халқининг Камол Отатурк бошчилигидаги қаҳрамонона кураши туфайли миллий ҳалокатнинг олди олинди ва салтанат харобалари ўрнида ҳозирги Туркия Республикаси қурилди. Демак, ислохотлар ўтказиш ғоят нозик ишдир, бундаги ҳар қандай пухта ўйланмасдан қилинган иш, миллий реалиялар ҳисобга олинмай ташланган ҳар қандай қадам оғир оқибатларга олиб келиши мумкин.

20-аср бошланганида Чўсон юқорида тасвирланган аҳволда эди. Ўрта асрларга хос қолюқ сиёсий-ижтимоий тузум ва ўша давргача давом этиб келган «ёпиқ эшиклар» сиёсати бу мамлакатнинг тараққиётига тўсқинлик қиларди. Айни пайтда эса тараққиётда катта ютуқларга эришган Японияда шаклланган ёш, кучли ва очкўз буржуазия ўз таъсирини Япон оролларида ташқарига ёйишни истарди. Бошқача айтганда, гуркираб ривожланаётган япон иқтисоди учун хомашё базаси ва бозорлар

керак эди. Бундай бозор ва хомашё базаси сифатида японлар энг аввало Чўсон ва Хитойни тасаввур этардилар. Бошқа бир томонда, материкда эса Русия империяси ҳукмрон доиралари мамлакат ичида ўсиб келаётган «асрнинг вабоси» – большевизмни даф қилиш ва бир ўқ билан икки қарғани уриб, Чўсонни ва Шимолий Хитойни ҳам ўз таъсирига олишни хаёл қилардилар. Сўнгги рус подшосининг ўз ўлкасидаги ишчилар ҳаракатини бостириш учун Русияга «кичкина, лекин ғолибона уруш кераклиги» ҳақидаги тезисини эса олайлик. Бу жумла Узоқ Шарқда Япония билан Корея учун уруш олиб боришни назарда тутар эди. Чўсон қироли Кочжон Япония таъсиридан қутулиш учун Русиядан мадад истарди. У ҳатто 1896 йилда японларнинг таъсиридан қутулиш учун ўз саройидан қочиб, 1 йил Рус элчихонасида яшади. Япония ҳукмрон доиралари Чўсон ҳукуматининг сиёсий иродасизлигидан фойдаланиб, аввал савдо-сотикда, сўнгра концессияларда ва иқтисодиётнинг бошқа соҳаларида бирин-кетин бошқарув ипларини ўз қўлларига ола бошладилар, Чўсон билан тенг ҳуқуқли бўлмаган шартномалар туздилар, мамлакатнинг ички ишларига аралашадиган ва ташқи сиёсатни ҳам назорат қиладиган бўлдилар. Ватанпарвар кучлар эса жон-жаҳдлари билан вужудга келган аҳволдан чиқиш йўллари ахтарардилар. Улар «Тоннип» («Мустақиллик») деб аталган ташкилот тузиб, кенг кўламли ислохотлар режасини ишлаб чиқдилар. Улар қирол ҳукуматини чет элликлар олдида паст кетгани ва мамлакатнинг миллий манфаатларини оёқости қилаётгани учун танқид қилардилар. Тез орада қирол ва унинг атрофидагилар бу ташкилотни ўзлари учун хавфли санаб, унинг фаолиятини чекладилар, фаол «тоннипчилар»ни қамадилар. Аммо «Тоннип» ғоялари беҳуда кетмади. Рус элчихонасидан ўз саройига қайтган қирол кенг халқ оммасининг истагига қулюқ осишга ва «Тэхан Деғук» – Буюк Корея Империяси тузилганлигини, мамлакатнинг мустақил, суверен давлат эканлигини ва тез орада кенг кўламли ислохотлар бошланишини эълон қилишга мажбур бўлди. Афсуски, булар жуда кеч қабул қилинган қарорлар эди. Ислохотларсиз ҳалокатга учрашини охир-оқибат англаб етган Чўсон ҳукмрон доиралари

бу қарорларга камида ўн йилларча кечикиб келдилар.

1904 йилда Япония Русияга уруш эълон қилди. Кореяни биратўла забт этиш ҳар икки урушаётган томоннинг режаларига кирганидан безовта Тэхан Дегук ҳукмдорлари мамлакатнинг уруш гирдобига тушиб қолмаслиги учун бетарафлик сиёсатини эълон қилдилар. Аммо уруш ташаббускори - Япония Тэхан Дегукнинг бу позициясига заррача эътибор бермади ва бир қанча ёлгондакам шиорлар («Шимолдан бўладиган таҳдиддан қўриш», «Қўшма хавфсизлик чоралари») билан ўз хатти-ҳаракатларини ниқоблаган ҳолда Кореяга икки дивизия ташлади, Сеулни забт этди, бу шаҳар ва унинг атрофларини «ҳарбий база» деб эълон қилди. 1904 йилда Корея ва Япония ўртасида имзоланган шартномага кўра, корейслар оммавий равишда жабҳа эҳтиёжлари учун сафарбар этиладиган бўлди. (Бу 1916 йилда Рус маъмурияти Туркистонда амалга оширган «мардикорликка олиш» кампаниясига нақадар ўхшаб кетади! – *Муалл.*) Бу билан чегараланмаган Япония шу йили Тэхан Дегук ҳукмдорларини яна битта шартнома тузишга мажбурладилар. «Япон-Корейс конвенцияси» деб номланган бу шартномага кўра Япония ташқи сиёсат, молия, муҳофаза, ички ишлар, таълим ва сарой ишлари соҳасидаги сиёсатни ўз назорати остига олди. Бундан кейинги иккинчи ва учинчи шартномалар янада оғир шартларга кўра тузилган бўлиб, мамлакатда ҳокимият амалда япон империалистларининг қўлига ўтганини англатарди. Сиёсий иродадан маҳрум қирол ва вазирлар япон тазйиқидан қўрқиб, Тэхан Дегукнинг суверенитетини оёқости қилувчи шартномаларга имзо қўявердилар, мамлакатни японлар измига топшириб қўйдилар. Бу орада японлар Рус-Япон урушида ғалаба қилдилар ва Узоқ Шарқнинг танҳо ҳокими бўлиб олдилар. Русия устидан эришилган ғалабадан руҳланган Япон ҳукумати континентал Осиёга ошқора бостириб кира бошлади, жумладан, Тэхан Дегукни аннексия қилишни кўчирди. Маҳв бўлиш навбати ниҳоят қиролга етиб келди. 1907 йилда японлар Кочжонни истезфога чиқишга мажбурладилар, бироқ вақт ўтгач корейс армиясини таркатдилар, полиция ва судлов органларини ўз қўлларига олдилар ва 1910 йилга келиб Корея Япониянинг мустамлакасига айланди. Бу Кореянинг янги тарихидаги энг қора саҳифаларнинг бошланғичи эди.

7-боб. МУСТАМЛАКАЧИЛИК ВА УНГА ҚАРШИ КУРАШ ЙИЛЛАРИ (1910-1945)

19-асрнинг охири ва 20-аср бошидаги Корея ва Туркистон тарихидаги яна бир ўхшаш нуқта - орадаги қисқа замон фарқи билан ҳар икки ўлканинг Осиёдаги кекса ва ёш империалист давлатлар – Русия ва Япония томонидан истило қилинишидир. Бошқа бир уйғун тараф ҳар икки ўлка халқининг энг мудҳиш кўринишдаги мустамлака шаклларига дучор бўлганидир. Ўзгалар ерини босиб ва ўзлаштириб олишга устаси фаранг Русия империяси ҳамда бундай «тажрибалар»дан холи, аммо, ёш ва йиртқич япон империализмининг ҳар икки ўлкада амалга оширган таловчилик сиёсати мудҳиш моҳияти билан ҳам айнидир. Буни ўрни билан қиёсан таҳлил қиламиз.

1. Бошқаришнинг ҳарбий-полиция режими

Тэхан Дегукни ўз мустамлакасига айлантирган Япон ҳукмрон доиралари бу ўлканинг моддий ва маънавий бойликларини талон-тарож қилиш, корейс халқини эксплуатация ҳамда ассимиляция қилиш учун мисли кўрилмаган ҳарбий, сиёсий ва ижтимоий тадбирларни амалга ошира бошладилар. Япон императори Кореяни бошқариш учун махсус фармон билан бу ўлкада генерал-губернаторлик тузилганини эълон қилди ва генерал-губернатор тайинлади. Япон генерал-губернатори ўзининг Туркистондаги рус маслакдоши каби чекланмаган ҳуқуқларга эга эди: унинг қўлида қонун чиқарувчи, ижрочи, суд ва ҳарбий ҳокимиятлар тўпланган эди, у фақат япон императоригагина итоат этарди. Губернаторнинг ҳокимиятини кўриш ва маҳаллий аҳолини итоатда тутиб туриш учун Кореяга икки пиёдалар дивизияси, 40 минг миршаб ва жандармлар келтирилган, бу ишга 20 мингга яқин маҳаллий хуфялар (маҳфий агентлар) ҳам жалб этилган эди. Босқинчи репрессив режим ҳар қандай шубҳали туюлган хатти-ҳаракат учун корейсларни

қамар ва сургун қилар эди. Мамлакатда эркин матбуот, сиёсий партиялар, ижтимоий уюшмаларнинг фаолияти тўхатилди, миллий йўлбошчиларнинг кўпчилиги қамокларга ташланди. Шу йўллар билан Япон оккупацион режими Кореяда дунёнинг 20-аср бошидаги энг мудҳиш босқинчи-репрессив режимини ўрнатди. Аммо, режимнинг зулми кучайган сари халқнинг унга бўлган нафрати ҳам орта борди.

2. Мамлакат бойликларини талон-тарож қилиш

Кунчиқиш мамлақати вакиллари Кореяни бўйсундиргандан сўнг бу мамлакатнинг табиий бойликлари, қишлоқ хўжалиги, саноати ҳамда инсон ресурсларидан шафқатсиз суратда фойдалана бошладилар. Энг аввало улар ўлканинг ер ости ва ер усти бойликларини эгаллашга киришдилар. 1910 йилдаёқ губернаторлик қошида ер тузиш идораси ташкил этилган эди. Бу идора ерларни қайта ўлчаш ва ҳисобга олиш баҳонаси билан тадбир ўтказди. Губернатор фармони билан ерларни қайта рўйхатдан ўтказиш бўйича корейс аҳолисига жуда қийин ва чалқаш тартиблар белгиланди, натижада ер ҳужжатларини ўз вақтида ва тўғри расмийлаштирмаган деҳқонларнинг ерлари автоматик равишда генерал-губернаторлик ҳисобига ўтаверди. Бу қабихона алдов кампанияси туфайли мустамлақачи режим ҳайдаладиган ерларнинг 40 фоизини қўлга киритди. Бу ерлар «Шарқий мустамлақа компанияси» деган япон ширкатига ва япон хусусий шахсларига арзон-гаровга сотилди. Бу алдов туфайли ерларидан ажралган корейс деҳқонлари ижарачи ёки батракка айланар эди, бу имкониятдан ҳам маҳрумлар эса тоғлардаги тор дараларда деҳқончилик қилишга ёки Манчжурия ва Японияга кўчиб кетишга мажбур эдилар.

Корейс ерларида етиштирилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари аксар қисми Японияга ташиб кетилар ва бу шусиз ҳам оғир шароитда яшаётган кишиларнинг аҳолини тобора ночорлаштирарди. 1920 йилдан бошлаб ўн йил давомида японлар «Гуруч етиштиришни ошириш режаси»ни амалга

оширдилар. Мамлакатда гуруч ва бошқа бошоқли экинлар ҳосили бир неча барабар ошди, аммо бу ҳосилнинг ҳузурини япон империалистлари кўрардилар. Жумладан, 1922-26 йиллар давомида ҳар йили японияга 20 миллион бушель (200 минг тонна); 1932-1936 йилларда эса йилига 47,5 миллион бушель (475 минг тонна) гуруч ташиб кетилди. Гуруч корейсларнинг истеъмол қиладиган асосий озиқ - овқатидир, биз, ўзбеклар кунда қанча нон истеъмол қилсак, корейслар ана шу миқдордаги гуручни ейдилар. Гуруч - Жанубий-Шарқий Осиёдаги халқларнинг, жумладан, корейсларнинг нонидир. Япон мустамлақачилари корейсларнинг нонини ана шундай тарзда "туя қилардилар". Юз минглаб тонна гуручни Японияга жўнатган корейс аҳолиси ўзи оч-наҳор яшарди. Бу ҳол яқин ўтмишимиздаги "қизил империя" раҳнамолари ўзбекнинг остонасигача пахта экиб ва миллион-миллион тонна пахта хомашёсини четга сотиб, валютани чўнтагига ургани, ўзбек деҳқони эса, кўрпа-ёстиққа солиш учун пахтага зор бўлгани манзарасига нақадар ўхшаш эмасми?

Қишлоқ хўжалигини тўла измига олган япон мустамлақа режими энди бошқа соҳаларга қўл узата бошлади. Аввало корейсларнинг ишбилармонлик фаолияти билан шугулланишини чеклайдиган қонун қабул қилинди. Кейинчалик эгалари йўқ ўрмонларнинг барчаси генерал-губернаторнинг мулки деб эълон қилинди. Натижада ўлканинг 50% дан зиёд ўрмон ҳудудлари мустамлақачилар ихтиёрига ўтиб қолди. Япон маъмурияти балиқ овлаш соҳасида ҳам ўз назоратини ўрнатди. Улар энг яхши балиқ овладиган ҳудудларни ўзлаштирдилар ва ўша йиллари балиқ овлаш ҳажмида дунёда иккинчи ўринга кўтарибдилар.

Мустамлақачи режими ва япон саноатчилари Кореянинг ерости бойликларини талашга катта куч ташладилар. Улар олтин, қумуш, тошқўмир ва бошқа минераллар қазиб олинадиган барча конларни ўзиники қилиб олдилар. Корейс ишбилармонлари барча конларнинг 0,3 фоизинигина назорат қилардилар. Генерал-губернаторлик банклар, темирйўллар, лиманлар ва бандаргоҳларни ҳеч қандай тўловларсиз ўз измига

олди. Мустамлака маъмурияти корейсларнинг ишбилармонлик фаолиятларини ҳар томонлама чеклаган ҳолда япон иш доираларига катта имкониятлар яратиб берарди. Масалан, 1911 йилда ўлкадаги япон ширкатлари сони 109 та эди, 1918 йилда эса бу миқдор 262 тага етди. Худди шу йилларда корейс ишбилармонлари ихтиёридаги ширкатлар сони 26 тадан 39 тагагина ошди, холос.

3. Миллий зулм ва ассимиляция сиёсати

Мустамлака йилларида Тэхан Деғукда Япон маъмурияти юргизган маданият ва таълим соҳасидаги сиёсат, тарғибот-ташвиқотлар ва ички сиёсатнинг бошқа қирралари ягона мақсадга – корейсларнинг миллий шуурини сўндириш, уларни ўз маданияти ва тилидан жудо этиш ҳамда шу йўллар билан бу миллатни аста-секин ассимиляция қилиш эди. Бу мақсадга эришиш учун мустамлакачилар жуда кўп ва мисли кўрилмаган ғайриинсоний тадбирларни амалга оширдилар. Жумладан, мустамлака даврининг бошидаёқ корейсча газеталар чиқиши тўхтатилди, ҳар қандай йиғилиш ва митинглар тақиқланди. Диний маъракалар ҳам полиция назорати остида ўтадиган бўлди. Корейс миллий байроғи ҳам қонундан ташқари деб эълон қилинди.

1911 йилда мустамлакачи режим бундан буён Кореядаги халқ таълимининг асосий вазифаси ёшларни “Япон императорига садоқат ва мутавозеълик” руҳида тарбиялашдан иборат, деб эълон қилди. Кореяда ҳамма учун умумий 4 йиллик бошланғич мактаб, ўғил болалар учун 4 йиллик, қиз болалар учун 3 йиллик ўрта таълим мактаблари бўлишига изн берилди. Бу мактабларда ўқиш ҳам жуда оз миқдордаги корейс болаларига насиб этган; чунки, мактабларнинг сони жуда кам эди. Масалан, 1919 йилда 17 миллион кишилик нуфусга эга Тэхан Деғукда 84.306 нафар бола мактабга борарди. Бу эса мактаб ёшидаги болаларнинг атиги 3,6 фойизини ташкил этарди. 245 минг бола эса “соданг” деб аталган эски (асосан қишлоқларда) мактабларга қатнарди. Мустамлака режими корейсларга “керагидан ортиқча” маълумот

берилмаслиги лозим, деб ҳисобларди. Япон тили ўлканинг расмий тили мақомига эришгани учун барча мактабларда японча мажбурий ўқитиларди. 1938 йилга қадар мактабларда корейс тили ўқитилган бўлса, бу санадан эътиборан бу тилни ўқитиш қатъиян ман этилди. Корея тарихи фани ҳам мактаблардаги дарслар рўйхатидан чиқариб ташланганди. Давлат мактаблари ўқитувчиларининг аксарияти японлар эдилар.

Мустамлака даврининг бошларида корейсларни чалғитиш, уларнинг миллий гурур ва иродасини чўктириш учун “японлар ва корейсларнинг этник бирлиги ҳақида”ги назария ўйлаб топилди. Сўнгра япон тарихини ва тилини мажбурий ўқитиш, корейсча ўрнига японча гапиришга ундаш, “япон императорига садоқат билан хизмат қилиш”га даъват этиш ҳаракатлари кучайди. Энг охирида даъват этиш мажбур қилиш билан алмашди. Одамларга ўз исм ва фамилияларини японча шаклда ёзиш ва талаффуз этиш талаб қилиб қўйилди. Аньанавий корейс динлари қистовга олиниб, синтоизм (япон дини) тарғиб этила бошлади. Бу очикдан очик японлаштириш сиёсатига қарши чиқувчиларнинг жойи турма эди.

Япон империалистлари иккинчи жаҳон урушига кирар эканлар, корейс ёшларини ҳам ўз армияси сафларига олиб, “тўп еми” қилишни режалаштирдилар. 1938 йилда япон олий ўқув юртларида таълим олаётган 6.500 корейс ёшлари Япон Императори Қўшинлари (империалистлар ўз армиясини шундай баландпарвоз ном билан атардилар) сафига чақирилди. 1943 йилда Жаҳон урушининг бориши Япониянинг зарарига қараб бурилгандан сўнг, дўлписи тор келган мустамлакачилар 214.000 нафар корейс ёшларини урушга сафарбар этдилар.

Кореядаги япон ҳукмронлиги йилларида амалга оширилган энг мудҳиш жиноятлардан бири ёш корейс қизларининг Иккинчи жаҳон йилларида япон қўшинлари урушаётган жабҳаларга жўнатилиши ва улар у ерда япон аскарларининг...жинсий эҳтиёжларини қондириши воқеасидир. Айтишларича, япон аскарлари орасида ёш корейс қизи билан ётган кишининг ўлимдан омон қолиши ва ҳеч бўлмаганда, у дунёдаги азоблардан қутилиши

ҳақида бир афсонаомуз қарашлар бўлган. “Меҳрибон” император ўз аскарларининг истакларини қондириш учун ҳукуматга бу хусусда кўрсатма берган. Фармонга кўра фронтда “Роҳатлантириш Бирликлари” деб аталган махсус қисмлар тузилган ва улар жабҳанинг орқа чизигида жойлаштирилган бўлиб, жанглار орасидаги вақтларда япон аскарларига “хизмат кўрсатар” эдилар. 1941–1944 йилларда ана шу жирканч мақсадларда 200 минг бокира қиз фронтларга жўнатилган. “Сеул даракчиси” газетаси 1999 йилдаги бир қанча сонларида бу хусусдаги мақолалар қаторида бир собиқ “Роҳатлантириш Бирлиги” қатнашчиси бўлган аёлнинг эсдаликларини ҳам эълон қилди. Унинг хотираларини нафратдан титрамасдан ўқиш мумкин эмас. Ундан биргина детал келтирай: бу шўрлик аёл 1942 йилда японлар инглизлар билан урушаётган Бирма frontiдаги «Роҳатлантириш Бирликлари»га бориб тушганида ...13 ёшда бўлган!

II Жаҳон уруши бошланганида япон завод ва фабрикаларида малака талаб этмайдиган «қора ишлар» учун 900 минг корейлик йигит-қиз Кунчикор ўлкасига жўнатилган эди. 1943 йилда Японияда урушдан олдинги йилларда мардикорликка олинганлар билан кўшиб ҳисоблаганда 1,8 миллион корейслар эксплуатация этиларди.

Япон босқини йилларида Корейни 4 миллиондан зиёд корейслар тарк этдилар. Корейслар АҚШ, Япония, Манчжурия, Россия (СССР)нинг Узоқ Шарқдаги вилоятлари, Жанубий Америка ва бошқа юртларга зулмдан бош олиб кетардилар. Бу мавзуда тўхталиб ўтиш лозим бўлган ўрин бор: Россия (СССР)нинг Узоқ Шарқдаги вилоятларига XIX асрда ва XX-асрнинг 20-30 йилларида кўчиб борган корейслар урушдан олдинги йилларда ҳеч қандай сабабларсиз Сталин режими тарафидан Ўрта Осиё ва Қозоғистонга кўчирилди. Бу – коммунистик режимининг кейинроқ, Иккинчи жаҳон уруши йилларида қирим – татарлар, мекхети турклари ва бошқа Кавказ халқларини ватанларидан кўчириш олдидан ўтказган бир «кичик тажрибаси» бўлган эди. *(Бу ғайриинсоний «тажриба» илк даъфа Узоқ Шарқлик корейслар устида ўтказилганлигига урғу бераётимиз – Муалл.)*

Япон мустамлака режими ошкора шовинистик ва талаш сиёсати ҳамда ўзининг ғайриинсоний табиати билан Корей аннексиянинг энг бошиданоқ корейс халқи орасида нафрат туғдирди. Жанубий-Шарқий Осиёнинг энг қадимий ва маданиятли миллатларидан бири - корейсларга ва бу минтақанинг энг эски маданият бешиklarидан бири Тэхан Дегукка қарши қилинган бу жиноятлар ўзининг қарши реакциясини – миллий-озодлик ҳаракатини вужудга келтирди. Мустамлака режимининг дастлабки йиллариданоқ Корейда Япон мустамлакачилигига қарши курашнинг хилма – хил шакллари: курулли қаршиликдан тортиб аксияпон варақалар тарқатишга қадар - уларнинг барчаси, кундан-кунга ривожлана бошлади.

1910–йилларнинг охиридаёқ мамлакатда мустақиллик учун кураш авж олди. Корей тарихига «1 Март ҳаракати» номи билан қирган намоийишлар япон мустамлака режимига қарши халқнинг биринчи марта очикдан- очик қарши чиқиши бўлиб, бу воқеа бундан кейинги миллий – озодлик ҳаракатларига жуда катта таъсир ўтказди. 1919 йилнинг январ ойи охирида Чўсоннинг японлар тахтдан ағдарган сўнги қироли Кочжонг вафот этганди. Унинг вафоти, табиийки, юртдошларида ватанпарварлик туйғуларининг кўзғалишига олиб келди. 3 март куни Сеулда ўтказилиши мўлжалланган Кочжоннинг жаноза маросимига юз мингларча одамларнинг келиши кутилаётганди. 1918 йилда ташкил этилган, зиёлилар, талабалар ва дин вакилларидан иборат бўлган Корей ватанпарварларининг яширин ташкилоти бу маросимни ўз ватанларига озодлик талаб қилган намоийишга айлантиришга муваффақ бўлдилар. 1919 йил 1 март куни намоийишчилар Сеулнинг Тхапкол паркида Мустақиллик Декларациясини эълон қилдилар, ман қилинган корейс байроқларини кўтариб, кўчалардан ўтдилар. Уларнинг асосий шиорлари «Яшасин мустақиллик!», «Тэхан Дегукка озодлик!» эди. «Мустақиллик декларацияси»да эса халқнинг озодликка бўлган орзу-умидлари аниқ акс этганди. 1 мартда бошланган намоийишлар бутун Корей бўйлоб бир ой давом этди. Намоийиш

ва митинглар 211 туманларда ва шаҳарларда бўлиб ўтди, жами 1500 намоишда 2 миллиондан кўпроқ кишилар қатнашдилар.

Корейс халқининг оммавий чиқишларидан қаттиқ чўчиган япон мустамлака режими халқнинг намоишлари тўлқинини пасайтириш ва одамларни қўрқитиш учун жуда бераҳмона жазо чораларини қўллади. Ўша кунлари 7,5 мингдан зиёд киши японлар ўқидан ҳалок бўлди, 16 минг киши ярадор бўлди, 47 минг киши қамоқларга ташланди. Япон мустамлака режими оммавий қамашлар, қатагонлар ёрдамида 1 Март ҳаракатини бостира олди. Аммо бу воқеа корейсларнинг миллий уйғонишида ва озодлик курашининг тарихида катта аҳамиятга эга бўлди. Халқ ўз кучига ишонди ва биргалашиб курашганда ҳар қандай кучли душманни енгиш мумкинлигини ҳис қилди. Корейс халқининг озодлик кураши бутун Жанубий-Шарқий Осиёдаги мустамлака халқларининг уйғонишига тўртки бўлди. Жумладан, 1 Март ҳаракати тўғрисида эшитган хитой халқи 5 Апрель ҳаракати деб бу мамлакат тарихига кирган озодлик ҳаракатига кўзгалди, Ҳиндистонда ҳам инглизларга қарши намоишлар бўлиб ўтди.

1 Март ҳаракатидан кўп ўтмай, унинг ғоялари таъсирида (1919 йил сентябрда) Шанхай шаҳрида Тэхан Дегукнинг қувгиндаги Вақтли ҳукумати тузилди. Бу ҳукумат корейс конституциясини ишлаб чиқди ва Кореяни демократик республика (Тэхан Мингук) деб эълон қилди. Гарчи бу ҳукумат ҳақиқий иқтидордан йироқда бўлса— да, у миллий давлатчилик йўқолганидан сўнг 10 йил ўтгач, озодлик ва хурликнинг рамзи сифатида корейсларнинг қалбига ишонч бахш этар ва озодлик ҳаракатларини мувофиқлаштириб турарди.

Япон мустамлакачилик режимига қарши курашда корейс халқи олиб борган қуролли кураш алоҳида ўрин тутаети, чунки бу кураш оммавий халқ озодлик ҳаракатининг энг фаол шакли бўлиб, босқинчи режимга қақшатқич зарба берарди.

Японларга қарши қуролли курашни «Тонхип» ташкилотнинг «Ибён» деб аталган ҳарбий отрядлари бошлаб бердилар. Манчжурия ва Приморьега бош олиб кетган Корея ватанпарварларидан тузилган бу қуролли гуруҳлар Шимолда япон қўшинларига тез-тез ҳужум

қилардилар ва уларнинг ҳарбий кучларини ҳолдан тойдирадиган ўрмон жангларига киришга мажбур этардилар.

Япон босқинчларига қарши қуролли курашнинг бошқа бир намунаси Хитой ҳудудларида шаклланган Тикланиш Армияси («Кванбоккун») фаолиятдир. Бу армия 1940 йилда Вақтли ҳукумат томонидан Чунцинда тузилган ва у ташкил этилганининг биринчи кунлариданоқ японларга қарши курашга киришган эди. Мазкур армия Ҳиндистон ва Бирма ҳудудларида инглиз қўшинлари билан қаттиқ жанглар олиб борди. Тикланиш Армияси Кореяни озод қилиш учун ҳужумга ўтишга тайёргарлик кўраётган вақтда Япониянинг иттифоқчиларга (Америка ва собиқ СССРга) сўзсиз таслим бўлгани хабари келганди.

Корея озодлигининг қўлга киритилишида Ватандан ташқаридаги корейс юртсеварларининг кураши ҳам катта ўрин тутаети. Манчжурия, Япония, Хитой, АҚШ ва бошқа ўлкаларга тарқаб кетган кўп миллионли корейс диаспораси энг оғир дамларда Ватан билан ҳамнафас бўлдилар. Масалан, Вақтли ҳукуматнинг тузилишида муҳожир корейсларининг роли каттадир.

4. Озодликнинг нотекис йўли

1943 йил ноябрда инглиз қўли остидаги Миср пойтахти Қохирада АҚШ Президенти Ф. Рузвельт, Англия Бош Вазири В. Черчилл ва Хитойнинг ўша пайтдаги йўлбошчиси Чанг Кайши иштирокида ўтказилган бир халқаро учрашувда «Корея вақти соати етгач мустақил давлат бўлажаги» ҳақидаги махсус Баёнот имзоланди. Бу воқеадан кўп ўтмай Техронда тўпланган Уч Буюк Давлат (АҚШ, СССР, Буюк Британия) бошлиқлари Конференциясида Сталин Совет ҳукумати номидан бу қарорни қабул қилганини айтди. Кореядаги ва дунёдаги барча корейслар мазкур Баёнотни жуда катта севинч билан қаршиладилар. Баёнотдаги «вақти соати етиб» ибораси диққатни жалб этмади, корейслар учун энг муҳими, Тэхан Дегук мустақиллигининг жаҳон ҳамжамияти томонидан тан олинганлиги эди. Аммо воқеаларнинг кечиши 1945 йилнинг августига келиб, тубдан ўзгариб кетди.

Уч Буюк Давлат бошлиқларининг Ялта ва Постдам конференцияси қарорларига кўра 1945 йил 8 августда собик СССР Японияга қарши уруш эълон қилди ва Корея яриморалининг шимолий-шарқида йиғилган Совет қўшинлари (15-Армия) жанубга қараб ҳужумга ўтдилар. Бу вақтда Америка Қўшма Штатлари армияси Кореядан 960 км узоқда, Окинава оролларида япон қўшинлари билан урушаётган эди. Совет қўшинлари эса яриморалининг жанубига қараб жуда катта суръат билан силжиётгандилар ва улар тез орада бутун Кореяни ишғол қиладиган каби туюларди. Японияга қарши урушнинг бу қадар тезлик билан боришини ва японларнинг бу қадар заиф қаршилиқ кўрсатишини кутмаган Америка сиёсатчилари ва ҳарбийлари Совет ҳукуматига мурожаат қилиб, ундан ўз қўшинларини 38-параллелда тўхтатишни сўради, бу мурожаатга илова этилган режага кўра мамлакат Корея яриморалининг ўрта қисмида ўтган 38 параллелнинг икки тарафидаги икки «ҳарбий ҳаракатлар зонаси»га – яриморал шимолидаги Совет зонаси (майdonи 125,2 минг квадрат километр) ва жанубдаги Америка зонаси (96,3 минг квадрат километр) бўлинар эди. Сталин бу режани қабул қилди ва ўз қўшинларига 38 параллелда тўхташни буюрди. Бу вақтда Америка қўшинлари ҳали корейс тупроқларига қадар етиб келмаган эди.

Америка ва Англия қўшинларининг Ҳиндихитой ва Океаниядаги ҳужумлари, август ойининг бошидаги Хиросима ва Нагасаки атом бомбардимони ва Советларнинг урушга киришидан сўнг ўз ҳалокати муқаррарлигини сезган Япон ҳукумати Постдам Конференциясида қабул қилинган ультиматумни қабул қилажаги ва иттифоқчиларга сўзсиз таслим бўлажagini эълон қилди. Корея генерал-губернатори (япон) Абе Нобуюки (Abe Nobuyuki) бу таҳликали ва оғир замонда ўлкадаги тартиб ва осойишталикни сақлаш мақсадида илгари турмаларга ташланган сўл руҳдаги корейс ватанпарварлари билан музокаралар бошлади. 15 августда турмадан чиққан ватанпарвар лидерлардан Ун Ҳёнг Ё (Un Hyong Yoo) бошқарган Таъсис қўмитаси тузилди

ва бу қўмитанинг жойлардаги бўлимларини тузиш ишлари ҳам қизиқ кетди. Мамлакатни икки ишғол зонасига ажратилгани ватанпарварларни хавотирга солар эди (воқеаларнинг кейинги ривожини бу хавотир ўринсиз эмаслигини кўрсатди). Улар Америка қўшинлари етиб келгунига қадар Корея Ҳукуматини тузишни истар эдилар. 6 сентябрь кунини Сеулда тўпланган Миллий Мажлис Корея Халқ Республикасининг тузилганини эълон қилди. Ҳукумат бошлиғи этиб ўша вақтда ҳали АҚШда бўлган Др. Ли Синг Ман (Lee Sing Man), унинг ўринбосари этиб Хёнг Ё сайланди.

Жанубда муваққат Корея ҳукуматини тузиш ишлари қизғин кетаётган даврда Шимолда ҳам шунга ўхшаш фаолият шитоб билан авж олдирмоқда эди. 15 августтача 38 параллелга қадар бўлган ҳудудларининг ишғолини тамомлаган Совет қўшинлари орасида 300тача коммунист-корейслар бор эди. Шимолий Кореянинг бўлажак «буюк дохийси» («Чучхэ»), Қизил Армия капитани Ким Ир Сонг (Kim Il Song) ҳам улар орасида эди. Совет оккупацион маъмурлари Халқ Республикасини тан олдилар ва ўзлари тузган, Ким Ир Сонг раҳбарлигидаги Шимолий Корея Халқ қўмитасини бу ҳукуматнинг шимол вилоятларидаги вакили сифатида иш юритиши таъкидладилар. Аммо бу Совет ва шимоллик коммунистларнинг вақтинчалик мurosасозлиғи эди. Август ойида Корея Коммунистик партиясини тузиб, ошқора фаолиятга ўтган советпараст кучлар ва уларнинг Москвадаги ҳомийларининг нияти яриморолда «ишчи - деҳқон ҳукумати»ни тузиш эди. Бунга қадар Советлар Шарқий Европа, Болқонлар ва Балтиқбўйида ушбу хилдаги «ҳукуматлар»ни тузиб, анча тажриба орттиришган эди.

1945 йил 6 октябрда Америка Қўшма Штатлари 8-армиясининг Жон Ходги (John Hodge) қўмондонлигидаги 14-бригадаси 72 минг аскар билан Жанубий Кореяга етиб келди. Америкаликлар Сеулни ишғол қилдилар, япон генерал-губернаторини амалидан тушириб, Кореядаги японияликларни ўлкасига қайтара бошладилар. Диққатга сазовор томони шундаки, Америка оккупацион маъмурлари Халқ Республикаси ҳукуматини

тан олишдан бош тортдилар. ўзларининг ҳарбий маъмурлари қўли остида фаолият кўрсатадиган бир ҳукумат тузиб, бошқарувни унга топширишга тутиндилар. Бу кескин қадам корейс лидерларига жуда ёмон таъсир қилди, айни ҳол давом этса, корейслар халоскор каби қабул қилган Америка қўшини ва давлати ҳам душман қиёфасида тасаввур этилиши мумкин эди. Шунинг учун бўлса керак, генерал Ҳодги октябрь ойида Корея Маслаҳат Кенгаши деган бир ташкилот тузди ва шу вақтга келиб Америкадан Кореяга етиб келишга ултурган Др. Лини бу кенгаш раҳбарлигига қўйди. Ўша 45-йил октябридаёқ Шимолдаги коммунистлар оммага ўзларининг «кимлигини кўрсатган»лар шекилли, халқ 38-параллелдаги чегарани кечиб, Жанубга қараб оқмоққа бошлади. Америка, Япония, Хитой ва бошқа ўлкалардаги корейслар ҳам Жануб идораси остидаги тупроқларга қайтиб келарди.

1945 йилнинг декабрь ойида Москвада тўпланган иттифоқчи давлатлар ташқи ишлари вазирлари учрашувида Корея масаласи ҳам кўрилди ва бу хусусда қуйидаги қарорларга келинди: а) Кореяда умуммиллий бир ҳукумат ташкил этилади; в) бу ҳукумат 5 йил давомида Иттифоқчилар назорати остида фаолият кўрсатади. Бу қарорлар Кореядаги сўлларни ҳам, ўнларни ҳам ғазаблантирди. Ҳақиқатан ҳам бу қарор корейсларга нисбатан содир этилган адолатсизлик эди. Минг йиллар давомида ўзини-ўзи бошқариб келган, ўн йилларча мустақиллик учун курашлар олиб бориб, мингларча фарзандларини бу курашда қурбон берган миллат учун бу қарор менсимаслик каби туюларди. Бошқа тарафдан бу қарор Иттифоқчиларнинг ўзлари қабул қилган Қоҳира баённомасига ҳам уйғун эмасди. Иш ташлашлар, намойишлар, америкапараст ва советпараст кучлар ўртасидаги қарама - қаршилик кучайди. Корея янги бир ғавго арафасида турарди.

8-БОБ. КОРЕЯ УРУШИ

Корея яриморолни худудлари иттифоқчилар тарафидан ишғол этилган 1945 йилнинг август-октябрь ойларида антигитлерчи коалициядаги иттифоқчилар - Ғарб (Америка, Англия) ва собиқ Советлар Иттифоқи ўртасида ҳали «совуқ уруш» бошланмаган эди. Шунинг учун улар яриморолни японлардан озод қилишда у қадар кучли қарама-қаршиликка бормаган эдилар. Иттифоқчилар ўртасидаги совуқ урушнинг бошланиши деб 1946 йилнинг ноябрини айтишади. Ўшанда Англиянинг собиқ бош вазири В. Черчилл Фултон шаҳрида (АҚШ) сўзлаган нутқида Ғарбни Совет экспанзизмига қарши курашга чақирган эди. Ҳар қандай араз ва совуқчилик манфаатларнинг тўқнашувидан келиб чиқиши маълум; халқаро сиёсатда бу қоида янада қатъийлашади. Шарқий Европа (ва айниқса, Польша муаммоси), Германиянинг урушдан кейинги тузumi, асирлар муаммоси ва бошқа масалаларда иттифоқчилар орасида ихтилофлар Постдам конференциясига қадар мавжуд эди. Германия устидан қозонилган ғалабада ўз давлати асосий роль ўйнаганини ургулаган Сталин «айтганим айтган, деганим деган» қабилида иш тутар, миллатлар ва инсон ҳуқуқларини олд планга қўйган Ғарб эса ҳеч бир масалада ён бермасликка ҳаракат қиларди. Иттифоқчилар турли конференция, учрашув ва саммитларда хилма-хил умумий қарорларини қабул қилишмасин, ўртадаги ишонч руҳи йўқолгани учун ҳар бир томон гоҳ ошқора, гоҳ хуфя ўз манфаатини кўзлаб амалий ҳаракат қиларди. 1945 йилнинг охирида ва 1946 йилнинг бошида ана шундай мунозарали масалалар қаторига Корея муаммоси ҳам келиб қўшилди. Аммо, Европа ва Осиёдаги бирқанча мамлакатлардан фарқли ўлароқ, жаҳоннинг икки супер кучи, икки ижтимоий тузумнинг бевосита кураш майдонига айланган Кореяда халқнинг порлоқ умидлари ўрнига ҳеч ким кутмаган даҳшатли воқеа - фуқаролар уруши рўй берди, мамлакат ва миллат бўлинди. Жаҳондаги геополитик кучларнинг тўқнашуви майдони бўлишдан келадиган энг буюк хатар ҳам шудир. Кейинчалик шу хилдаги мусибат Виетнам, Афғонистон ва Анголанинг ҳам бошига тушганини хотирлайлик.

1. Уруш олдидаги вазият

Кореяда уруш олдидаги воқеалар ривожини 40 – йилларнинг иккинчи ярмида жаҳонда вужудга келган ижтимоий тизимлар ўртасидаги «совуқ уруш» муносабатларига мос равишда ривожланиб борди. 38–параллелнинг ҳар икки тарафида ҳам Совет ва Америка оккупацион маъмурлари ўз тузумлари манфаатларига мос келадиган ижтимоий тузилмаларни вужудга келтира бошладилар. Москва Шартномаси, сўнгра Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг қарорлари ҳар икки-тараф томонидан ҳам амалда инкор этилгани ҳолда 38–параллелнинг шимолида «ишчи-деҳқон давлати», жанубида эса «демократик ва хур ўлка» қуриш ишлари авжига минди.

1948 йил 10 майда Америка қўшинлари ишголи остидаги Жанубда (21,5 миллионли аҳоли) умумий сайловлар ўтказилди, 300 кишилик парламент сайланди. Бу парламент 1945 йил 15 августдаги Корея Республикасининг (Тэхан Мингук) тузилгани хусусидаги қарорга қонун тусини берди. Др. Ли Синг Манни Республика Президенти этиб сайлади. Янги жумҳуриятнинг мустақиллигини Америка ва етакчи демократик давлатлар тан олдилар. БМТ Бош ассамблеяси Тэхан Мингукни Кореядаги ягона қонуний ҳокимият деб эълон қилди. Бунга жавобан Шимолдаги советпараст коммунистик бошқарув ҳам 25 августда «сайловлар» ўтказиб (8 миллионли нуфус), Корея Олий Халқ мажлисини туздилар. Бу Мажлис ўша йили 9 сентябрь кuni Корея Халқ Демократик Республикаси тузилганини расман эълон қилди. Совет ҳукумати ва унинг йўлдошлари бу давлатни дарҳол тан олди. Совет модели асосида қурилган бу «ишчи-деҳқон давлати» корейс ерида «социализм асослари» ни вужудга келтира бошлади. Бу давлат ва жамиятнинг «раҳбар ва етакчи кучи» - Шимоллий Корея Ишчи партияси эди. Ҳокимият тепасида бу партиянинг Бош котиби Ким Ир Сонг турарди. Шундай қилиб, 1948 йилнинг август ва сентябрь ойида корейс халқи ҳар бири ўзининг ташаққулини мутлақо қонуний деб ҳисоблайдиган, бир – бирига ғараз билан қарайдиган икки корейс давлатининг шаклланишига шохид бўлди. Кунинча вақтинчалик бир чегара каби туюлган 38 – параллель

энди ўтиб бўлмас «темир парда» га айланди. Осиёда ҳам бир «Берлин девори» шаклланимочда эди.

2. Урушнинг бошланиши

1948 йилда икки корейс давлати ташкил топгач, улар ўртасидаги қарама - қаршилиқлар кундан-кунга кучайиб борди. Шимоллик коммунистлар Жануб ҳукуматини қуролли кураш йўли билан ағдариш ниятларини ҳеч бир яширмас эдилар. 1948 йилнинг иккинчи ярми ва 1949 йилда Чжэжудо оролида, Жанубий Чолло ва Ёсу-Сончжон вилоятларида турли исёнлар бўлиб ўтди, бу исёнларда Шимолнинг кўли борлиги маълум эди. Жануб қуролли кучлари бу исёнларни бостирди. Шунда бу йўл билан ғалабага эришолмаслигини англаган Шимолликлар кескин ҳаракатларга ўтдилар. 1948 йилда Ким Ир Сонг икки марта Совет Иттифоқига қилган яширин (норасмий) сафарларида бу мамлакат билан яширин ҳарбий ва иқтисодий шартномалар тузди. «Бу сафарларнинг бирида Ир Сонг Сталин билан Жанубни истило қилиш режасини муҳокама қилган ва Сталиннинг фатвосини олган», - деб ёзади америкалик олим Эндрю Наум ўзининг «Корея тарихи ва маданияти» китобида. Бу фикрда жон бор, «Халқлар отаси»нинг бу урушда кўли борлиги ҳақиқатга яқин, ўша олис 50–йилларда Сталиннинг бир ишораси билан дунёда қиёмат кўпиши мумкин эди. Яна бир бошқа «буюк йўлбошчи» - эндигина тузилган коммунистик Хитой раҳбари Мао цзедун (Мао tsedun) ҳам ўша йили Москвага қилган зиёратида Ир Сонгнинг «режа»сини Сталин билан муҳокама қилган ва «дохий»дан бу хусусда тегишли кўрсатмалар олганди. Устига устак, 1950 йил январ ойида АҚШ Давлат котиби Дин Ачисон (Dean Acheson) Жанубий Корея ўз мамлакатининг Узоқ Шарқдаги мудофаа манфаатларидан четда туради, деб баёнот берди. Бу баёнотдан сўнг жасоратланган Ир Сонг режими Кореяни ҳарбий йўл билан бирлаштиришга ва уруш очишга қарор бердилар. Ир Сонг яна Москвага бориб, Сталин билан кўришди ва урушнинг харажатлари ва қуролланиш (тўпу тўпхона) масалаларини ҳал қилиб қайтди. Совет армиясининг кечагина тугаган ғарбдаги

урушда катта тажриба орттирган зобитлари Шимол қўшинларига маслаҳатчи этиб тайинлана бошлади. Жанубга ҳужум плани ҳам совет офицерлари ёрдамида ишлаб чиқилди. Шимолга совет танклари, самолётлари ва бошқа қурол - аслаҳалари катта миқдорда етказиб берилди. 1950 йил 22 июнда тайёргарлик ишлари битирилди. 25 июнь, якшанба куни эса уруш бошланди.

3. Урушнинг бориши

1950 йил 25 июнь куни тонгда Шимол қўшинлари ўт очишни бошладилар ва советтанкларининг паноҳида, ёпирилган ҳолда 38-параллелдан ўтдилар. 56 000 аскардан иборат Шимол қўшинлари шиддатли ҳужум бошладилар ва Жануб армиясининг айтарли қаршилиқ кўрсатмагани туфайли жуда катта тезлик билан олға силжидилар ва икки кундан кейин Сеулни ишғол этдилар. Жанубий Корея ҳукумати мампакатнинг жанубига кўчиб ўтишга мажбур бўлди.

Шимолнинг ҳужуми АҚШни жуда ташвишга соларди, устига устак, Америка маъмурлари ҳам Шимолнинг бу ҳужумига тайёр эмасдилар. АҚШ раҳбарлари Шимолнинг олға ҳаракатини тўхтатиш учун Кореяга ўз аскарий бирликларини жўната бошлади. Американинг энг илгари етиб келган ҳарбий кучлари июл ойининг ўрталарида Тэчжонда корейс қирғоқларига тушиб, жангга киришдилар ва мағлубиятга учрадилар. Америка ҳукумати БМТга мурожаат қилиб, Шимолий Кореянинг Жанубга ҳужумини қоралашга ва бу ишғолнинг олдини олиш учун Бирлашган Миллатлар Ташкилотнинг қўшинларини тузишга чақирди. Бу даъват ва БМТ чақирувига 16 ўлка ижобий жавоб қайтарди. Тез фурсатларда америкалик генерал Мак Артур (Мас Аг*тшг) қўмондонлигидаги БМТ қўшинлари ташкил этилди.

Кореяго пиёдо аскор жўнатгон ўлкалар куйидогилар эди: Австралия, Белгия, Канада, Колумбия, Куба, Эфиопия, Франция, Греция (Юнонистон), Луксембург, Ҳолландия, Янги Зеландия, Филиппин, Туркия, Таиланд, Англия ва АҚШ.

Денгиз кувватлари юборган давлатлар. Австралия, Канада, Колумбия, Франция, Янги Зеландия, Таиланд, Англия ва АҚШ.

Тиббий бирликлари билан урушда иштирок этган ўлкалар.

Дания, Ҳиндистон, Италия, Норвегия, Швеция, Англия ва АҚШ.

Шундай қилиб, бироз кечикиб бўлса-да, АҚШ ва БМТ коммунистлар блокининг ҳарбий авантюрасига қарши курашни бошладилар. Инсоният тарихида биринчи марта жаҳон ҳамжамияти адолатсизликка қарши бирдам бўлиб кураша бошлоди.

Жанубий Кореяга бостириб кираётганда Шимол лидерлари ва уларнинг совет маслаҳатчилари уч масалада ҳисоб - китобни янглиш қилишганди:

1. Улар БМТнинг уруш масаласига аралашини тасаввур этиш у ёқда турсин, ҳатто АҚШнинг ҳам бу ишга бефарқ қарашини кутишганди. Жаҳон ҳамжамияти ва АҚШ бунинг аксинча йўл тутдилар.

2. Улар Сеулни қўлга киритганимизданоқ Жануб ҳукумати таслим бўлади ва бу билан урушни ғолибона тугаллаймиз, деб ўйлашганди. Жануб ҳукумати Сеулни ташлаб чиқди, аммо таслим бўлмади.

3. Шимол коммунистлари ўзларнинг жанублик маслақдошлари - Жанубий Корея Ишчи Партиясининг яширин фаошят кўрсатадиган 500 минг аъзоси ҳар ерда исёнлар ташкил этади ва Шимолликлар билан бирлашиб, Жануб ҳукуратини ағдаради, деб ўйлашганди. Бу ҳам бўлмади. Халқ коммунистларнинг ташвиқотиға учмади.

Шундай қилиб, шимоллик коммунистлар Сеулни олсалар да, ғалабага эришмаганлари учун бироз гангиб қолишди. Уч кунлик танаффусдан сўнг Ир Сонг ўз қўшинларига жанубга қараб ҳужумни давом эттиришни буюрди. Шимолий Корея армияси 20 июлда Дэчжонни ҳам қўлга киритди ва Жануб ҳукуратини янада жанубга чекинишга мажбур этди. Бу даврга келиб, Корея ҳудудининг учдан икки қисми Шимол назорати остига ўтган эди. Ким Ир Сонг қўшинларига 15 августга қадар Пусан (Кореянинг энг жанубий нуқтасидаги шаҳар) ни олишга буйруқ берди. Пусаннинг ичидан оқиб ўтадиган Нақдонг дарёсининг шарқий қирғоғидаги кичик бир плацдармга Жануб ва Америка кучлари мустаҳкам ўрнашишга интилардилар. Бу даврга келиб, юқорида тилга олинган мамлакатлардан БМТ

қўшинлари ҳам бирин – кетин Кореяга етиб кела бошладилар.

1950 йилнинг 15 сентябрга келиб, БМТ қўшинлари бутлангач, генерал Мак Артур ҳужумга ўтиш ҳақида буйруқ берди. Илгондан денгиз десанти туширилди, Пусандаги бирликлар ҳам ҳужумга ўтдилар. КХДР қўшинлари шимолга чекина бошлади. 28 сентябрь куни Сеулни қўлга киритган БМТ қўшинлари октябрь ойининг бошларида чекинаётган Шимол армиясини таъкиб этиб 38 – параллелдан ҳам ўтдилар. Дўпписи тор келган Ким Ир Сонг Пекин ва Москвадаги ҳомийларига элчи жўнатиб, мадад истади. Хитой раҳбарлари Ир Сонгга ёрдам масаласида бир оз баҳслашишди, Жануб тарафида БМТ ва АҚШнинг туриши уларни бироз хайиктирарди. Улар жиддий тайёргарликларсиз БМТ қўшинларига қарши жангга кириш таҳликали эканини ҳам ҳис этишарди. Мао цзедун бу ҳусудда Сталиннинг тавсиясини олиш учун Бош вазир Чже Энлайни (Chjea enlay) Москвага жўнатди. «Халқлар отаси» Советларнинг Осиёда яна бир урушга киришга хоҳиши йўқ эканини билдириб, Хитойга Шимолий Кореяга ҳарбий ёрдам беришни тавсия этди. Советлар эса бу урушда техник ёрдам кўрсатажакларди. Шунинг учун Шимолий Корея ва Манчжурия чегараларида Совет авиация ва артиллерия дивизиялари жойлаштирилди. БМТ қўшинлари билан ҳаво жангларида кирадиган учувчилар ҳам асосан совет учувчилари эди.

Шу ўринда савол туғилади: Сталин нега урушга киришни истамади? Бизнингча, Жанубий Кореяликларнинг жонига ора кирган Сталиннинг бу тайсаллаши собиқ СССРнинг ички аҳволи билан боғлиқдир. 50–йилда Сталин янги қатоғонларни бошлаётган эди. «Космополитлар», «Врачлар иши», «Август блоки», «Ленинград иши» ва ҳоказо қатоғон кампаниялари билан банд бўлган Сталин аввал ичкаридаги «душман»ларнинг суробини тўғрилашни истарди. Ичкаридаги душманлар бартараф этилмай туриб, ташқи душман билан қандай урушиб бўлади, ахир? Ким – ким, аммо «ўрток Сталин» буни жуда яхши англаб етарди.

Бу орада БМТ қўшинлари ҳужумда давом этдилар ва 22 октябрь куни Шимолий Кореянинг пойтахти Пхенянни ҳам қўлга киритдилар. Шимолий Кореянинг қолган-қутган қўшинлари ва

раҳбарлари Манчжурия (Шимолий Хитой)га қочиб ўтдилар. Бир қарашда уруш яқин орада тугайдигандек эди. Хатто генерал Мак Артур АҚШдан келган аскарларга Мавлуд (Рождество) кунини уйларида кутишини ҳам айтганди. Аммо 18 октябрь кунёк Хитой раҳбарлари Кореяга қўшин киргизиш ҳақида қарор қабул қилишган ва Манчжурияда бу мақсадда қуролли кучлар тўпланмоқда эди. 250.000 минг хитойлик «кўнгилли»лар Шимолий Кореяга ёрдамга отланаётганди. Табиийки, бу миқдордаги қўшиннинг ва Шимол аскарларининг ёпирилиб қилган ҳужумига БМТ қўшинлари дош беролмадилар. 1951 йилнинг январининг бошларида коммунистлар яна Сеулни қўлга киритдилар ва БМТ кучлари жанубга чекинди. 14 мартда қарши ҳужумга ўтган БМТ қўшинлари Сеулни яна душмандан қайтариб олганида бутунлай хароб бўлган бу шаҳар тўртинчи марта қўлдан –қўлга ўтди.

4. Ўт очишни тўхтатиш (оташкес)

1951 йилнинг бошида Хитой ва Шимол кучларининг икки дафъа қилган ҳужумларини қайтаришга муваффақ бўлган БМТ қўшинлари яриморолнинг шарқий қисмида жанглар билан машғул пайтда, АҚШ ҳукумати хитойликлар билан норасмий тарзда оташкес (ўт очишни тўхтатиш) музокаралари бошладилар. Хитойликлар БМТ ва Хитой қўшинларининг бир вақтнинг ўзиде яриморолдан чиқарилганидагина оташкесга рози эканлигини айтишарди. Бир қарашда мантиқли кўринган бу шартнинг бошқа томонини ўйлаб кўрганда эса... Хитой – Кореянинг шундоқ ёнида, БМТ қўшинлари дунёнинг 5 китъасидаги мамлакатлар армиясидан тузилган ва уларнинг узок - яқинлиги тўғрисида сўзлашнинг ҳожати ҳам йўқ, сулҳ бузилган тақдирда ким ютади? Табиийки, бу режа қабул қилинмади. 1951 йил июн ойида Советлар янги оташкес режасини илгари сурдилар. Бу режага кўра музокара олиб борган урушаётган томонлар хайъатлари икки масалада муросага бора олмадилар: 1. Ўт очишни тўхтатиш қизиги. 2. Ҳарбий асирларни айирбошлаш масаласи. Бу музокаралар 1953 июл ойига қадар давом этди.

1953 йилнинг мартада Сталиннинг ўлими ва сўнгги икки ҳужумларининг муваффақиятсиз яқунлангани туфайли шахди

пасайган хитойликлар ва шимолликлар БМТ ва Америка билан жиддий музокаралар олиб боришга мажбур бўлдилар. 1953 йил 27 июлда имзоланган оташкес шартномасига кўра Шимолга 82 минг ҳарбий асир қайтариб берилди, «коммунистик жаннат»га қайтишни хоҳламаган 50 минг асир эса озод этилди. Оташкес чизиги сифатида яна ўша 38-параллел белгиланди. Мазкур қарор бу машъум параллел келажакда икки давлат ва икки тизим ўртасидаги чегара бўлиши томон қўйилган дастлабки қадам эди. БМТ кўшинлари тузган ўлкалар Шимол оташкесни бузгани тақдирда яна Жануб тарафида урушга киришларини эълон қилдилар.

Оташкес шартномасида мазкур шартнома кучга кирганидан сўнг уч ой ичида яриморолдан барча чет эллик аскарларнинг олиб чиқиб кетилишини ва Корея муаммоси бу масалага алоқадор ҳар икки томоннинг тинчлик музокараларида ҳал этилажagini назарда тутувчи моддалар бор эди. Афсуски, на бу музокараларда, на бундан кейинги Берлин (1954), Женева (1954), конференциялари ва БМТ Бош Ассамблеясида (1955) Корея муаммоси ҳал этилмади. Ва бу масала бугунги кунда ҳам ҳануз ҳал этилмай қолмоқда. Дунёда Корея уруши билан баравар бошланган совуқ уруш тугади, Берлин девори кулади, «социалистик лагерь» ва Совет Иттифоқи тарқаб кетди. Аммо Корея муаммоси ўша 1953 йилнинг ёзидаги ечими даражасида турибди. Жами нуфуси 70 миллионга яқинлашган корейслар ҳали ҳам икки бошқа - бошқа давлатларда яшamoқдалар. Бу 20-асрнинг энг буюк миллий-этник фожиаларидан биридир. Сўнги 15-20 йил ичида икки корейс давлати ўртасида мулоқот ва савдо - иқтисодий алоқалар жонлана бошлаган бўлса-да, ҳали жиддий яқинлашиш ҳақида сўзлашга эрта. Аммо корейслар каби дунёнинг қадимий маданиятли халқи миллий бирлик муаммосини адолатли ва кескин қарама-қаршиликларсиз ҳал этишига умид этса бўлади, чунки, бундан олдинги бобларда кўриб чиққан миздаги каби олис тарихи давомида корейслар бир неча марта ўлкаларининг тарқоқлигига барҳам бериб, миллий бирликни таъминлай олган эдилар.

Ушбу фикримизни далили сифатида бу китоб нашрга тайёрланаётган пайтда Жанубий ва Шимолий Корея ўртасидаги

муносабатларнинг янги этапи бошланганини келтириш мумкин.

2000 йилнинг ёзида Корея Республикаси Президенти Ким Тэ Чжунг (Kim Tea Jung) ва Шимолий Корея раҳбари Ким Сонг Ир (Kim Song Il) олий даражада учрашув ўтказдилар. Бу учрашув чоғида Шимол-Жануб муносабатларини нормаллаштириш, 1950 йилдан бери узилган куруклик транспорт алоқаларини, жумладан, темир йўллар тармоғини тиклаш, айро тушган оилаларга кўришув ва бирлашув учун кўмаклашиш хусусида келишиб олинди. Бу корейс давлатлариаро диалогнинг 50 йиллик тарихида эришилган энг кўзга кўринарли натижалардир.

5. Урушнинг аянчли якунлари

Дунёни зир титратган 2-жаҳон урушидан кўп ўтмай бошланган Корея уруши чекланган ўлчамдаги ҳудудларда юз берган бўлса-да, ундаги йўқотишлар миқдори жиҳатидан анча-мунча «йирик уруш»ларникидан кам эмасли. Урушда қатнашган асосий давлатларнинг инсон талафотлари қуйидагича эди:

1. *Америка Қўшма Штатлари*: ўлганлар - 33.625 киши; ярадор бўлганлар ва бедарак йўқолганлар - 157.500.

2. *БМТ кўшинлари*: ўлганлар - 3188 киши; ярадор бўлганлар ва бедарак йўқолганлар - 14.000.

3. *Жанубий Корея*: ўлганлар (аскарлар) - 225.784 киши; ярадор бўлганлар (аскарлар) - 717.073 киши; бедарак йўқолганлар (аскарлар) - 47.572 киши; фуқаролар орасидаги йўқотишлар эса бундан кам эмас: ўлганлар - 226.663 киши; ярадорлар - 229.000 киши, бедарак йўқолганлар сони эса - 387.774 киши.

4. *Шимолий Корея*: ўлганлар - 294.151; ярадор бўлганлар - 229.849 киши; бедарак йўқолганлар - 91.206 киши (аскарлар); фуқаролар ўртасидаги йўқотишлар: ўлганлар - 406.600; ярадор бўлганлар - 159.400 киши; бедарак йўқолганлар - 608.000 киши.

5. *Хитой*: ўлганлар - 184.128 киши; ярадор бўлганлар - 711.827 киши; бедарак йўқолганлар - 21.836 киши (аскарлар).

Кореянинг ўнлаб шаҳарларида, жумладан, Пусан шаҳрининг сўлим гўшаларидан бирида БМТ кўшинлари

шаҳидлари мемориал-мазори бор. Унда дунёнинг 16 ўлкасидан келиб Корея урушида қатнашган ва жангларда ҳалок бўлган аскарлар ва зобитлар дафн этилган. Корейсча ҳафсала билан жуда ўхшатиб ишлов берилган, ораста боғ, гулзор ва ям-яшил ўтлоқлар орасида БМТ кўшинлари шаҳидларининг абадий манзилгоҳлари жойлашган. Квадрат шаклидаги бетон қутилар устидаги лавҳада шаҳиднинг исми, ўлкасининг номи ва туғилиш – вафот йиллари ёзилган. Аксар қурбонлар 22 –23 ёшда. Бу шаҳидларнинг қони беҳудага тўқилмади. Бугунги озод ва демократик Жанубий Корея улар жонларини тиккан ишнинг ғалабага эришгани тимсолидир. Бу аскарлар дунё тарихида биринчи марта инсониятнинг зулм, эрксизлик ва жаҳолатга қарши яқдиллик билан кураша олиши мумкинлигини исботладилар. Ўша йиллари янги тузилган БМТ амалга оширган энг биринчи ҳарбий-озод қилиш операция Корея уруши эди. Бу урушда БМТ Жанубдаги демократик кучларнинг ҳуқуқларини қурол кучи билан ҳимоя қилди ва ғалабага эришди. Корея урушининг барча қурбонлари қатори БМТ кўшинлари шаҳидлари хотираси ҳам миннатдор Жанубий Кореяликларнинг хотирасида абадий яшайди.

Уруш йилларида 1,5 миллион нафар шимоллик Жануб ҳукумати паноҳига қочиб ўтди.

Урушдан сўнг корейслар тупроғида икки корейс давлати вужудга келгани узил-кесил аниқ бўлди. 38-параллелнинг шимолида пойтахти Пхеньян бўлган Корея Халқ Демократик Республикаси, жанубида эса пойтахти Сеул бўлган Корея республикаси (Жанубий Корея) алоҳида-алоҳида давлатлар сифатида мавжуд эдилар.

Уч йиллик уруш давомида яриморолдаги барча саноат корхоналари, темир ва автомобиль йўллари, қишлоқ хўжалиги ва бошқа халқ хўжалиги тармоқлари, шаҳарлар, қишлоқлар буткул вайрон қилинди. Таълим, тиббиёт ва бошқа ижтимоий тузилмалар ҳам барбод этилди. Жанубда ҳам аҳвол ана шундай эди. Корейс халқи олдида оғир ва машаққатли тикланиш даври турарди.

9-боб. ЮКСАЛИШ ЙИЛЛАРИДА

Корея уруши сўнггида имзоланган шартномаларга кўра ҳудуди бирмунча кенгайган (98 минг квадрат километр) Корея Республикаси (Жанубий Корея) ўтган 48 йил ичида иқтисодий ва ижтимоий тараққиётнинг оғир, аммо шонли йўлини босиб ўтди. Бугун дунёнинг энг тараққий этган 20 ўлкасидан бири бўлган бу мамлакат ўтган ўн йилликларда дунёни лол қолдирган муваффақиятли иқтисодий, ижтимоий ва технологик ислохотларни амалга оширди ва Жанубий Кореяликларнинг ҳозирги авлоди озод ва обод Ватанда яшашмоқдалар. Ушбу Осиё мамлакатида амалга оширилган ислохотлар ва тараққиёт модели жаҳон сиёсий терминологиясида «янги мустақил давлатлар» (New Independent States) номи билан аталаётган собиқ совет республикалари ва айниқса, Ўрта Осиё (Туркистон) ўлкалари учун ўрнак бўларлидир.

Жанубий Корея урушдан кейинги тарихини Етти Республика даври ҳам дейишади. Биринчи Республика даври – 1953-1960 йиллар; Иккинчи Республика даври- 1960-1961 йиллар; 1961-1963 йиллар – ҳарбий хунта ҳукмронлиги йиллари; Учинчи Республика даври – 1963-1972 йиллар; Тўртинчи Республика даври - 1972-1979 йиллар; 1979-1981- ораликдаги йиллар; Бешинчи Республика даври – 1981-1988 йиллар; Олтинчи Республика даври – 1988-1993 йиллар ва 1993 йилдан буюги Еттинчи Республика давридир.

1. Сиёсий ривожланиш

Корея урушининг сўнггида сулҳ битими имзоланганидан кейин 38-параллелнинг ҳар икки тарафида урушдан кейинги тикланиш жараёни бошланди. Кечагина урушда корейсларнинг озодлик курашини қўллаб-қувватлаган АҚШ бошчилигидаги эркин дунё энди бу халқнинг уруш оқибатларини тугатиш ва порлоқ келажак қуриш ишларига камарбаста бўлди. Шимолда эса Советлар бошчилигидаги «социалистик лагерь» ўзларининг «синфий биродарлари»га ана шундай ёрдам кўрсата бошладилар. Корея

ярыморолида икки ижтимоий-сиёсий тизимнинг ўзига хос мусобақаси бошланди.

Урушдан кейин Жанубий Корея АҚШ билан мудофаа соҳасида ўзаро ёрдам ҳақида шартнома имзолади, шартномага кўра томонлардан бирига ташқи тажовуз бўлган шароитда у иккинчи томонга қарши қаратилган тажовуз деб баҳоланади ва шунга мос жавоб чоралари кўрилади. Бу шартнома ўтган давр ичида Жанубнинг тинч ҳаётининг кафолати бўлиб келди ҳамда ҳозир ҳам корейс тупроғидаги тинчлик ва осойишталик гарови бўлиб қолмоқда.

Урушдан кейинги 8 йил ичида халқнинг фидокорона меҳнатлари туфайли мамлакат қайта тикланди, ҳаёт кечирish бирмунча яхшиланди. Аммо, мамлакатни 12 йил узлуксиз бошқарган Ли Синг Ман ўз бошқарувининг сўнггида шахсий ҳокимиятини ўрнатиш йўлига кириб кетди, демократияни чеклади. Бош Вазир лавозимини бекор қилиб уни ҳам ўз зиммасига олди, президентнинг Парламент билан ихтилофлари кучайди. «Президент Др. Ли –деб ёзади Эндри Наум, -АҚШдаги Принстоун университетида сиёсатшунослик фанидан докторлик диссертацияси (Ph.D) ёқлаганди, у американча демократия гоёлари ва тушунчалари билан яқинда танишлигига, демократия ҳақида сўзлашни севишига қарамай, инсоний хусусиятлари ва хатти-ҳаракатлари тарафидан Чўсон даври Ёи сулоласи вакиллари бўлмиш қиролларга ўхшарди». Япон босқинига қарши курашда, Шимол билан уруш йилларида, тикланиш даврида ва ниҳоят Жанубий Кореянинг дунё харитасидан ўрин олишида катта хизматлари синган Др. Ли сиёсатчи ва давлат бошлиғи сифатида 60-йилларнинг бошига келиб ушбу баҳога мос аҳволда эди.

Демократияни чеклагани учун АҚШ тарафидан танқид этилган Др. Лининг ички сиёсатига қарши 1960 йил март ойида талабалар намоёнликлари бошланди. Аҳолининг маълум қисми намоёнчиларни қўллаб-қувватларди. Др. Ли намоёнчиларга полиция ва қўшинни ташлади, аммо улар тинч намоёнчиларга қарши куч ишлатмасликларини изҳор этдилар ва бетараф қолишни афзал кўрдилар. 26 апрель куни Др. Ли ўз вазифасидан истеъфо берди. Биричи жумҳуриятининг сиёсий йўли ана шундай тугади.

1960 йил 27 апрелда шошилинч тўпланган Корея Миллий мажлиси «одил ва демократик бир ҳукумат» тузиш қарорини берди ва эски ташқи ишлар вазири Хо Чжонг (Ho Choung) раҳбарлигида янги кабинет ташкил этди. Июнь ойида конституцияга бир қатор ўзгаришлар киритилди ва бунга кўра, Миллий мажлис икки табақадан иборат бўлиб, юқори палата оқсоқоллар Кенгаши, пастки палата эса Вакиллар Кенгаши деб аталадиган бўлди, юқори палата депутатларининг ваколати 6 йил, қўйи палата вакиллариники 4 йил этиб белгиланди. Вице-президент лавозими тугатилди, Президентнинг ваколатлари чекланди.

Янги сайланган Миллий Мажлис август ойида Юн Бу Сонни (Yun Bu Son) Президент ва Мён Чанни (Myon Chang) Бош Вазири этиб сайлади. Шундай қилиб, 1960 йил август ойида Иккинчи республика ўз фаолиятини бошлади. Бу жумҳурият парламент демократияси тартибларини ўрнатганди. Иккинчи республикада Президент ваколатлари чекланган ва у аслида рамзий давлат бошлиғи лавозими шаклида эди. Вазирлар Кабинети парламент олдида масъул эди, парламент ҳукуматни тузар ва унинг фаолиятини назорат этарди. Ўша йили декабрь ойида маҳаллий ҳокимият органлари учун сайловлар ўқазилди, вилоятларнинг ҳокимлари сайланди. Бу ўзгаришлар корейс жамиятида демократияни чуқурлаштириш, инсон ҳақ-ҳуқуқлари масаласида жиддий илгари силжишлар қилишга қаратилган эди. Аммо Иккинчи жумҳуриятнинг раҳбарларида ўлка муаммоларини ҳал қилишнинг реал режаси йўқ эди, янги маъмурлар Ли давридаги амалдорларни жазолашга берилиб кетдилар, сўл қанот ҳаракатларини ортиқча қўллаб-қувватладилар ва бу ўнларнинг табиий реакциясини тугдирди. Мамлакатда яна талабалар намоёнликлари бошланди. Коммунистларнинг яширин ҳаракатлари кучайди. Озиқ-овқат тақчиллиги ва ишсизлик муаммолари ҳал қилинмади. Бу бошбошдоқлик ҳолатларнинг барчаси ҳарбий тўнтариш учун қулай вазият тугдирарди.

1961 йил 16 май куни дивизион генерали Пак Чжонг Хи (Pak Joung Hy) раҳбарлигидаги бир гуруҳ юқори мартабали зобитлар ҳарбий тўнтариш қилдилар. Улар тузган Ҳарбий Бошқарув Қўмитаси (ҲБК) ўлкани коммунистик ҳаракатлардан осраш, муваффақиятсиз

фаолият кўрсатган олий мансабдорларни амалидан тушириш, ҳарбийларни сиёсатдан ўзоқлаштириш, мамлакатдаги сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий тизимларни тубдан ўзгартиришни ўзининг мақсади деб эълон қилди. Бу ўзгаришлардан мақсад «ижтимоий адолатни қарор топтириш ва янги, «тоза» ҳукумат тузишдир», деб таъкидланган эди Ҳарбий Бошқарув Кўмитасининг баёнотида. ХБК мамлакатда фавқулодда ҳолат эълон қилди, ҳукумат функциясини ўз қўлига олди, парламентни тарқатиб юборди. Фақат, мамлакат президенти ўз ўрнида сақлаб қолинди, чунки, Юн ХБКнинг «қонуний»лигини оммага кўрсатиш учун керак эди ХБКнинг даслабки декретларига кўра, демократик эркинликлар, жумладан, сиёсий намоишлар ва маҳаллий бошқарувнинг автономлиги вақтинча бекор қилинди, матбуотда цензура ўрнатилди. Шунингдек, бундан кейин биров вақт ўтгач, ХБК «Олти ваъда» деган бошқа баённома ҳам қабул қилди, бу ваъдалардан бири - вақти соати етгач, тақроран фуқаро бошқарувига қайтиш шарти эди.

ХБК ўша йили июнь ойида Олий Таъсис Мажлиси (ОТМ) номи билан янгидан ташкил этилиб, у ўлканинг олий бошқарув, ижрочи ва судлов органи мақомига эга бўлди. Бу Кенгаш коммунизмга қарши курашни кучайтириш учун Марказий Қидирув Бюроси (АҚШдаги ФКБ каби) тузди, ҳар қандай қарши ҳаракатни жиловлаш учун янги чеклов ва жазо қонунлари чиқарилди. Генерал Пак октябрь ойида Америкада сафарда бўлди ва ўша пайтдаги Президент Кеннеди (Kennedy) маъмурияти билан яқин алоқалар ўрнатди. 1962 йилда ОТМ «ўтмишда сиёсий жиноятлар қилган» 4743 собиқ сиёсатчиларни сиёсат билан шуғулланишини ман қилган қонун қабул қилди. Генерал Пак яқин келажакдаги ислохотлар учун йўл ҳозирларди ва мамлакатни анархияга қадар олиб келган, ишидан кўра гап ва галваси кўп эски сиёсатчилардан қутилишни истарди. 1962 йил март ойида Президент Юн иштейфо берди ва генерал Пак Президент этиб сайланди. ОТМ декабрь ойида мамлакатнинг янги Конституциясини умумхалқ муҳокамасига қўйди, сиёсий партиялар ҳақидаги янги қонунни қабул қилди. 1963 йилда янги партиялар тузишга изн берилди ва Кореяда икки партия ташкил

топди: 1) Пак ЧжонгҲи бошчилигидаги Демократик Республикачилар Партияси (ДРП) ва 2) собиқ Президент Юн Бу Соннинг (Yun Bu Son) Фуқаролик бошқаруви партияси (ФБП) эди. 1963 йил октябр ойида ўтказилган Президентлик сайловларида кураш асосан шу икки партия орасида кетди. Ҳарбий хизматдан бўлаб, иштейфога чиққан Пак Чжонг Ҳи бу сайловда рақиби Юн Бу Сон устидан кичик бир овозлар фарқи билан ғолиб чиқди. Бу орада бир палатали парламент – Миллий Мажлис учун ўтказилган сайловда ғолиб чиқди. Ушбу парламент ҳузурида 17 декабр куни Пак Чжонг Ҳи мамлакатнинг янги Президенти сифатида қасам ичиб, лавозимига киришди. Кореяда учинчи жумҳурият даври ҳам шу кундан бошланади.

Учинчи жумҳурият ва унинг раҳбарлари корейс жамиятининг жуда кескин ва кўп сонли муаммолари билан юзма-юз келдилар. Ўша даврда мамлакатнинг нуфуси 27 миллион киши бўлиб, киши бошига миллий даромад ойига атиги 98 доллар эди. Сочидан тирноғигача ҳарбий киши бўлган Пак Чжонг Ҳи жамиятдаги осойишталикни сақлаш, иқтисодий юксалишни таъминлаш билан бир қаторда мамлакатнинг муҳофазасини керакли савияда тутиш лозимлигини англаб етарди. У Ғарб бичимидаги тараққиёт моделларидан кўра Осиёнинг реалликларига таянган ривожланиш йўлини афзал кўрарди. Президент Пак 19-аср охири ва 20-аср бошида Япониядаги муваффақиятли иқтисодий ислохотлар амалга оширилган «Мейжи» даври (1868-1912 йиллар) тажрибасига мурожаат қилиб, ана шу йўсинда Кореяда ҳам «Ишин» («Қайтадан жонлантириш ва янгилаш») платформасини ишлаб чиқиб, ҳаётга тадбиқ эта бошлади. «Мейжи» платформаси Осиё ўлкаларида муваффақиятли амалга оширилган даслабки Ғарб руҳидаги ислохот эди ва Япониянинг юксалиши ҳам «Мейжи» даврида бошланганди.

Ўз мамлакатининг оташин ватанпарвари бўлган Президент Пак кучли ҳокимият ва билимли бир ҳукумат ҳамда демократик гояларни Корея воқеликларида мос келадиган тарзда ҳаётга тадбиқ этиш воситасида иқтисодий кучсиз ва тараққиётда орқада қолган ўлкасининг ривожланган ва кучли давлатга айланишига ишонарди. Бу ишонч унинг ўзоқ давом этган раҳбарлик йилларида кучли ва

компотентли ҳукуматлар тузиб, муваффақиятли ислохотлар олиб боришга кўмаклашди. Учинчи жумҳурият даврининг сўнггида унинг раҳбарлигида яна бошқа бир «Юшин» («Янгидан жонланиш») платформаси ишлаб чиқилди. Бу платформаларнинг ҳаётга татбиқ этилиши Кореянинг юксалишидаги тамал тошларидан бири бўлди. (Бу хусусда кейинги бўлимларда батафсил фикр юритамиз).

Пак Чжонг Хи мамлакатининг манфаати учун ҳар қандай мурося ва келишувларга бора оларди ва халқи учун манфаатли битимлар тузилишига эришарди. Жумладан, 1965 йилда унинг ташаббусига кўра Япония билан дипломатик алоқалар ўрнатилди, бу дипломатик ташаббус ўша йилларга келиб дунёнинг молия марказларидан бирига айланаётган Япониядан йирик миқдордаги кредитлар олишга кўмаклашди. Бу маблағ шиддатли ривожланаётган корейс иқтисодиётига ҳаводек зарур эди. Яқин ўтмишдаги япон оккупацион режимининг жиноятларини унутмаган халқ, айниқса, талабалар, Президентнинг бу сиёсий йўлга намойишлар билан жавоб бердилар. Аммо собиқ генерал ҳарбийларга хос қатъият билан Япония билан муносабатларни мўтадиллаштириш йўлида давом этди. Корея учун япон режимининг жиноятлари ўтмишда қанчалик зиён келтирган бўлса, бугунги кундаги икки тарафлама ҳамкорлик шунчалик фойдали бўлишини генерал-Президент яхши тушунарди. Йиллар ўтди, эхтирослар ўрнини соғлом туйғу эгаллади, бугун Япония Кореянинг энг йирик иқтисодий ва стратегик ҳамкорларидан биридир. Чжонг Хининг ҳақлиги тўлиқ исботини топди.

Чжонг Хи 1953 йилдан сўнг илк марта корейс давлатлариаро мулоқот ва музокараларни бошлаб берганди. 1972 йил 4 июлда урушдан кейинги даврда биринчи марта икки корейс давлатининг раҳбарлари учрашиб, Кореянинг қайтадан бирлашишига оид бир баёнотни имзоладилар ва эълон қилдилар. Кейинчалик бу жараён Шимолий Кореянинг бир тарафлама музокараларни тўхтатиши туфайли охирига етмай қолди. Пак Чжонг Хи янгилаштириш, тараққиёт ва қучли ислохотлар сиёсатини тўхтатмай давом эттириш учун ва ўзи раҳбарлик қилган ҳукмрон партияни ҳокимиятда сақлаб қолиш учун «сиёсий рокировка»ларга ҳам мурожаат қилиб турарди. Умуман,

Ғарб демократик моделига шубҳа билан қаровчи, ушбу бичимдаги демократия одамларни диққатини ислохотлардан четлаштиради, тартибсизликлар келтириб чиқаради ва Кореянинг тобора тезлашаётган тараққиётини сусайтиради, деб чуқур ишонган Президент турли сабаб ва баҳоналар билан тез-тез фавқулудда ҳолат эълон қилар, Конституцияга ўзгартиришлар киритиб турарди. Булардан мақсади, ислохотларни охиригача етказиш, аҳолининг турмуш даражасини ошириш, Кореянинг халқаро обрўсини кўтариш эди. Бунинг учун Президентга вақт ва осойишталик керак эди, ҳолос. Бу имконларни қўлга киритиш учун у юқоридагича иш тутарди. 1972 йил октябрда у фавқулудда ҳолат фармони чиқариб, парламентни тарқатди, Конституцияни амал қилишдан тўхтатди ва 15 декабрда референдум йўли билан Таъсис мажлиси ташкил этиб, яна ўзини Президент этиб сайланишига эришди. Бу Жанубий Корея тарихидаги Тўртинчи жумҳурият даври бошланганини кўрсатарди. Бу сиёсий «чаққонлик» шунингдек, Президентга яна 7 йил ҳокимият тепасида қолишга ҳам кўмаклашди. Таъкидлаш лозимки, Пак Чжонг Хи ҳокимиятда бўлган даврда унинг ашаддий рақибларидан бири, собиқ мухолафат лидери - ҳозирги Корея Президенти Ким Тэ Чжунг эди. Мухолафат Пакнинг бундай «сиёсий усуллари»га кескин қарши чиқар, намойишлар, норозиликлар, пикетлар уюштирарди. Тўртинчи жумҳурият тарихи ҳам демократия учун кураш саҳифалари билан тўладир. Аммо, адолат юзасидан айтиш керакки, Президент Пак ўз ҳаракат ва мақсадларида самимийлиги, миясининг жозибали ижтимоий гоялар билан тўлаллиги, Ватан тараққиёти учун астойдил тер тўкиши ва одамоҳунлиги билан кишиларни ўз орқасидан эргаштира оларди, яратувчилик унинг энг буюк хислати эди. Генерал-Президентнинг бу хусусиятларига унинг сиёсий рақиблари ҳам, душманлари ҳам тан берардилар. «Пакнинг авторитар ва қучли бошқаруви демократиянинг тараққиётига қанчалик тўсқинлик қилган бўлса, -деб ёзади Э.Наум,-Корея иқтисодий моделининг шаклланиши ва бу моделининг муваффақияти ўлароқ қолоқ ўлканинг илғор ва обод мамлакатга айланишига шунчалик ёрдам берди». Ҳақиқатан ҳам шундай: ҳозирги янги Корея Пакнинг бекиёс хизматлари туфайли шаклланган. 2000 йилда Американинг «Тайм» («Тайм») журнали Европа

ва Осиёнинг 20-асрдаги энг буюк 100 давлат арбоби рўйхатини эълон қилди. Юзлаб эксперт ва миллионлаб журналхонларнинг муҳокамасидан ўтказиб тузилган бу рўйхатга Корейдан биргина сиёсатчи - марҳум Президент Пак Чжонг Хининг номи киритилган. Бу бежиз эмас, албатта.

Пак Чжонг Хининг 1979 йил 26 октябрдаги фожиали ўлими туфайли Тўртинчи жумҳурият даври ҳам тугади. Пакнинг «Юшин» лойиҳаси ҳам ҳаётда тадбиқ қилинишдан тўхтади. Президентнинг кутилмагандаги ўлиmidан сўнг парламент Бош вазир Чэ Хёни (Chea Hуo) Президент этиб сайлади. Мамлакатда фавқуодда ҳолат эълон қилинди. Аммо орадан кўп вақт ўтмай, ана шундай бир таҳликали вазиятда генерал Чон Ду Хван (Chong Du Hvan) бошчилигидаги ҳарбийлар навбатдаги аскарый тўнтаришни амалга оширдилар, ҳукумат бошқарувини қўлга олдилар. Бир неча ойдан кейин, 1980 йил август ойида Чэ Хё Президентлик лавозимидан истеъфо берди. Унинг ўрнини генерал Чон эгаллади. Унинг раҳбарлигидаги хунта бошқаруви 1981 йил март ойигача давом этди. Ўша йили 25 февралда бўлиб ўтган эркин сайловларда Президент Чоннинг Адолат Демократик партияси (инглизчадан таржимаси шундай - *муслл*) партияси ғолиб чиқди ва Президент Чон энди мутлақо қонуний давлат бошлиғи сифатида ҳокимият тепасига келди ва Корейда Бешинчи республика даври бошланди.

Бешинчи республика даврида ҳам Корейнинг шиддатли иқтисодий тараққиёти давом этди. Айнан 80-йилларнинг бошидан бошлаб Корей дунёнинг мустақил иқтисодий кучи сифатида намоён бўла бошлаган эди. Табиийки, Япониядан кейинги янги «Осиё қоплони» энди «катта сиёсат»да ҳам ўзини кўрсатиши лозим эди, мамлакатда ишлаб чиқарилган моллар учун янги бозорлар излаб топиш, капитал экспортини йўлга қўйиш, ташқи сиёсатни ва ташқи иқтисодий фаолиятни тубдан жонлантириш ва янгилаш лозим эди. Президент Чон Осиё, Африка, Америка ва Европанинг бирқанча мамлакатларига расмий сафарлар қилди ва дунёнинг кўплаб мамлакатлари билан дипломатик алоқалар ўрнатди. Ана шундай визитлардан бирида, Бирманинг Рангун шаҳрида Шимолий Корей махсус хизматлари унга суикасд уюштирдилар. Президент соғ - омон қутилди.

Бешинчи Республика даврида ҳам ўлкадаги тараққийпарвар кучларнинг демократия учун кураши давом этди. Аммо, Президент Чон демократик ўзгаришларни фақат 1988 йилги Сеул олимпиадасидан кейин ўтказилишини истарди, аммо ҳаёт талаблари бошқача эди. Унинг вакили, АДП Раиси Ро Тэ У (Ro Tea Woo) 1987 йил 29 июнда телевидение орқали сўзлаган нутқида «тез орада тўридан - тўғри Президентлик сайловлари тизимига ўтилиши, сиёсат билан шугулланиш ман этилган сиёсатчиларга ҳуқуқларининг қайтари берилиши, матбуотдаги назоратнинг бекор қилиниши, маҳаллий бошқарув муҳторияти, университетлар автономияси, сиёсий партияларнинг нормал фаолият олиб бориши хусусида кенг эркинликлар берилиши» ҳақида ҳукуматнинг ваъдаларини эълон қилди. Иқтидордогиларнинг ваъдаси қатъийлигини шундан билса бўладики, ўша телевизион мурожаатида Ро агар бу ваъдалар ижро этилмаса, кейинги сайловларда Президентликка номзод бўлмаслиги ва бинобарин, Адолат Демократик Партияси раҳбарлигидан ҳам истеъфо беражagini маълум қилган эди.

Ваъдаларига амал қилган Корей ҳукумати Президентнинг ва парламентнинг тўғридан -тўғри сайланиши ҳақида Конституцияга ўзгартишлар киритди. 1987 йил 17 декабрь куни ўтказилган сайловларда АДПдан номзод Ро Тэ У ғолиб чиқди ва 1988 йил 25 февраль куни у қасамёд этиб, Президентлик вазифаларини бажаришга кириши билан мамлакатда Олтинчи Жумҳурият даври бошланди. Олтинчи Жумҳурият даврининг энг порлоқ палласи, шубҳасиз, Сеул Олимпиадаси эди. Олимпиада олдидан Ро сайловолди ваъдаларини бажаришга киришди, мамлакатда кенг демократик ислохотлар ўтказилди, муҳолафат ва матбуотга эркинликлар берилди. Олимпиада олдидан корейс жамиятида жипслик ва ўлкадаги ижтимоий – сиёсий вазиятдан розилик ҳамда шоду хуррамлик муҳити мавжуд эди.

Сеул Олимпиадаси Корей ва корейслар учун фақат бир дунё спорт анжумани эмас эди. У аввало янги Корейни жаҳон ҳамжамияти тарафидан ҳозирги дунёнинг иқтисодий, ижтимоий ва маданий жиҳатдан энг тараққий этган ўлкаларидан бири сифатида тан олиншининг далили эди ва шундай бўлди ҳам. 1988 йил 17 сентябрь

– 2 октябрь кунлари ўтказилган, Шимолий Корея, Куба каби ашаддий «қизил» ўлкалардан бошқа барча мамлакатларнинг спортчилари иштирок этган бу олий спорт анжумани ташкилий, хизмат кўрсатиш ва маданий программалари жиҳатидан энг юқори савияда ўтказилган Олимпиадалардан бири, деб тан олинган. Бундай маъракани жаҳон бичимлари даражасидаги маданий, техник ва ижтимоий савияга эга мамлакатгина ташкил эта олиши аёндыр.

Олтинчи Жумҳуриятни Кореяда Ғарб типидagi демократиянинг жорий этилиши ва тараққиёти даври дейиш мумкин. 1990 йилда барча ман қилинган ҳаракатлару сиёсий арбобларга сиёсий ва фуқаролик ҳуқуқларининг қайтариб берилиши, 1991 йилда маҳаллий бошқарув мухториятининг қайта ташкил этилиши жамиятда барқарорлик ва соғлом ижтимоий муҳитнинг тикланишига кўмаклашди. 1992 йил декабрь ойида Президент Ро ва маъмуриятининг бетарафлиги шароитида Корея тарихидаги «энг тоза сайловлар»да уч партиянинг Президентликка номводи иштирок этди ва Либерал Демократик партия вакили Ким Ёнг Сам ғолиб чиқди. 1993 йил 25 февралда янги сайлаган Президент қасам ичиб, ўз хизмат вазифасини ўташга киришди ва Корея тарихидаги Еттинчи Республика даври бошланди. Еттинчи республика даврида иқтисодий соҳаларда юз берган воқеалар слоҳида аҳамиятта эга бўлгани учун бу ҳақда кейинги қисмда ўқийсиз.

2. Иқтисодий тараққиёт

Кореянинг жадал иқтисодий тараққиёти 60–йилларнинг сўнггида бошланган, бу даврга келиб марҳум Президент Пак Чжонг Хунинг мамлакатни модернизация қилиш ва sanoatlаштириш бўйича ишлаб чиқилган «Юшин» платформаси ўзининг дастлабки меваларини бера бошлаган эди. Кузатувчиларнинг фикрича, Кореянинг қарийб 40 йиллик иқтисодий тараққиёти ва бугунги кунда бу ўлканинг дунёдаги ривожланган давлатларнинг ўн иккинчи сирасида ўрин олиши 4 муҳим факторлар билан белгиланади. Жумладан, бу шарт–шароитлардан биринчиси слоҳотларнинг ҳар қандай тури ҳамда босқичида давлат ва ҳукуматнинг етакчи роль ўйнаганидир. Давлат тараққиёт дастурларини, яъни, бизга ҳозирда қулоғимизга эриш туюлувчи бешйиллик режаларни ишлаб

чиқишда, чет эл инвестицияларини иқтисодиётга жалб этишда, монополияга қарши курашда ҳамиша фаоллик кўрсатиб келди ва ҳозирда ҳам мамлакат иқтисодиётнинг тараққийси билан боғлиқ стратегик масалаларда сўнг сўзни давлат айтади. Таъкидлаш керакки, давлат иқтисоддаги умумий раҳбарликни қўлда тутувчи ва йўналтирувчи куч, холос. У ишбилармонлардаги ташаббус ва интилишни сўндирувчи «майда–чуйда масалаларгача аралашини» хислатидан холидир.

Иккинчи муҳим фактор мамлакатда ишлаб чиқариладиган товарларнинг фақат экспортга мўлжалланган ҳолда тайёрланганидир. Бу эса Корея молларининг мутлақо жаҳон бичимларига мос келишини ва дунё бозорида харидорғирлигини таъминлаган. Дунё бозорида харидорғирликка эришиш мамлакат хазинаси ва корейс шаркатлари ихтиёрига мўмай валюта маблағларининг «оқиб келиши»га олиб келган. Бу хол, шунингдек, экспорт эвазига минерал – хомашё имконлари чегараланган бу ўлкага sanoat эҳтиёжлари учун арзон хомашёларни қулай шартларда келтирилишини ҳам таъминлаган.

Учинчи шарт, ҳозирги атамалар билан айтганда, «инсон омили» билан боғлиқ. Яқин ўтмишда Кореяда, бугунги Ўзбекистонда бўлгани каби, арзон, интизомли ва яхши таълимий ва касбий тайёрғарликка эга меҳнат армиясининг (ишчи кучининг) мавжуд бўлганидир. Кореяда слоҳотларнинг илк давридаёқ ва ҳатто ундан олдин ҳам, таълим тизимининг тараққиётига жиддий эътибор берилган ва кишилар, айниқса, ёшлар замон талаблари даражасида таълим кўришган. Бу эса, табиийки, янги техника ва технологияларни ўзлаштириш ва қўллашда муаммоларни келтириб чиқармаган. Ҳозирда Кореядаги ишчи кучи бозори юксак таълимли ва замонавий профессионал тайёрғарликка эга ва мамлакатнинг юксак иқтисодий ҳолатига мос равишда маош олувчи кадрлар (ишчи–техник ходимлар, инженерлар...) билан яхши таъминлангандир.

Тўртинчи фактор эса мамлакат ичида ва халқаро майдонда ишбилармонликка кўмаклашувчи қулай шарт–шароит ва муҳитдир. Кореяда давлат доимо хусусий тадбиркорликни ривожлантириш

учун энг қулай шарт – шароитларни яратиш учун ҳаракат қилиб келди, мамлакатда миллионлаб кишилар у ёки бу шаклдаги ишбилармонлик фаолиятлари билан машғул. Муваффақиятли фаолият кўрсатаётган ўн мингларча катта–кичик шаркатлар билан бирга улар ёнига ҳар йили мингларча янги кичик, ўрта корхоналар, ширкатлар, холдинглар, уюшмалар ташкил этилади. Давлат кредитлар ва оқилона солиқ сиёсати билан ишбилармонларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлайди ва бу соҳани тартибга солиб туради. Масаланинг иккинчи тарафига эътибор қаратайлик: 60–70– йилларда Жанубий Осиё ва Тинч океани минтақасида қатор шарт – шароитлар таъсирида ишбилармонлик учун қулай вазиятлар вужудга келди. Жаҳондаги тараққий этган ўлкаларнинг сармоялари бу минтақадаги ҳозирда «Осиё қоплонлари» деб аталаётган ўлкалар (Тайван, Сингапур, Ҳонконг...) қатори Кореяга ҳам оқиб кела бошлади. Бу ўлкаларнинг ривожланиш лойиҳаларига энг уйғун тарзда жалб этилган ташқи инвестициялар ва жорий этилган замонавий илгор технологиялар «қоплонлар» иқтисодиётининг юксак суръатлар билан ривожланишига йўл очди. Бу ҳолат дунё иқтисодиётида Америка, Япония ва Ғарбий Европадан кейинги яна бир кучли марказ – Жанубий Осиё–Тинч океани марказининг шаклланишига олиб келди. Таъкидлаш лозимки, Корея бу қулай халқаро инвестиция муҳитидан энг омилкорона фойдаланган ўлкалардан биридир.

Энди Кореянинг иқтисодий тараққиёти тарихи ва унинг натижаларига қисқача назар ташлайлик. Юқорида таъкидлаганимиздек, бу ўлкада иқтисодий ислохотлар давлатнинг ташаббуси ва раҳбарлигида бошланган эди. Генерал – Президент Пак Чжонг Хи олис 60 – йиллар бошида бу ислохотларни бошлар экан, кутилмаганда биз учун Совет даврларидан яхши «таниш бўлган» мамлакатни ривожлантиришнинг беш йилликлар режаси тизимига мурожаат қилди. Унинг тушунчаларига кўра, замонавий бозор иқтисодини шакллантиришда хавфли стихияга йўл қўймаслик учун бутун миллат ва мамлакатнинг бу борадаги куч – ғайратларини маълум мақсадларга қаратиш ва ҳар бир босқичда зарур ҳисобланган вазифаларни ҳал қилиб бориш учун режаларни пухта

ишлаб чиқиш ва собитқадамлик билан амалга ошириб бориш керак эди. Шунинг учун унинг ҳукмронлиги пайтида Иқтисодни Режалаштириш Жамияти тузилди ва бу ташкилотнинг вазифаси беш йиллик режаларни пухта ишлаб чиқиш эди. Пак раҳбарлиги пайтида 1962 – 1966 йилларга мўлжалланган биринчи беш йиллик, 1967 – 1971 йилларга мўлжалланган иккинчи беш йиллик, 1972 – 76 йиллар учун учинчи беш йиллик планлари қабул қилиниб, ҳаётга жорий этилди. Унинг ҳаёти охирида тўртинчи беш йиллик плани 1977 – 81 йиллар учун тузилиб, амалга оширила бошлаган эди. Мамлакатнинг кейинги раҳбарлари ҳам бу аънанани давом эттирдилар. Кейинчалик, бешинчи бешйиллик 1982 – 86 йиллар, олтинчи бешйиллик 1987 – 91 йиллар учун тузилиб, жамият томонидан ижро этилди. Бу беш йилликларнинг нақадор муваффақият билан амалга оширилганини биргина факт келтириш билан кўрсатиш мумкин. Масалан, иккинчи бешйиллик киши бошига ўртача йиллик миллий даромадининг 9,1 % ўсиши, учинчи ва тўртинчи бешйилликлар 10,2 % ортиши билан характерланади. Булар жуда юқори кўрсаткичлар ҳисобланади.

Илк бешйиллик давридаёқ корейс иқтисодини ривожлантиришнинг стратегияси тўғри ва оқилона белгиланган эди. Масалан, 1962 – 66 йилларга мўлжалланган биринчи беш йиллик режаларида экспортга мўлжалланган товарлар ишлаб чиқарувчи индустрияни вужудга келтириш бош вазифа қилиб белгиланган эди. Бутун халқ хўжалигини структуравий қайта қуриш стратегияси ҳам ўша йиллари ғоят тўғри ишлаб чиқилган эди. Структур қайта қуриш аграр (кишлоқ хўжалигига асосланган) иқтисодиётдан қайта ишлаш корхоналарига ва ундан экспортга мўлжалланган моллар ишлаб чиқарувчи саноатга ва экспорт савдоси йўналишида амалга оширилиши лозим эди. Кейинги беш йилликларда бу йўналиш кучайтирилди ва ривожлантирилди. Корея иқтисодини қайта қуриш бошланган 1962 йилда мамлакатнинг қишлоқ аҳолиси 57 % эди, 1995 йилда бу кўрсаткич 11 фойизга тушди, чунки ўтган йиллар давомида ўлкада қишлоқ хўжалиги саноат асосига кўчирилди. Камина сиртдан кузатишларимда ҳам

буни кўрдим. Ҳозирда боғдорчилик ва шולי етиштиришдан бошқа қишлоқ хўжалиги соҳалари тўла саноатлашган. Кореяда бир шаҳардан иккинчи шаҳарга бораркансиз, ўнлаб километрга чўзилиб кетган иссиқхона ва шунга ўхшаш иншоотларни кўрасиз, жажжи тракторлар уларнинг ичида ишлаб ётибди. (Аммо айтиш керакки, иссиқхоналар биз тушунган англамда эмас, яъни улар биздаги каби иситилмайди, асосан оқшомлари ва қуёшсиз кунларда кучли ёритилади, холос. Иссиқхоналар махсус полиэтилен қоғозлар ва бошқа мосламалардан ясалади).

Бу жараёнлар давомида Кореядаги фермер хўжаликлар йириклаштирилди, аҳоли шаҳарга кўчди ёки қишлоқлар шаҳарга айланди. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш 15 йил (1962 – 1977 йиллар) ичида икки баравар ошди. Қишлоқ хўжалигидаги юксалиш асосан интенсификация (самарадорликни ошириш) ҳисобига рўй берганини таъкидлаш керак. Мамлакатда йил сайин ер майдонлари янги ишлаб чиқариш қувватлари, аҳоли пунктлари эҳтиёжлари учун қишлоқ хўжалиги ихтиёридан олинганидан қатъий назар, корейс деҳқонларининг хирмони чўғи йилдан – йилга оша борди. Масалан, ўлкада етиштирилган гуручининг миқдори 1962 йилда 3 миллион тонна бўлган бўлса, 1989 йилда у 5,9 миллион тоннага етди. Шу йиллар орасида олма етиштириш 118 минг тоннадан 679 минг тоннага, хурмо етиштириш 27 минг тоннадан 198,9 минг тоннага, шафтоли етиштириш 20 минг тоннадан 137 минг тоннага ошди.

Саноатдаги ўзгаришлар эса «Корея иқтисодий мўъжизаси»нинг тамал тошларидан биридир. Ўтмишда типик деҳқончилик ўлкаси бўлган Корея биринчи бешйиллик сўнггидаёқ оғир саноатнинг дастлабки тармоқларини вужудга келтиришга улгурди. Бир қанча фактларга мурожаат қилайлик. 1964 йилда Улсанда биринчи корейс нефть қорхонаси қурилди, 1969 йилда Ҳонамда иккинчи ва 1971 йилда Кёнг Ин нефтни қайта ишлаш заводи (учинчи) қуриб ишга туширилди. Мамлакат ёқилғи–мойлаш материаллари билан тўла таъминланишига эришилди. Бу ҳолни биз тушунган англамлардаги нефть мустақиллиги дейиш қийин, бу заводлар четдан (Эрон ва

араб мамлакатларидан) келтирилган хомашёда ишларди ва юқори сифатли безин, дизель ёқилғиси ва мойлаш воситалари ишлаб чиқарарди, бу эса молларни тайёр ҳолда четдан олганга қараганда бир неча баробар арзон тушишини таъминлайди. 1980 йилда Корея – Эрон қўшма нефть ширкати ташкил этилди (ҳозирги Ссангёнг ширкати) ва Корея ўзидан нефть қазиб олинмагани ҳолда нефть маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи ва четга сотувчи давлатга айланди. Мамлакатда 1964 йилда 4,8 миллион баррель нефть қайта ишланган бўлса, 1985 йилда бу кўрсаткич 257,7 миллион баррелга юксалди. Жами нефть маҳсулотларининг нисбатлари қуйидагича бўлди: 35,8% - хом нефть, 27,7% - мазут, 14% - олтингургурт, 5,4% - керосин, 5,4% - авиация ёқилғиси ва 4,9% - бензин.

Саноатнинг «нони» бўлган темир–пўлат маъданларини ишлаб чиқарувчи қорхоналарни вужудга келтириш ҳам 70–йилларда бошланган эди. 1973 йилда Поханг темир ва пўлат эритиш заводининг ишга туширилиши билан мамлакат саноатининг энг зурурий эҳтиёжларини қондириш имкони вужудга келди. Кейинчалик бу соҳадаги ишлар давом эттирилди ва 1985 йилга келиб Корея 17,3 миллион тонна пўлат эритишга эришди ва бу соҳада дунёда 14 ўринга чиқди.

Бугунги кунда Корея дунёнинг электроника асбоблари ишлаб чиқарувчи учинчи буюк ўлкасидир (АҚШ ва Япониядан кейин). Мамлакатнинг ташқи савдоси ва четга капитал чиқаришида муҳим роль ўйнаган бу соҳанинг тамаллари ҳам ўша даврларда қўйилган эди. 1969 йилда мамлакатда «Электроника саноатини ривожлантиришнинг саккиз йиллик режаси» қабул қилинган эди (1969–1976 йиллар учун). Бу режанинг муваффақиятли амалга оширилиши туфайли 1980 йилга келиб мамлакат дунёнинг энг йирик 10 электроника ашёлари ишлаб чиқарувчи мамлакатлари орасидан ўрин олган эди, 1985 йилда эса ўлка 4,2 миллиард долларлик бу турдаги молларни экспорт қилинишига эришди. Бугунги кунда эса, Корея, юқорида эслатганимиз каби, дунёнинг учинчи электроникачи ўлкаси. 1999 йилда ушбу соҳада ишловчи бир гуруҳ корейс олимлари «ақлли робот» ҳам яратдилар. Бу

эса сунъий йўлдошлардан тортиб микрокаркуляторгача, юқори сифатли рангли телевизорлардан тортиб, митти чўнтак телефонларигача (уяли алоқада ишлайдиган мобил телефон), сигарет, мева шарбатлари сотувчи автоматлардан тортиб, уй-рўзгор асбоблари (холодильник, кирювиш машинаси, электр супурги...) гача ишлаб чиқарадиган корейс электроника саноатининг буюк муваффақиятидир.

Бугунги кунда бутун дунёга донги кетган корейс ширкатлари ҳам 60 – йиллар охирида ва 70 – йилларнинг бошида ташкил топган эди. Жумладан, 1968 йилда «Хёнде Моторз» (Hyundai Motors) ширкати ташкил этилиши билан Кореяда автомобилсозлик саноати вужудга келди. Кейинчалик «Дэу Моторз» (Daewoo Motors), «КИА Моторз» (KIA Motors) ва «Ссангёнг Моторз» (Ssangyong Motors) ширкатлари курилди ва бу ширкатлар Жанубий Кореяда енгил машина, автобус, минибус («маршрутка»), юк машинаси, бульдозер, эксковатор ва бошқа транспорт воситаларини ишлаб чиқара бошладилар. Автомобиль саноати Корея иқтисодиётининг энг муҳим соҳаларидан бирига айланди. 1960 йилда бир неча юз машина ва юк машинасига эга бўлган ўлкада 1990 йилда 14 миллион турли модификациялардаги автомобиллар ва юк машиналари бор эди. Корейс автомобиль саноати ўша йили бир йилда 1,5 миллион донга автомобиль ишлаб чиқарган ва 347 минг донга машинани экспорт қилган. Бугунги кунда бу кўрсаткичлар янада ошган ва Корея дунёнинг 25 автомобиль ишлаб чиқарувчи ўлкаси орасида етакчи ўринлардан бирини эгаллаб турибди.

Ишлаб чиқаришда ва бутун иқтисодиётда юз берган ўзгаришларни тавсифлашда Кореялик иқтисодиётчилар «бирламни», «иккиламни» ва «учламни» халқ хўжалик соҳалари деган атамаларни қўллайдилар. «Бирламни» соҳаларга табиий бойликлар ва хомашё материалларидан маҳсулотлар ишлаб чиқарадиган соҳалар: қишлоқ хўжалиги, балиқчилик, тоғ - кон саноати киради.

«Иккиламни» соҳаларга – тайёр маҳсулот ишлаб чиқарадиган барча соҳалар – енгил ва оғир саноат, машинасозлик, электроника ва бошқа шунга ўхшаш соҳалар киради.

«Учламни» соҳага моддий ишлаб чиқариш билан бевосита шуғулланмайдиган барча соҳалар: банкчилик, илм – фан, таълим, бошқарув, маданият, давлат хизмати, савдо ва маиший хизмат кўрсатиш соҳалари киради.

Саноатлашиш ва модернизация жараёнларининг тараққиёти билан Жанубий Корея иқтисодиётидаги соҳалар ўртасидаги нисбатлар ҳам ўзгарди. «Бирламни» соҳалар кўлами қискарди, иккиламни соҳаларнинг роли ва маҳсулдорлиги ошди ва бу асосда хизмат кўрсатиш, илм-фан ва савдодаги (яъни, «учламни» соҳадаги) банд одамларнинг сони ошди. Масалан, қишлоқ хўжалиги, балиқчилик ва тоғ - кон саноатининг умумиқтисодиётдаги улуши 1966 йилдаги 34,8 фоиздан 1976 йилда 23,5 фоизга, 1995 йилда эса 6,6 фоизга қадар қискарди. Бу ўзгаришларга мос равишда мазкур соҳаларда ишловчилар сонининг барча меҳнат билан банд аҳоли орасидаги нисбати ҳам ўзгарди. 1970 йилда меҳнат билан банд аҳолининг умумий миқдорига нисбатан юқориди айтиб ўтилган соҳаларда ишловчиларнинг миқдори 50,4 фоизни ташкил этарди, 1980 йилда бу кўрсаткич 34 фоиз эди, 1990 йилда – 17,9 фоиз бўлди, 1995 йилда эса 12,5 фоизга қадар камайди. Демак, жамиятнинг ижтимоий табақаланиши ҳам иқтисодиётдаги ўзгаришларга мос равишда борди.

Муваффақиятли иқтисодий ислохотларнинг меваси ўлароқ Кореяда ялпи миллий маҳсулот (GNP) беш йилликлар бўйича АҚШ доллари ҳисобида куйидагича ўсди (*қавс ичида киши бошига ўртача*):

1970 йил – 8,1 млрд. (253)

1975 йил – 20,9 млрд. (594)

1980 йил – 60,6 млрд. (1597)

1985 йил – 91,1 млрд. (2242)

1990 йил – 251,8 млрд. (5883)

1995 йил – 451,7 млрд. (10.076)

Бу юқори кўрсаткичлар билан биргаликда 1988 йилдан эътиборан Корея иқтисодиёти тараққиёти суръатларида секинлашиш ва баъзи салбий тенденциялар ҳам пайдо бўлганини ҳам айтиб ўтиш керак, айни мана шу тенденциялар бундан ўн йил

кейин, 1997 йил кузида юз берган бўҳроннинг илж даракчилари эдилар. Масалан, асосий истеъмол молларининг чакана нархи 1988 йилда 7,1 фоиз, 1989 йилда 5,7 фоиз, 1990 йилда 9,4 фоизга ошди. 1992 йилда экспорт ҳажми 72,2 млрд. доллар бўлгани ҳолда импорт сўнги йилда 13,9 фоизга ошиб, 70 млрд. доллар ҳажмида бўлган эди. Бу ҳоллар аста-секин 1997 йил кузида Жанубий Осиё – Тинч океани минтақасида бошланган мудҳиш иқтисодий бўҳрон Кореяни ҳам қамраб олишига йўл очди. 1997 йилнинг иккинчи ярмида бу минтақанинг Индонезия, Тайван, Малайзия, Сингапур каби мамлакатларида сўнги ўн йилликларда мисли кўрилмаган иқтисодий бўҳрон бошланди. Фондлар биржаларида бу ўлка ширкат ва холдингларининг қимматбаҳо қоғозлари нархи шиддат билан пасая бошлади, бунинг билан боғлиқ равишда миллий валюталарнинг қадри тезлик билан тушиб кетди. Санокли кунлар ва ҳафталар ичида инфляция 200 – 300 фоизга етди, мингларча шаркатлар, банклар, компаниялар ва холдинглар хонавайрон бўлди. Бу бўҳрон тез орада Кореяга ҳам етиб келди.

1993 йилдаги сайловларда ғолиб чиққан Президент Ким Ёнг Сам 33 йиллик ҳарбийлар бошқарувидан кейин ҳокимият тепасига келган дастлабки фуқаро давлат бошлиғи эди. (1962 йилда ҳарбий тўнтариш йўли билан давлат тепасига келган Пак Чжонг Хи ва ундан кейинги президентлар ҳам собиқ ҳарбийлар – генераллар бўлганини эслайлик). Президент Ким Ёнг Сам мамлакатдаги демократик ислоҳотларни давом эттирди, унинг даврида эркин ва инсон ҳурлиги таъминланган жамият яратиш йўлида жиддий қадамлар қўйилди. Аммо у амалга оширган ижтимоий ислоҳотлар иқтисодиётидаги муваффақиятлар билан мустаҳкамланмаган эди ва мамлакат 1997 йилги Тинч океани ва Жанубий Осиё ўлкаларини қамраган бўҳрон таъсир доирасига тортилди. 1997 йилнинг октябрь ойида Кореяда ҳам фонд биржаларида ваҳима бошланди, миллий валюта («вон») қадрсизлана бошлади, кўплаб корхона ва ширкатлар банкрот бўлди. Бу Кореядаги 35 йиллик иқтисодий ислоҳотлар давомидаги биринчи иқтисодий бўҳрон эди. Бу кризис жамоатчилик фикрига яшин каби таъсир қилди. Ҳукуматдан норозилик

кайфиятлари кучайди, ваколат муддати тугаётган Президентнинг истеъфога чиқиши талаблари ҳам янграй бошлади. Мамлакатда 1997 йил декабрь ойида ўтказилган сайловларда жуда кўп йиллар бир неча ҳукуматлар ва президентларга муҳолафат ҳолида бўлиб келган таниқли сиёсатчи, Демократик Партия лидери Ким Тэ Чжунг Президент этиб сайланди.

Таъкидлаш лозимки, Корея ҳукумати ва корейс жамияти ногаҳоний бўҳрондан эсанкираб қолмади, мамлакат ичида бошбошдоқлик ҳам вужудга келмади. Аксинча, мамлакатнинг янги ҳукумати ва халқ ҳамжихат бўлиб, кризис оқибатларини тугатишга киришди. Президент Ким радикал либерал иқтисодий ислоҳотлар ўтказиш йўлини тутди. Мамлакатдаги эскирган ва замони ўтган иқтисодий тузилмалар, иқтисодий ёндашувлар, банк ва бошқарув тизими ўрнига янги, замонавий ёндашув ва структуралар, янги иқтисодий тизимлар киритила бошланди.

Жумладан, Кореядаги энг буюк беш ҳолдинг – «чебол», яъни «Хёнде» (Hyundai), «Самсонг» (Samsung), «Дэу» (Daewoo), «Элжи» (LG), «Эска» (SK) ҳам бутун мамлакатдаги рационализация ва структур қайта қуришга жалб этилдилар. Корея иқтисодида ва ҳатто сиёсатида ўз ўрни ва овозига эга бўлган, иқтисодиёт ва банкчиликнинг ҳамма соҳаларига илдиз отган ҳамда ҳаддан ташқари улканлашиб кетган «чебол»лар давлатининг иродасига ноилож рози бўлдилар ва ўз тузилиши ва фаолият соҳаларида ўзгартиришлар ясашга тутиндилар. Аммо, ўтган ойларда бу жараёнларда жиддий силжиш бўлмагач, Президент Ким 1999 йил май ойида мазкур буюк ширкат – чеболларнинг раҳбарларини ўз саройига таклиф қилиб, улар шарафига берилган зиёфатдан сўнг, чеболларнинг президентларига, агар улар жиддий структур ўзгаришлар ўтказмасалар, давлат бунга уларни мажбур қилишини айтди. Натижада чеболлар бундан кейин ўзларининг асосий бизнеслари билан шуғулланишга, ёндош ишлаб чиқариш қувватларини турдош ширкатларга бериш (соттиш, алмаштириш) йўлини тутдилар. Масалан, «Дэу» «Самсонг» нинг автомобиль заводларига ўзининг электроник жиҳозлар ишлаб чиқарадиган қувватларини алмашди.

Кореядаги бўҳрон даврида ялпи миллий даромад ўртача 33,8 фоизга камайди, киши бошига миллий даромад 10.307 доллардан 6823 долларгача тушди. Ўша бўҳроннинг таҳликали кунларида миллионлаб одамлар ўзларининг чет эл валюталари ва олгин ашёларини банкларга топширдилар ва бу билан Ватанга қўлларидан келганича ёрдам беришга тугиндилар. Мамлакат Халқаро Валюта Фондидан 60 миллиард доллар ҳажмида кредит олди. Ва орадан ўтган давр давомида Корея Жанубий Осиё ўлкалари орасида биринчи бўлиб, бўҳроннинг салбий оқибатларини тугатишга муваффақ бўлди. Еттинчи Республика иқтисодий инқироз устидан ғалаба қилмоқда.

“1997 йил декабрда Ким Тэ Чжуннинг ҳокимият тепасига келганидан кейин 13 ой ўтгач, инфляция устидан ғалаба қозонилди. 1998 йилнинг охирига келиб мамлакатнинг валюта захиралари 50 миллиард доллардан ошиб кетди (бир йил олдин бу кўрсаткич 9 млрд. доллар эди). Ташқи савдонинг умумий ҳажми 39 миллиард долларга етди ва кейинги 9 йил ичида илк марта ижобий сальдога эришилди. Буларнинг шарофати билан корейс миллий валютасининг долларга нисбатан курси 1200 вон = 1 доллар атрофида стабиллашди”, деб хабар беради рус “Бизнесконсалтинг” агентлиги Кореянинг инқироздан сўнгги давридаги муваффақиятлари ҳақида. *(1999 йил декабрь ойида 1130 вон = 1 доллар атрофида эди - муалли.)*

“1999 йил июнь ойида Кореяда sanoat ишлаб чиқариши ҳажми 29,5 фоиз ошди, - деб хабар беради Лондондаги CN BC иқтисодий хабарлар агентлиги. Бу сўнги 11 йил ичидаги энг юқори кўрсаткичдир. Жанубий Осиё-Тинч океани минтақасидаги иқтисодий аҳволнинг бирмунча яшиланиши туфайли Корея аввалгилардан анча кўп автомобиллар ва микропроцессорлар ишлаб чиқарди ва сотди. Корея иқтисодиёти тўла экспортга йўналтирилган иқтисодиётдир”.

Мамлакатдаги иқтисодий юксалиш 1999 йилда ўртача 8% бўлади” – Корея Марказий Банкининг 1999 йил июль ойида йилнинг биринчи ярми яқунларига кўра тахминлари ана шундай. *(Киёсташ учун: Фарбдаги етакчи капиталистик ўлкаларда бу кўрсаткич 3-4 фоиз атрофида бўлади – Муалли.)*

Иқтисодий инқирознинг батараф қилинганлиги ва корейс ширкатларининг яна шиддатли ривожланиш йўлига тушиб олганини “Хёнде” ширкати тимсолида ҳам кўриш мумкин. Бу ширкат 1999 йилнинг биринчи ярмида ўз тижорий фаолиятни қарийб 41 фоизга юксалтирди. Жумладан, ширкат бу даврда мамлакат ичкарисида 307 минг, ташқи бозорда 402 минг турли модификациялардаги машиналарни сотган. Корея иқтисодчиларининг фикрича, 1999 йилнинг охирига қадар умумиктисодда ҳам, бошқа соҳаларда ҳам 1997 йилги инқирознинг салбий оқибатлари тўла тугатилади.

3. Ижтимоий – маданий тараққиёт

Корея мустақилликка эришганидан сўнг ижтимоий соҳада энг юксак суръатлар билан тараққий этган йўналиш – халқ таълимидир. Бугунги кунда 43 миллион нуфуза соҳиб ўлкада 230 та университетлар ва минглаб зиёд олий мактаблар (“кодин хаккё”) мавжуд. 2400 та ўрта ва 6600 та бошланғич мактабларни ҳар йили юз минглаб болалар тамомлаб, “катта ҳаёт”га йўл олмақдалар ёки таълимнинг юқори босқичларига ўтмақдалар. Давлат қарамлигидаги ва хусусий мактабгача болалар муассасаларининг сон – санои йўқ. Кореяда бошланғич ва ўрта мактаблар давлат измидадир, аммо ҳунар ўргатиш соҳаси ва университетлар тизимида хусусий сектор устундир. Масалан, ўлкадаги университетларнинг 85 фоизи хусусий университетлардир. Корейслар худди бизнинг миллатимиз каби маълумот олишга жуда интиладилар. Билим олишга интилиш, олий маълумотли шахсларнинг юксак қадрланиши жамият ҳаётидан муқим ўрин олган ҳолатлардир. Олий маълумотли бўлмаган (университет дипломи эгаси бўлмаган) одамнинг на ишлаб чиқаришда ва на давлат тузилмаларида муваффақиятли карьера қилиши имконлари нолга яқиндир.

Кореядаги амалдаги таълим тизими кишиларга қисқа муддатлар ичида ҳаётда керак бўладиган билим ва кўникмаларни ўрганишга ёрдамлашди. Бугун Кореяда саводсизлик мутлақо тугатилган, мамлакатдаги олий маълумотли кишиларнинг ҳар минг кишига нисбатан ўртача миқдори АҚШ, Англия ва бошқа Фарб мамлакатларига қараганда анча юксак.

Кореядаги таълим тизимининг бу муваффақиятлари 1968 йилда қабул қилинган “Халқ таълими ҳақидаги Қонун” билан боғлиқ. Бу қонунда миллий кадриятлар ва Ғарб дунёсининг илғор тажрибасини таълим жараёнида уйғунлаштириш концепцияси баён этиб берилган эди.

Кореяда 6 йиллик бошланғич мактабда ўғил ва қиз болалар бирга таълим олишади, 6 йил давом этадиган ўрта мактаб ва ҳунар коллежлари (лицейлари)да эса ҳар икки жинсдаги ёшлар алоҳида-алоҳида ўқишади. Бу тажриба соф педагогик томондан жозибали: яъни ўсмирлар учун “ўтиш даври” ҳисобланган 13 ва 17 ёшлар орасида бундай ёндашув айниқса, мақбулдир. Университетлар ва бошқа турдаги олий мактабларда йигит ва қизлар яна бирга таълим олишда давом этадилар. Корейс ўқувчилари эрталаб соат 9 дан кеч соат 6–7 ларга қадар мактабда бўлишади. Дарслар, амалий машғулотлар ва дарс тайёрлаш – буларнинг ҳаммаси мактабда бажарилади. Бола учун минимум бўш вақт қолдирилади.

Кореянинг ҳозирги ҳавас қиларли даражадаги юксак маиший маданиятининг бошланғичи ҳам ислоҳот йилларига бориб тақалади. 1970 йилда Кореяда “янги қишлоқ” ҳаракати бошланади. Ҳукумат деҳқонлар ва балиқчилар яшайдиган қишлоқларни замонавийлаштириш учун уларнинг ўзига мурожаат қилди. Ўша йиллар ўлкада шаҳар ва қишлоқ ўртасидаги фарқлар катта эди. Қишлоқдаги аҳвол тураржой, йўллар, сервис (хизмат кўрсатиш), меъморий жиҳатлардан жуда орқада қолган эди. Иқтисодиётдаги ишлар бироз ўнғиланиб, кишиларнинг турмуш даражаси бирмунча юксалган, қишлоқни маданий ўзгартириш имкони вуҷудга келди. Ҳукумат қишлоқлар аҳлига мурожаат қилар экан, одамлардан ўз яшаш жойларини, аввало ҳар кимдан ўз уйи, кўчаси, маҳалласи ва қишлоғининг ободончилиги учун ҳаракат қилишга чақирди. Ҳукумат бундай ишларни ҳам маънавий, ҳам моддий тарафдан (энг оз солиқлар солиш йўли билан) қўллаб – қувватлашини эълон қилди. Бутун мамлакатда бу мурожаатдан сўнг ишлар қизиб кетди. Одамлар, ҳар бир қишлоқ ва кўрган аҳли бу иш аввало уларнинг ўзлари манфаатларига қаратилганини англаб ғайрат билан ишга киришдилар. Ўша йиллари кишиларнинг даромадлари кескин оша бошлагани ҳам бу ишга кўмак берди ва корейс

қишлоқлари ой ва йил сайин ўзгара бошлади. Қишлоқлар 5 – 6 йил ичида таниб бўлмайдиган даражада ўзгариб кетди. Ҳозир Кореяда қишлоқ ва шаҳар ўртасида айтарли фарқ йўқ: тураржойлардаги қулайликлар (иссиқ, совуқ сув, газ билан таъминланиш), савдо ва хизмат кўрсатиш, умумий овқатланиш, йўллар, транспорт хизмати - буларнинг барчаси шаҳардаги каби. Қишлоқларда шаҳарларнинг шовқин – сурони йўқ, ҳолос. Олис тоғ қишлоғидаги деҳқон чўнтак телефонида пойтахтдаги ўғли билан бамайлаҳотир гаплашиб ўтирганини кўрганда ҳайратта тушиш мумкин, аммо бу факт – одатий ва уяли телефон алоқаси мамлакатнинг энг узоқ нуқталаригача етиб борган.

Муваффақиятли амалга оширилган «янги қишлоқ» ҳаракати бутун корейс жамиятини ҳаракатга келтирди. Тез орада бу ҳаракат шаҳарларга, завод ва фабрикалар жамоалари ўртасида ёйилди. «Ўз заводим (фабрикам) ва ўз иш еримни ўзим ободонлаштираман!» шиори билан миллионлаб ишчи-хизматчилар бу ҳаракатга қўшилдилар. Ҳозир Кореянинг шаҳарларини кезар экансиз, ҳар ерда орасталикни кўрасиз. Ўлкада истеъмол жуда юқори бўлишига ва ҳар қандай товар албатта қадоқланган (упаковка қилинган) ва пакетларга солинган ҳолда бўлиши ва сотилишига қарамай ҳеч ким ўша чиқитларни, айтайлик биздагига ўхшаб кўча ёки хиёбонга ташламайди; шаҳарлар топ-тоза; чикинди ва ахлатлар сочилиб ётган ҳолларни ё умуман кўрмайсиз, ёки жуда кам учратасиз. Ҳеч ким пакет ва қутиларни, елимжалталарни ерга отмайди, балки махсус ажратилган қутиларга ташлайди.

Кореяда ҳам шаҳарлар икки қисмга бўлинган: кўп қаватли апартаментлар ва хусусий уйлар (маҳаллалар). Ўртача қиримли оилалар, одатда апартаментларда яшашади. 15–20 қаватли апартамент – уйларда одатда хонадонлар (квартиралар) га умумий коридордан кирилади, яъни ҳар бир қаватда лифт ёки зинадан сўнг умумий даҳлизлар бошланади ва қаторасига хонадонлар жойлашган. Бу ҳол ўрнатилган арзийди, Европа ёки биздаги подъезд тизимида ҳар бир подъезд – «алоҳида дунё», энг яқин қўшнилари ҳам бир-бирини танимайди. Кореяда эса умумий коридор қўшнилари қандайдир бирлаштириб туради, улар бир-бирларини

танийдилар, бу эса апартаментда яхши мухит яратади, шунингдек, бегоналарнинг бемалол кириб юришининг олдини олади. Яна ҳар бир уй олдидида кичик ўйчада ҳар доим қоровул туради. Унинг вазифаси чиқиндиларнинг тўғри (яъни озиқ-овқат чиқиндилари, қоғоз ва пластмассаларнинг ўз қутиларига) ташланишини назорат қилиш, сув, электр, лифтнинг ишлашини назорат қилиш, авариянинг олдини олиш, энг асосийси уйда яшовчи инсонларнинг машиналарини кўриш, уларга парковка учун жой кўрсатиш. Аслида бу заҳматқаш қоровулнинг вазифалари чекланмаган, масалан, кимёвий тозалаш корхонасидан Сизга ташлаб кетилган тозаланган кийимларни ҳам, хизмат кўрсатиш соҳасидан Сиз учун келтирилган ичимлик суви, харид, озиқ-овқатларни қабул қилиб, Сиз ишдан келтунингизга қадар асраш ҳам унинг вазифаси. Айтайлик, 15 қаватлик уйда ўртача 225 та хонадон ва камида 1000 нафар инсон яшашини ҳисобга олсак, қоровулнинг зиммасидаги мажбуриятлар қўламини тасаввур қилаверинг.

Апартаментлар асосан хусусий, ундаги яшовчилар кира ҳақи тўлайдилар. Кира ҳақлари йирик шаҳарларда қиммат. Кореяда уй киралашнинг яна бир тури бор. Бунга кўра, кирачи, айтайлик, ўз нархи 100 минг доллар турадиган 3 хонали квартиранинг ярим нархи ҳисобидаги пулни апартамент эгасига тўлайди (бу банкдан олинган ссуда, кредит шаклида ҳам бўлиши мумкин) ва шартнома муддати тугагунга қадар (2,3,4... йил) уйда текинга яшайди (сув, газ, ва бошқа хизмат турлари учун тўловлар бундан мустасно). Контракт муддати тугагач, у пулини яна апартамент хўжайинидан бус-бутун қайтариб олади. Кира ҳақи шундай қилиб, апартамент эгасининг пулни ҳаракатта қўйиб, топган маблағлари ичидан тўланган каби бўлади. Сих ҳам қўймайди, кабоб ҳам. Албатта, бундай тажрибани инфляция жуда кичик бўлган ўлкаларда қўллаш мумкин.

Корейс шаҳарларининг иккинчи қисми хусусий уйлар (маҳаллалар) қисмидир. Асосан, бир, икки, уч қаватли ва ҳажми унча катта бўлмаган, аммо ниҳоятда дид ва меъморий маҳорат билан қурилган уйларни кўрганингизда беихтиёр Шарқ эртакларидаги шаҳарларга келиб қолдимми, деб ўйлайсиз. Кореяда ер тақчил ва ниҳоятда қиммат. Шунинг учун уйлар роса тизил қилиб

қурилган, ховлилар эса 1-2 сотиҳнинг нари-берисида. Ховли ичидида албатта кичик чимзор ва бир – икки туп пальма, бамбук ва бошқа номлари каминга номаълум дарахтлар бўлади. Ҳар бир корейс оиласида бир (икки ва ҳатто уч) енгил машина бўлишига қарамай, ховлига киритилмайди, кўча четидида қолдирилади. Маҳаллалардаги кўчалар тор, улар беихтиёр ўзбек шаҳарларининг, айниқса, Самарқанд ва Бухоронинг эски шаҳар қисмларини эслатади. Маҳаллаларда асосан ўрта табақа ва юқори табақа вакиллари яшашади. Социологик тадқиқотлар Кореяда 75 фоиз одамлар ўзларини ўрта табақага мансуб, деб ҳисоблашини кўрсатган. Одатдаги корейс оиласи унча катта эмас, ўртача 4 кишилиқдир, яъни ота – она ва икки фарзанд. Аммо ўтмишда корейс оилалари 7 – 8 ва ҳатто 10 дан зиёд фарзанд бўлганини тарих китобларида ўқиш мумкин. Кейинги ўн йилликларда маиший ҳаётда гарблашиш ва шаҳарлашиш, юксак турмуш даражаси ўз иштини қилмоқда, корейс оилаларида асосан икки фарзандлик анъана тусини олмоқда. Корейсларда турмуш қуриш ва уйланиш ёши ўртача 27 ёш. Ёшлар университетни битириб, бир яхши ишнинг бошини туттунига қадар уйланишга ёки турмуш қуришга шошилмайдилар. Ёшлар учун қуёв ёки келин номзодини асосан ота-оналар топадилар, улар ўзларининг бутун мамлакатдаги танишларининг фарзандлари ичидан келин (қуёв) номзодини танлайдилар, ота-оналари билан гапни бир ерга қўйгач, йигит ва кизнинг учрашуви «уюштирилади», юзда тўқсон фоиз ҳолларда ота-онанинг топган «номзоди» ёшларга ҳам ёқади. Қарабсизки, иш битди – тўй! Қайсидир номдор ресторанининг 10 ёки 15-қаватида чамбаргулчин зиёфат! Бу бизнинг одатларимизга ўхшайдимми? Юз фоиз айнан! Буёғини эшитинг, ҳар икки хонадонда бўладиган тўй-тўйчиқларнинг харажатларини қуёв томон кўтаради! Бу улкан харажатлар юқини бироз енгиллаштириш учун қуёв томоннинг дўстлари ва қариндошлари тўй куни анча-мунча залворли суммаларда тўёна ҳам берадилар! (Корейс дўстларимдан бу хусусдаги тафсилотларни эшитганимда ўхшашликдан жуда ҳайратта тушардим). Тўғри, кейинги йилларда йигит-қизлар ўз қаллиқларини ўзлари топиши ҳоллари ҳам кўпайган, аммо тўй масаласида юқоридаги сценарий айнан такрорланади.

Уйлангач, ёшлар бир муддат («чилласи чиққунча») куёвнинг ота-онаси уйида яшайдилар, сўнгра ўзлари киралган уйга кўчиб кетадилар. Ёш оиланинг уй-рўзгор буюмлари ҳар икки куда томон ва келин-куёвнинг жамғармалари (агар бўлса) ҳисобига сотиб олинади. Ота-оналар қариганда албатта фарзандлардан бири уларнинг уйига кўчиб келади ва уларни парвариш қилади.

Корейларнинг анъанавий (маҳаллалардаги) уйлари ҳар қаватда 2-3 хонали, хоналарнинг умумий сони 5 - 6 дан ошмайди. Мебеллар асосан, гул солинган, чиройли локланган ёғочлардан ясалган, ҳажмлари кичик. Полга кичик-кичик, аммо жуда гўзал палослар тўшалади ёки ҳеч нарса тўшалмайди. Корейлар одатда кичик-кичик кўрпачалар тўшаб полда ўтиришади ва шу ҳолда овқат ейдилар, сўхбат қурадилар, телевизор кўрадилар. Полга соддагина тўшак тўшаб ухлайдилар. Тўғри, кейинги йилларда европача мебеллар корейларнинг турмушига кенг кириб бормоқда.

Корейс халқи ўз мустақиллиги учун юз минглаб фарзандларини қурбон берди, 40 йиллик ислохотлар даврида қаҳрамонона меҳнат қилди, қийинчиликларга чидади, муаммоларни мардона ҳал қилди. Ҳукумат ва миллат яқдил бўлиб ғайрат қилди ва кўзланган мақсадларга бугун эришилди. Бугун дунёнинг ўн иккинчи ривожланган ва бой ўлкаси Кореядир. Худуди ва нуфуси жиҳатидан дунё ўлкалари ўртасида нечанчи сирада эканлигидан қатъий назар, бу ўлка иқтисодий имконлари нуқтаи назаридан ана шундай нуфузли ўринга эга бўлди. Демак, фақат сабот ва матонат билан, бутун миллат бир тан ва бир жон бўлиб, оқилона тузилган режаларга кўра меҳнат ва ғайрат қилса, «иқтисодий мўъжиза» яратиш ва юксак турмуш даражасига эга жамият қуриш мумкин. Корея тажрибаси - «Ханг дарёси бўйидаги мўъжиза» буни исботлайди.

Ҳа, Кореяда турмуш даражаси юксак ва одамлар яхши яшайдилар. Бундай ҳолда биз, ўзбекларда дўст учун «Бюрсин», «Худо зиёда қилсин» дейилади. Чунки, биз ҳасад қилиб эмас, ҳавас қилиб яшайдиган халқмиз. Биз ҳам ана шундай фаровон ҳаёт қуриш учун бугунги кунда ғайрат қилмоқдамиз ва биз ҳам шу даражага, иншоолло, эришамиз.

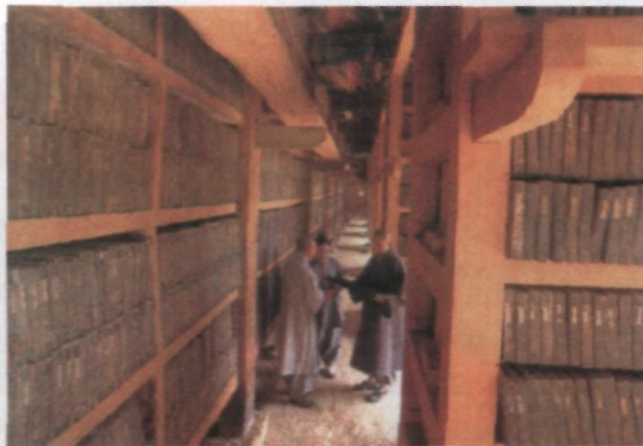
Корея ва унга қўшни ўлкаларнинг харитаси

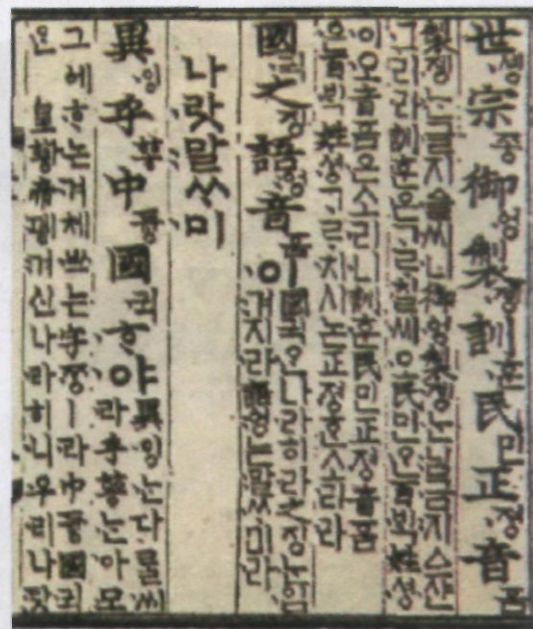
Когурё дәврига оид деворий расм

Бәкче қироллиги дәврига оид мазор

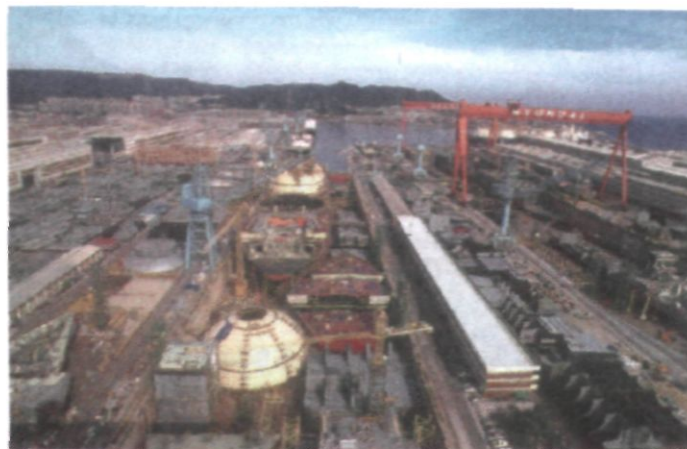
Будда ибодатхонаси қошидаги қадимий қўлёзмалар

Илк корейс ёзуви -Хангил

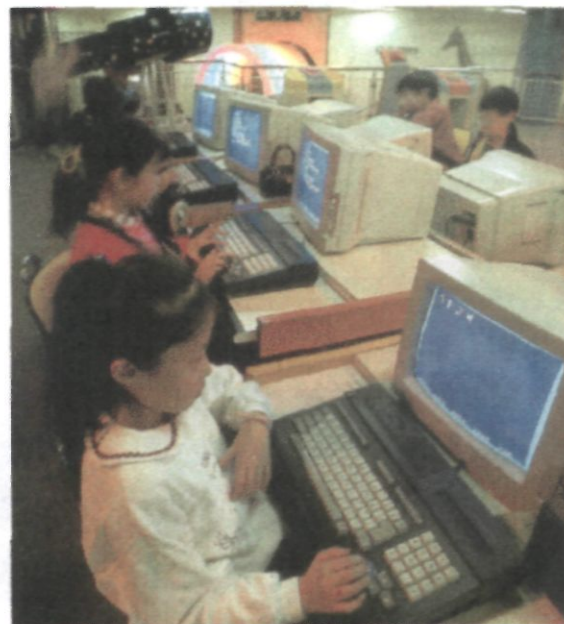
1919 йил 1 Март намоишлари (рангасвир)

Кореядаги замонавий завод

1950 йил, сентябр. Сеул кўчаларида Шимол кучлари танклари

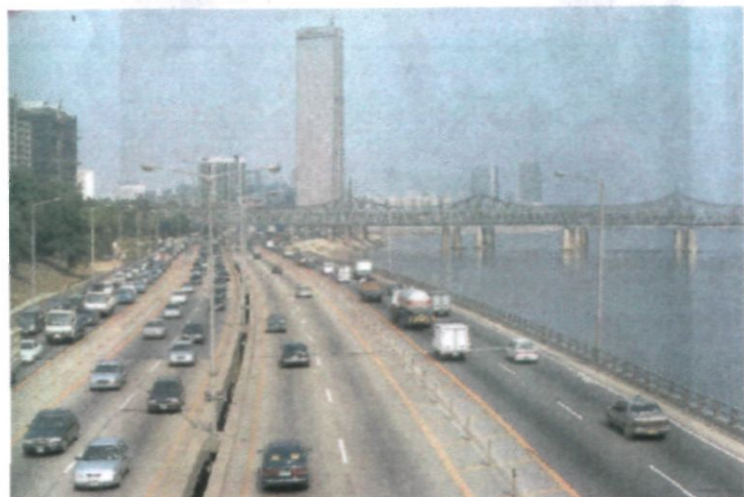
Мактаб ўқувчиларига компьютерда ишлашни билиш шарт

Замонавий электровозлар

Ибодатхонадаги Будданинг олтин ҳайкали

Сеул кўчаларида

Корея миллий рақси

Корея Миллий опера театри биноси

Корейс миллий либосидаги қиз

10-боб. КОРЕЯ-ЎЗБЕКИСТОН АЛОҚАЛАРИ

1. Ҳамкорлик ришталари

Ҳ Ватанимиз ва Корея республикаси ўртасида дипломатик алоқалар ўрнатилганига тарихан ҳали унча кўп вақт бўлгани йўқ. Аммо атиги 10 йил ичида ҳар икки мамлакат ўртасида сиёсий, иқтисодий ва маданий ҳамкорлик бўйича жуда кўп ишлар қилинди. Ўзбекистон ва Корея ўртасидаги алоқалар икки дўст мамлакат ва қардош халқнинг бошқаларга ўрнак бўларди даражадаги ҳамкорлик ва дўстлик муносабатларининг намунасидир.

1991 йил 30 декабрь куни Корея Республикаси Осиё-Тинч океани минтақаси ўлкалари орасида биринчилардан бўлиб Ватанимизнинг мустақиллигини тан олди, 1992 йил 29 январда Москвада икки давлат ўртасида дипломатик алоқалар ўрнатиш ҳақида шартнома имзоланди ва бу билан Корея - Ўзбекистон расмий алоқалари йўлга қўйилди. Ўша пайтларда Корея тарафи янги мустақил давлатлар ичида ижтимоий осойишталик ҳукм сурган, табиий бойликларга мўл, ўзининг меҳнатсевар халқи ва лаёқатли раҳбарияти билан ажралиб турган Ўзбекистон билан қизиққанидай, Ўзбекистон томони ҳам муваффақиятли иқтисодий ислохотларни амалга ошириб, дунёда етакчи мавқелардан бирига эришган, юксак иқтисодий ва илмий-технологик салоҳиятга эга Корея Республикаси билан ҳар томонлама ҳамкорлик ўрнатишга интиларди. Бу икки томонлама уйғун ёндашувлар самараси ўлароқ Корея ҳукуматининг таклифига кўра 1992 йил июнь ойида мамлакатимиз Президенти И.А.Каримов бу ўлкага расмий ташриф этди. Бу расмий сафар чоғида имзоланган 5 ҳужжатда мамлакатларимиз ўртасидаги алоқаларнинг тамаллари қўйилди. Жумладан, икки давлатнинг Президентлари томонидан имзоланган «Ўзаро алоқалар ва ҳамкорликнинг асосий тамойиллари ҳақидаги Баёнот»да барча соҳаларда икки томон ўртасидаги алоқаларни йўлга қўйиш ва ривожлантиришнинг асослари чизиб берилган эди.

1994 йил июнь ойида Кореянинг ўша пайтдаги Президенти Ким Ёнг Сам Ўзбекистонга ташриф буюрди. Бу зиёрат чоғида маданият, фуқароларнинг эркин келиб-кейтиши ҳақидаги ҳамда ҳар икки ўлка ташқи ишлари вазирликлари ўртасида маслаҳатлашувлар ва ҳамкорлик тўғрисидаги битимлар имзоланди.

1995 йил 15–17 февраль кунлари Кореяга расмий ташриф буюрган Президентимизнинг иккинчи визити турли соҳалардаги ўзбек–корейс ҳамкорлигини янада кенгайтириш ва чуқурлаштиришга хизмат қилди.

1999 йил 5–6 октябр кунларида амалга оширилган И.А.Каримовнинг Кореяга учинчи расмий ташрифи икки давлат ўртасидаги алоқалар тарихида алоҳида воқеа бўлди. Корея Президенти Ким Тэ Чжунг ва корейс амалий доиралари билан ўтказилган учрашувларда ўзбек Президенти бу ўлканинг янги раҳбариятини Ўзбекистоннинг халқаро майдондаги изчил тинчликсевар ва ҳалол иқтисодий ҳамкорликка қаратилган ташқи сиёсати ҳамда эркин бозор иқтисодиёти ва ҳуқуқий демократик жамият қуриш йўлидаги ички сиёсати билан атрофлича таништирди.

Ташрифнинг катта муваффақият билан ўтишида бу визит олдида Президент И.А.Каримовнинг «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, тараққиёт шартлари ва кафолатлари» китобининг Сеулдаги йирик нашриётлардан бирида корейс тилида чоп этилиши катта роль ўйнади ва бу асар корейс жамоатчилигининг кенг қатламлари томонидан юртимизнинг иқтисодий, маънавий ва маданий салоҳиятининг чуқур англанишига хизмат қилди. Шунингдек, ташриф олдида иқтисодий ҳамкорлик бўйича Ўзбек–Корейс ва Корейс–Ўзбек қўшма комиссияларнинг мажлислари ўтказилди ва уларда ҳар тарафлама ҳамкорликнинг истиқболли йўналишлари белгилаб олинди, Президент ташрифининг иқтисодий ҳамкорлик билан боғлиқ масалалари ҳам пухта ишлаб чиқилди.

Ташриф якунларига кўра муҳим ўрта ҳужжат имзоланди. Икки мамлакат Президентлари – И.А.Каримов ва Ким Тэ Чжунг ҳар

икки ўлканинг XXI асрда амалга ошириладиган сифат жиҳатидан янги ҳамкорлигининг асосий тамойиллари тўғрисидаги Баёнотни ҳам имзоладилар. Бу баёнотда икки ўлканинг астанада турган келгуси асрда ҳар томонлама ҳамкорлигининг асосий тамойиллари баён этилгандир.

Ўзбекистон–Корея ҳамкорлиги ҳар иккала тарафнинг манфаатларига ўйгун келувчи ва сиёсий, савдо - иқтисодий ва маданий алоқалари келгусида ҳам янада чуқурлаштиришга хизмат қилувчи қуйидаги факторларга таянади:

А) Корея томони учун:

-Марказий Осиёнинг марказида жойлашган Ўзбекистоннинг муҳим геополитик, геоэкономик ва геостратегик позицияси;

-Ўзбекистондаги ижтимоий – сиёсий осойишталик ва миллатлараро тотувликнинг мавжуд эканлиги;

-республика раҳбариятининг аҳолини ижтимоий ҳимоялаган ҳолда бозор иқтисодиётига босқичма - босқич ўтишдан иборат сиёсатининг тўғрилиги ва ҳаққонийлиги;

-икки тарафлама алоқалар учун тегишли шартнома ва ҳуқуқий асосларнинг мавжудлиги;

-ҳар тарафлама қулай инвестицион муҳитнинг мавжудлиги;

-улкан табиий бойликлар ҳамда юқори малакали ва нисбатан арзон ишчи кучи бозорининг мавжудлиги;

-Ўзбекистонда Хитой, АҚШ ва Япониядан кейин энг кўпсонли корейс диаспорасининг - қарийб 250 минг кишилиқ этник корейсларнинг яшаши;

В) Ўзбекистон томони учун:

-Тошкент ва Сеулнинг бир қанча халқаро масалалар, жумладан, ядро қуролини тарқатмаслик ва диний экстремизмга қарши курашиш муаммоларидаги қарашларининг яқинлиги;

-Жанубий Кореянинг буюк иқтисодий салоҳият, илғор технология ва қучли илмий – техник базага эга эканлиги;

-Корея Республикаси иқтисодиётининг дунё хўжалигига чуқур интеграциялашган соҳаларида ўзаро фойдали ҳамкорлик қилиш имкониятларининг мавжудлиги;

2. Савдо - иқтисодий алоқалар

Икки мамлакат ўртасида бугунги кунда мавжуд бўлган савдо-иқтисодий алоқаларнинг ҳозирги аҳволи Ўзбекистон Корея Республикасининг МДХ ўлкалари ўртасида олиб бораётган ташқи иқтисодий алоқаларида алоҳида ўрин ва мавқега эга эканлигидан дарак беради. Савдо ҳамда инвестициялар борасидаги кўрсаткичлар бўйича шуни айтиш мумкинки, МДХ ўлкалари орасида Корея инвестициялари энг кўп миқдорда юртимизга ётқизилган, савдо алоқалари ҳажмига кўра эса у фақат Россиядан кейинги ўринда туради. 1997 йилги бўҳрондан илтари мамлакатларимиз орасидаги савдо ҳажми қарийб 1 миллиард долларга етган эди, инқироз даврида эса у икки хисса камайиб кетди. Аммо, Кореядаги бўҳроннинг назорат остига олиниши ва унинг салбий оқибатларининг бартараф этилиши туфайли 1999 йилда савдо-иқтисодий алоқаларимиз яна шиддат билан юксалди ва ушбу йилнинг 10 ойида унинг ҳажми 526,2 миллион долларга етди.

Ҳозирги пайтда Ўзбекистонда 71 нафар корейс сармояси иштирокида ташкил этилган қўшма корхоналар, ширкатлар ва ҳолдинглар ташкил этилган. Улар автомобиллар ишлаб чиқариш, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштириш ва қайта ишлаш, тўқимачилик маҳсулотларини, кенг ассортиментдаги халқ истеъмоли молларини ишлаб чиқариш, пахта саноати чиқиндиларини қайта ишлаш, электроника асбобларини ишлаб чиқариш, енгил машиналар ва уларнинг бутловчи қисмларини сотиш каби соҳаларда фаолият кўрсатмоқдалар. Уларнинг орасида энг йириклари «ЎзДэуАвто» ширкати («Нексия», «Тико», «Матиз» ва «Дамас» автомобилларини ишлаб чиқариш). «ЎзДэуЭлектроникс» корхонаси (рангли телевизорлар, видеоманитофонлар ва электр дазмоллар ишлаб чиқариш), «ЎзСамсонг Электроникс» заводи (рангли телевизорлар, видеоманитофонлар, кондиционерлар ва чангюттичлар ишлаб чиқариш), «Кабул - Ўзбек Со» бирлашмаси (текстиль маҳсулотлари ишлаб чиқариш)дир.

3. Маданий ва таълим соҳасидаги алоқалар

Икки давлат бошликлари тарафидан 1995 йилда имзоланган «Таълим соҳасидаги ҳамкорлик ҳақидаги» шартномага кўра Ўзбекистон ва Корея таълим тизими ўртасидаги алоқалар юксак суръатлар билан ривожланмоқда. Жумладан, ҳозирда Тошкентда ташкил этилган Корея Республикасининг таълим марказида тил, маданият, санъат тўғараклари, тил ўргатиш курслари мавжуд. Шунингдек, бу масканда юртимиздаги корейс мактабларининг ўқитувчилари учун қайта тайёрлаш, малака ошириш курслари ҳам ишлаб турибди.

1999 йилдан эътиборан Жаҳон тиллари университетида, 2001 йил сентябрдан эса Самарқанд Давлат Чет тиллари институтида корейс тили ва адабиёти бўлими ташкил этилди. (Бундай бўлим Шарқшунослик институтида бир неча ўн йиллардан бери мавжудлигини эслатиб ўтамиз – *Муалл*). Бу ишда республикамиз олий таълим ходимларига КОИКА (Халқаро ҳамкорлик бўйича Корея Ассоциацияси) мутахассислари яқиндан ёрдам бердилар, улар синф хоналарини таъмирлаш ва уларни замонавий аудио ва видеоускуналар билан таъминлаш ва жиҳозлашда фаол иштирок этдилар.

КОИКА фаолиятида мамлакатимиз давлат идоралари ходимларини Кореяда тажриба алмашиш ва ўрганиш учун юбориш каби муҳим иш алоҳида ўрин эгаллайди. Бу ташкилотнинг ёрдамида ҳар йили Кореяда тилшунослар, қишлоқ хўжалиги ходимлари, иқтисодчиларимиздан 60 киши фойдали тажриба ўрганиб кетадилар.

Ўзбек ва Корейс университетлари орасида «биродарлашган университетлар» мақомидаги олий ўқув юр்தларининг сони ошмоқда. Жумладан, Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети ва Ачжу университети, Тошкент Иқтисодиёт университети билан Соган университети, Самарқанд Чет тиллар институти билан Квангжу педагогика институти ўртасида ана шундай алоқалар ўрнатилган. Ҳозирги пайтда Корея олий ўқув юр்தларида қарийб 50 нафар ўзбек талабалари ўқишмоқда. Ўз навбатида элликка яқин корейс ёшлари ўзбек ва рус тилларини ўрганмоқдалар.

Кореяда кейинги йилларда 5 та университетда Ўрта Осиё бўлимлари очилган. Уларда мазкур минтақанинг энг кўп сонли аҳоли гаплашувчи тили сифатида ўзбек тили ўқитилади (Кейинчалик бошқа тилларни ўқитиш эҳтимоли ҳам мавжуд). Жумладан, Пусандаги Чет Эл Тадқиқотлари университети ва Сеулдаги Хангук Университетида Ўрта Осиё тадқиқотлари бўлимлари мавжуд бўлиб, уларда 200 дан зиёд талаба ўзбек тили, ўлкамиз тарихи ва маданиятини ўрганмоқда.

Ўзбекистон ва Корея Меҳнат вазирликлари ўртасида тузилган шартномата кўра 1200 дан зиёд ишчиларимиз корейс корхоналарида ишламоқдалар.

1999 йилда Самарқанд ўтказилган «Шарқ тароналари» халқаро кўшиқ фестивалида Жанубий Корея вакили Юн Конг Сон биринчи даражали мукофот билан тақдирланди.

СЎНГ СЎЗ

Генетик илдизлари бир бўлган, аммо замонанинг зайли билан кейинги минг йилларда Осиё китъасининг турли бурчакларида яшаб, ўтмишда буюк цивилизациялар яратган, мустамлака ва душманлар босқинидан бирдек азоб чеккан ва бошига бахт куши кўниб мустақилликка эришган, бири – юксак ривожланган давлат қурган, яна бири буюк келажанинг тамал тошларини қўяётган икки халқ – ўзбек ва корейс халқлари яна ўз қардошлик алоқаларини қайта тиклаб, бугунги кунда чинакам дўст ва ҳамкорларга айлангани бежизга эмас. Зеро, ўтмиш ва келажак ҳамиша ёнма-ён, халқлар дўстлиги эса барча замон ва тузумларнинг энг қимматбаҳо бойлигидир. Бизнинг халқларимиз 21-асрга азалий қардошликни бугунги дўстлик ва ҳамкорлик билан уйғунлаштирган ҳолда кирмоқда. Бу дўстлик ва ҳамкорлик ўзининг бебаҳо самараларини бера бошлади. Янги асрда бу ютуқларни кўпайтириш, мамлакатларимизнинг бир-бирини тўлдирувчи буюк имкон ва салоҳиятларидан унумли фойдаланган ҳолда ҳар икки ўлкани жаҳон ҳамжамиятининг энг нуфузли аъзоларига айлантириш қардош халқларимиз олдида турган вазифадир.

Жўлибой ЭЛТАЗАРОВ, КИМ Ин Тэ.
«ЖАНУБИЙ КОРЕЯ: ўтмиш ва бугун».

Ўқув қўлланмаси.

Самарқанд, 2002 йил, 128 бет.

Тўлдирилган ва тuzатилган 2-нашри.

Техник муҳаррир Е.Цой, Э.Узоқов.

Босишга рухсат этилди 23.11.2002 йил.

Қоғоз бичими А4. Шартли бетлар табоғи 8,25.

Адади 500 нусхада. Futura гарнитураси.

Макетлаш СамДЧТИ НПМ

(703004, Самарқанд ш., Й.Охунбобоев к., 93)

ва «Сигма» МЧЖ

(703048, Самарқанд ш., Али Кушчи к., 15)

томонидан амалга оширилган.

Буюртма №76, 23.11.2002 йил.

«Селбис» фирмаси

(703004, Самарқанд ш., Ш.Рашидов к., 68)

ўсқуналарида босиб чиқарилган.